

JÉ LEN KÖR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 6

SZÁMUNK SZERZŐI:

BÁCSKAI B. SÁNDOR
BALOGH LÁSZLÓ
BENCZE LÁSZLÓ
BERECZKY LÁSZLÓ
BERTHA BULCSU
BITTEI LAJOS
DANISS GYŐZŐ
DARÁZS ENDRE
DEMÉNY JÁNOS
DÉVÉNYI IVÁN
DUDÁS KÁLMÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GERA GYÖRGY
HÁRS ERNŐ
HEGEDÜS LÁSZLÓ
HORGAS BÉLA
ILLYÉS GYULA
JUHÁSZ MÁRIA
KENDE SÁNDOR
F. KOVÁCS FERENC
KÖRNER ÉVA
KRÚDY ZSUZSA
MIHALIK ZOLTÁN
NÁDASS JÓZSEF
NEMESKÜRTY ISTVÁN
NYERGES ANDRÁS
OLASZ GYÖRGY
ÓRSI FERENC
PILINSZKY JÁNOS
SERFŐZŐ SIMON
SIMON ISTVÁN
SOMLYÓ GYÖRGY
Z. SZABÓ LÁSZLÓ
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TASNÁDI VARGA ÉVA
TÜSKÉS TIBOR
VÖRÖS MÁRTON
SCH. WEISSMANN JÁNOS
WINTER ISTVÁN

KÉPEK:

KECSKEMÉTI KÁLMÁN
KÜHNEL SZABÓ JÓZSEF

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK

ügynevezett „Balatoni szám” lesz. — A statisztikusok azt mondják, hogy nyaranta mintegy kétmillió ember, az ország lakosságának egyötöde fordul meg a Balaton partján. A múlt század közepe óta a honi művészetben is sűrűn visszatérő téma a Tó gazdag emberi és természeti világa. Anélkül, hogy a JELENKOR következő száma valamiféle antológia lenne, júliusi számunkban az irodalom és művészet különféle eszközeivel, műfajjaival szeretnénk hódolni a Balaton varázslatos szépsége előtt. Új számunkban több olyan mai keletű írást, verset, novellát, tanulmányt, rajzot közlünk, amelynek ihletője a nagy Tó környéke és világa.

Fodor András: A Balaton közelege (vallomás)

Erdélyi József: Nádírigó (elbeszélő költemény)

Keresztúry Dezső: A harag és szeretet bilincseiben (hangjáték)

Láncz Sándor: Egrý József (tanulmány)

Lipták Gábor: Balatoni fürdőlevél (irodalmi riport)

Nádor Tamás: A keszthelyi Helikon-ünnepségek (beszámoló)

PERISZKÓP

A belgrádi Delo-ban Ivan Ivanji, a magyar folyóirat-szemle szerzője írja:

„A JELENKOR című folyóirat, amely Pécssett jelenik meg, tartalmában azonban egyáltalán nem hat vidékiesen, februári számában közli Vladimir Nazor Bozót-ját és Ivan V. Lalić három költeményét Dudás Kálmán, Fodor András és Angyal Endre fordításában. A kritikai rovatban rövid ismertetés jelent meg Krleža Bankett Blitvában című művéről. A regény első két részének magyar nyelvű kiadását, amelyet az újvidéki Fórum nyomtatott, most ugyanis Magyarországon is árusítják.”

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 6. szám

1963. június

TARTALOM

TAKÁTS GYULA: Hét levél a költészetéről (első rész) —	483
NYERGES ANDRÁS: Diagnózis (vers) — — — —	488
SERFŐZŐ SIMON: Mert megdicsérték (vers) — — —	489
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Nélküled (vers) — — — —	489
ŐRSI FERENC: Epeios akció (TV-szatíra; második rész) —	490
TAKÁCS IMRE versei — — — — — — — —	500
DUDÁS KÁLMÁN versei — — — — — — — —	503
VIDOR MIKLÓS: Senkiföldjén (elbeszélés) — — —	504
DARÁZS ENDRE versei — — — — — — — —	511
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: Szép ez a lány (vers) —	512
BALOGH LÁSZLÓ: Marcus Aurelius — — — — —	513
GERA GYÖRGY: Párizs 1963 (útijegyzet) — — — —	514
TASNÁDI VARGA ÉVA: Nincs már bocsánat (vers) —	519
HÁRS ERNŐ: Hazai látogatás (vers) — — — — —	520
HEGEDÜS LÁSZLÓ: Kényes vendég (vers) — — —	520
NÁDASS JÓZSEF: A játék végén (vers) — — — —	521
BERECZKY LÁSZLÓ: Próféta (elbeszélés) — — —	522
BITTEI LAJOS versei — — — — — — — —	524
HORGAS BÉLA: Hogy gazdag legyek (vers) — — —	525

HAGYOMÁNY

KRÚDY ZSUZSA: Krúdy múzsái (befejező rész) — —	526
--	-----

JEGYZET

ILLYÉS GYULA: Az ifjúságról — — — — — —	533
TÜSKÉS TIBOR: A korszerű művészet felé — — —	534
NEMESKÜRTY ISTVÁN: A magyar film és a magyar irodalom — — — — — — — —	540
OLASZ GYÖRGY: Két új magyar film — — — — —	546

JUHÁSZ MÁRIA: A gondolat ereje — — — — —	549
SZÉLJEGYZETEK (— ai —, — ag —, F. Kovács Ferenc, Dévényi Iván, Kende Sándor) — — — — —	550

MŰVÉSZET

Képek, alkotók

SIMON ISTVÁN: Takáts Gyula színesrajzai — — —	555
KÖRNER ÉVA: Szántó Piroska kiállításáról — — —	556
BENCZE LÁSZLÓ: Orosz Jánosról — — — — —	558
PILINSZKY JÁNOS: Ferenczy Béniről — — — — —	559
BERTHA BULCSU: Ösztöndíjas művészek kiállítása Pécsett — — — — —	559

Színházi kaleidoszkóp

MIHALIK ZOLTÁN—DANISS GYŐZŐ: Egy könyvről és egy sorozatról — — — — —	562
Z. SZABÓ LÁSZLÓ—T. T.: Két ősbemutató dunántúli színpadon — — — — —	564
SCH. WEISSMANN JÁNOS: A pécsi baletteggyűttes Lon- donban — — — — —	567

SZEMLE

SOMLYÓ GYÖRGY: „Hommage á Lajos Kassák” — —	570
WINTER ISTVÁN: László Ibolya: Köznapi lobogás —	571
DEMÉNY JÁNOS: Fábán László: Igor Sztravinszkij —	572
VÖRÖS MÁRTON: Lőrinc Péter: Válságok és erjedések	574
BÁCSKAI B. SÁNDOR: S. Dobos Ilona: Egy somogyi parasztsalád meséi — — — — —	576

KÉPEK

KÜHNEL SZABÓ JÓZSEF — — — — —	487; 510; 525
KECSKEMÉTI KÁLMÁN — — — — —	569

Szerkeszti:

TUSKÉS TIBOR

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LAZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat, Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta
Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési
cskk számla száma: 61 068. Köztleti előfizetési csekkszám: 61 066, vagy
átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

63-2289 Pécsi Szikra Nyomda. F. v.: Melles Rezső

HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL

(Kelt: 1949...)

ELSŐ LEVÉL

Tűnődő leveledet megkaptam. Négy év után, az első hír, hogy élsz...

— Hogy válaszolok-e messziről érkezett kérdéseidre? — Íme azonnal, mint eddig is tettem. De, hogy feleletet kapsz-e és kimerítik-e soraim mindazt, amire választ vársz tőlem, nem tudom. Döntsd el magad és újra írd.

Hogy világosan lássak, leveledből a lényegét, azaz a kérdésedet ide írom:

— Van-e értelme verset írni ma? —

Mi tagadás, kérdésed mosolyra fakasztott. Sőt ez a derű egyre csak szélesedik bennem. De menjünk sorjában...

A kérdés a mosoly ellenére is meglepett és cinikusnak hatott, mert ismerlek. Még mint diák mutattad meg első verseidet. Egy kárpáti városkában történt ez, ahová szinte véletlenül cseppentem, de ahol életem legszebb napjait töltöttem. Egy kerek esztendőt az orosz irodalom vonzásában, miközben egyre a görög klasszikusokat olvastam. A hosszú télben sível jártuk a havas hegyeket és mindig a zöld fenyőerdőket néztük. Sokszor te is velem jöttél és egy szép diáklány is. E télben maga volt a rózsaszín szerelem.

Első verseidtől kezdve három éven át irányítottalak.

El sem képezed azt a fészkelődő lelkiismeretfurdalást, amit akkor éreztem, valahányszor észrevettem soraid között, vagy elejtett szavaidban azt, amit hatásnak neveznek. Mintha önmagam visszhangját hallottam volna, de hangod keményebb és élesebb volt, mint ahogy az a jó tanítványhoz illik is.

Azóta is örömmel figyeltem írásaidat. Nem egy igen szép versedet olvastam. Aztán a háború három éve elsodort szemem elől. És most íme itt ez a kérdés, amely felderített. — Van-e értelme? —

Még isten neki, ha a kaoszban kifulladás lélek legyintése mondatja ezt, de ha valaki megfontoltan veszi a szájára, akkor a semmit, az ürességet hallom...

Szomszédom egy derék kocsmáros. Tőle gyakran hallom: semmi értelme!... De ez nála egyszerűen csak annyit jelent, hogy ez, vagy amaz mit sem hoz konyhára. Különben, ha utána nézek annak, hogy él „értelmes” munkájából, bátran kérdezhetem, egyáltalán miért él ez az ember? Mi értelme, hogy napról napra fillért fillérre rak. Életében a gyűjtésen, a boron és a csülkőn kívül semmi szép. Még az újságokat is ingyen olvassa végig a trafik kirakatán át. És érdekes, amikor végigmegy közös kertünkön szórakozottan, akkor ösztönösen lecsipkedi a legszebb virágokat és szétmorzsolva az útra dobja azokat. Ijesztő vetülete egy léleknek. Barátom, a versírás, a költő munkája nem igazodhat semmilyen előre kinézett anyagi célhoz, vagy akár ésszel kiszámítható hasznossági elvhez. Avagy kérde-e mielőtt szírommá feslene a bimbó, hogy van-e értelme? A hold és a nap kérdezi-e? Fényárba öntik a tavat, a zúzmarás erdőt. És így lesz ez, míg lesz hold és nap, tó és erdő. Így van a költészettel is, amíg költők lesznek. Költők és nem versírók. Természetesen ezzel nem azt mondom, hogy a költemény hasonló a rózsaszíromhoz vagy a holdfényhez. Nem, azoknál sokkal több és szebb is. Márpedig, ha több ezeknél, melyeken még talán az én kocsmárosom lelke is fennakad néha, kérdem, hogy írhattad le ezt, hogy van-e értelme a versírásnak?

És ráadásul kihangsúlyozod a mát...

Vagy azt hiszed, hogy a költészet lényege és értelme ma más, mint tegnap volt, vagy holnap lesz?... Már én ebben sem igen hiszek...

A költészet természeténél fogva a priori fölötté áll a percnak. Úgy is mondhatom, az igazi költészet, a líra lényegében olyan, akárcsak a mát is magában foglaló idő. Végtelen... Egyre távoluló... Talán „a paradicsomból”, egyszóval az emberré eszmélés percétől emlékszik rá az ember. Vagy talán ez maradt az emberen, ez a szárny, mely egy eljövendő boldog kor „paradicsoma” felé viszi? És ezt akarnád te leszakítani? Mikor ezekre gondoltam, a derű csak szélesedett bennem. Bizony régen mosolyogtam ilyen jókedvűen.

Kérlek, ezért ne haragudj rám. Tudom, a költészet szeretete íratta veled ezeket a sorokat.

Itt a bizonyíték is... Ez a pár vers, melyet leveledhez csatoltál. — Melyik tetszik a legjobban? — Az „Egy diktátorra” című 16 soros epigrammád a leg-sikerültebb. Az utolsó sor pentameterével farkát fölemelve iszkol a minden szaharák oroszlánja. Nem bógve, de iázva, mint egy számár.

Írj máskor is. De leveleden barzíliai bélyeg? Látod, így belemelegedtem. Ezzel kellett volna kezdenem. Hogy és mint kerültél Olivencába? Ha ugyan jól olvasom a címedet. Valamikor földrajzra is tanítottalak, de most percekig kellett keresgélnem a térképen, amíg rábukkantam. Peru határán, az Amazonas partján olvasom: S. Paulo de Olivenca. Ez lenne az a város, ahol most laksz? És ezért a célzás az elűzött európai diktátorok után itt küldött epigrammád koltjával a dél-amerikai sombrerok alatt lapuló diktátorokra?...

Az lett volna az első, hogy erről írjál, a háború utáni sorsodról, életedről és a világról, amelybe belecseppentél, elhagyva Kölcsey és Vörösmarty hónapát. Aztán jöhetett volna az irodalom. Soraidat várva szeretettel üdvözöllek.

P. S. Ha teheted, légi postával küldjed leveledet.

MÁSODIK LEVÉL

Válaszod érkezéséig igen sokszor gondoltam rád. Az őserdőkre, az Andok láncaira, majd meg a Latorca-parti görögkeleti kolostor és a szigligeti öböl jutott az eszembe, ahol utoljára találkoztunk. Bizony egy 25 éves magyar költő és az Amazonas-parti város álombelinek és elég hihetetlennek tűnik. Ráadásul itt van új leveled, amelyben arról értesítesz — megint csak röviden —, hogy egy braziliai légiforgalmi vállalat szolgálatában állsz, mint gépvezető. Aztán újra az irodalom... Úgy kérdezel és olyan messziről, szigorúan és lelkiismeretes körültekintéssel, mintha géped irányáról, a légköri viszonyokról érdeklődnél célállomásod rádiósától. Yeats verse jut eszembe. Az ír repülő sorai, melyet gépe motorjának zúgása közben énekel talán Kiltarton Cross fölött:

Nem törvény, szónok, taps, tömeg
s nem kötelesség, a szívé,
egyszerűen az élvezet
hozott e dúlt felhők közé;
mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és úgy láttam, mindegy, mi vár.

(Szabó Lőrinc fordítása)

— Nem tudom, ismered-e? — Elküldöm, mert szép és sokat mond ez a pár sor arról az útról, amely a költészet és költői alkotás lényegéhez vezet. Vidd magaddal gépeden, épp te, aki úgy látom kettős hivatástól parancsolva a célra repülsz. De ne feledd, mögötted lelkek ülnek.

Most nem térek ki a soraidra, melyeket előző levelemre írtál. Csak ennyit: „A holnap mégiscsak más lesz, mint a ma!” — írod. Igaz és higyed, hogy szebb legyen! Én, amit írtam, arra értsd, hogy mit sem változtat majd ez a költői alkotás indításán, s magán a költészet lényegén sem. — „A költészet nem

lehet időtlen igényű” — írod... — Egyszóval véges? — Ha így lenne, akkor már nem is költészet... Megszűnt a varázsa, a teremtettség, a világegyetemhez, az emberi lét értelméhez, és lényegéhez kötött kapcsolata. Ha ezt tagadjuk, akkor inkább beszéljessünk arról, kik most a leggazdagabb marhakereskedők, bankárok, fezőrök Dél-Amerika tájain. Kik a leghíresebb hajcsárok, milyenek a csordák a Matto Grosso végtelen legelőin. De erről sem madártávlatból, ahogy a magasból te nézed, hanem ereszkedjünk közéjük a földre.

Vagy folytassuk mégis és vegyük elő leveled lényegét, melyet így fogsz csomóra: „A költő állhat-e földi halandók szolgálatában?” — Remélem nem azért kérdezed a torkomnak szegezve ezt, hogy soraim igazoljanak lelkiismeret előtt, mert te egy fent említett „földi érdek” szolgálatában „politizálsz” délivel spékelt módra?

Előre is kijelentem, soraim nem fognak igazolni. Ne is olvassad tovább, amit írok. Dobjad ki a szelvék rengetegei fölött. A majmoknak szerezz örömet vele, amint csillogó, pillangózó lapjai után visítva kapkodnak pálmáról pálmára szökellve. Már ezekből is sejtheted, mire gondolok és mit értek „földi érdek” alatt. Vagy talán nem is erre gondoltál? Bocsáss meg, de én csak így tudom érteni...

Röviden csak ennyit: a költő a szó piaci értelmében vett politizálásból tartsa magát távol: de vigyázz, itt nem Kölcseyre, Petőfire és a magyar líra legszebb hagyományaira gondolok, sem pedig József Attilára! A költő alkatánál fogva — még ha motort kezel is, és itt reád célok —, akkor is fölöttébb érzelmi és morális és „őszintébb” alkat. Tudom jól, hogy e két utóbbira sokan felhorkannak... Tegyük csak! Ez a divat. És a nagy zaj még mit sem bizonyít...

Tehát még egyszer, a költő ilyen mód a sombrerók árnyékban lapuló kis diktátorok érdekében ne politizáljon, mert csak veszthet azon a piacon, ahol lelkiismeretlen és megszállott — (ezek cseppet se „idealisták” még a szentek között sem) —, gyakorlati emberek szónokoltak... Braziliában élsz, jól ismerheted a kalandorokat. Mit gondolsz Pindaros, Vergilius, Baudelaire, Whitman vagy Arany János, Aragon cseresznyézett volna-e ezekkel, még akkor is, ha Anakreon díszítette volna a tálat ünnepi lakomájukon?

— Platon is politizált! — felelhetsz vissza. Igazad van, de hallottad-e az ő ajkáról a gyűlöletet sisteregni és az önös érdeket? Tudsz-e „szögesdrótról”, amellyel igazát bizonyígtatta volna...

Politizálj tehát, de legalább annyi erkölcsi fedezettel, mint Platon tette az athéni iskolában, vagy a syrakusai kényúr udvarában! Politizálj, de úgy, hogy a közönség ürügyén verseidből ne a saját-konyha polcainak meglegedett nyögését halljam ki... Politizálj így, ha ő a mestered és akkor nem féltel. És így folytatom; tehát a szellem és eszmék erejével és a bennük megnyilvánuló érzésekkel, az emberbe vetett hittel hirdessed a szépet. Erről írtam „A tó, a róza és a hársfa” című versemben. Neked nem olvashatom fel, mert messze vagy. A cím alatt ez áll: „Vers a hasznos szépről”. Tehát hirdessed a szépet, és elsősorban vele és általa politizálj, mert tudsz-e ennél nagyobb tenni? Nem... Minden, ami érték, benne van a szépen.

Ez a te és a mi feladatunk. Ehhez még annyit, és ezt, azt hiszem nem kell bizonyítanom, hogy a költő-zsenik eddig is ezen az úton haladva a koruk előtt jártak. Ezért hívták a latinok vateseknek őket. S te, szinte hallom, máris közbeszól: — A tempó megváltozott. A tudósok, feltalálók és újítók mögött lemaradtak a költők!

Elmaradt volna a költészet? — Igaz lenne ez? — A dolgok és a lényeg összekeverése állíthatja ezt... Más a tudomány, a technika és a költészet. Amit a tudomány és a feltalálók adnak az emberiségnek és belőle, amit a technika megvalósít, mindaz csupán az élet és a költői téma bővülése. A költői értelem- és érzelmvilág elé tett új mércék ezek, amelyek fölé a szép szelleme és izomzata repít. És ez a „repülés” a lényeg, amely fölemel, amely maga az előtte

járás. A líra értelme rejlik ebben és ezért nem maradhat le soha semmiről, sőt megsem ölhetik, csak az emberi létezéssel együtt.

Ha pedig ez igaz, akkor ma nagy feladat előtt állnak a költők. Te a technika embere vagy. Sejted mire gondolok. A gépekre, a villany-, gőz- és gázmotorokra, az atom titkára, melyek, nézz csak le a magasból, te jobban látod, szemlato-mást színezik és formálják földünk arculatát. — És az ember? — ... Az emberiség jelentős fele rózsás remények tudatában a szükség, és még jobb, ahol csak a gépek szolgájaként nyög. Itt a feladat! Ide kell az a szárny, amely a kor „mérceje” fölé segít repíteni, abba a honba, mely ott dereng mindenekben: a tettekben, számokban és a kortesek ígérő ajkán ... Most, amikor „lassan” a gép egy 24 óra alatt már többször is körüldöngi földünk virágait, épp akkor nem maradhat le a költő és a líra lelki „sebességével” a fizikai mögött. Egyre jobban a parányhoz tapadó, de mégis egyre kozmikusabb, egyetemesebb és internacionálisabb líra kora jön. A kis házak — és lassan ez lesz a föld is — világában akkor lesz „nagy” az új líra, és mesterségbeli formái és zománca is akkor lesz szárnyaló, ha benne és rája ezeknek a vetülete sugározza színeit és érzéseit. Te repülő vagy, megérted, mit pedzek itt. Repülőkön, bányákban, hajókon, tanyákon, kolostorokban és gyárakban, költők, hirdessétek a hasznos szépet az embereknek. A legújabbnak is csak ez a szépség, a művészet adhat végleges értelmet ... Ő menti át a fizikai és szellemi újat az újabb elől, mielőtt az elpusztítaná. Így jár mindörökre a költő és költészet az emberiség szellemi valóságában mindig elől, mert nem enged semmit elpusztítani. Így nézd mesterségedet. Így dolgozz és így járj „közöttük” is, de előttük! Vezetőid, ha nem tettett előbbi felsorolásom, lehet Moliére, Shelley, Chenier, Petőfi és Ady is ...

Írjál, de arról is, mi történt veled az utolsó három évben, amíg Brazíliába jutottál? Magamról csak annyit, hogy újra itthon vidéken tanítgatok. Most tavasszal fát nyesek és úgy érzem, sokszor nehezebb és több lelkiismeretet kíván ez a művelet, mint a tanítás, vagy a versforma kialakítása. Könnyen válhat az ember kertészből hóhérrá ...

HARMADIK LEVÉL

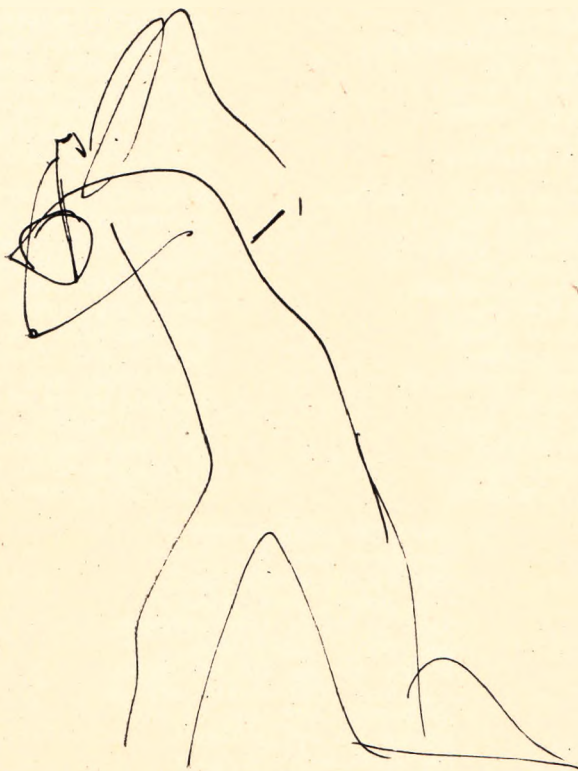
A legszebb tavaszi napra esett leveled érkezése. A kert csupa virág. A hegyek gyümölcsös táblái rózsaszín és fehér szíromban ringatóznak. Tiszta ragyogás minden. Messze, igen messze lehet látni. Leveled sorai is sok mindent kinyitának. Tudom már azt, amit eddig csak kósza hírekből hallottam. Tehát, mint hadirepülő szolgáltál két évig. Azt is írod, hogy a múlt tavasszal még Rómában voltál. Látod, ha korábban értesítesz, hiszen címetet tudtad, Rómában találkozhattunk volna. Márciusban a véletlen és egy jóbarátom szeretetéből én is ott sétálhattam a város dombjain és a Via Appia útjain. Láttam a gyöngyházfényű zöld eget és merengtem azokon a szúrós, fényes csillagokon, melyeknek sugarait csak Pinturicchio tudta érzékeltetni.

No de itt a kérdésed, amely olyan mindenttudó gúnnyal mosolyog rám soraid közül, akárcsak nemrég a kecskelábú faun a Palatinus babérligetéből. Látom, ezzel a mosollyal ejted felém a kérdést: — De hát milyen legyen az a vers, amely „megváltó lehet”? Úgy látom, túl gyakorlati lettél az új világban. Receptet vársz tőlem. Költői receptet, melyet kikeverhetsz az olivencai „patikában” és mint lelki és testi írt majd jó pénzért elsózhatsz a derék brazilok és portugálok között. Ne neved ezen, mert ha akarod, küldhetek ilyet is. Még a védjegyet is ráragaszthatom. Már javában gyártják Európában, sőt a hazai berkeinkben is a versírók. (Nem a költők!) Ha egyiknek bevált, a többi sietve követi, és ez a receptre összerázott dal mindenben fordítottja annak, amelyről előző levelemben beszéltem.

Jegyezzed meg, a lírának, a költészetnek nincsen receptje, vagy kaptafája. Ezért a titkát éppúgy nem tudja senki, mint ahogy senki sem tudja előre megjósolni, milyen lesz a holnapi alkony tavunk felett. De megszületik. Ezt tudom... Állj ki a sugárzó vizek partjára, vagy repülőtered betonmezejére Tárd ki szívedet, öt érzékedet, várj és akkor is gazdagabban térsz haza. És talán épp te fogod kimondani azt, amely mindennél biztosabb, hogy létezik. Nem álom, de az a valóság, melynek tükre csak a költő és jele csak a költemény. Jel, amely a jóhoz vezet. Ne légy túl kíváncsi. Higgy benne. Ne ábrándozz, de figyeld magad és a világot. Nemcsak felülről, de ha már földre tetted géped, itt a mindig jobbat remélő emberek között is. Ne bízz a csodákban! Eszeddel élesítsd érzékeidet. Szíveden se mosolyogj. Minden falatnál gondoldj a lelkedre is.

Repülj jó egészséggel és ha úgy tetszik, nézz le engem e sorokért.

(Folytatjuk)

Kühnel Szabó József rajza

DIAGNÓZIS

1. Születtem, élek, itt vagyok,
keresem hát, mivégre,
futtathatok-e csillagot
én is a magas égre,
vagy inkább hajtsam le fejem,
és csináljak egy stiklit,
legyek halott elevenen,
míg időm tovasiklik?
Az országúton jegenyék
nyújtózkodnak és példaként
magukat eléem mérik:
dünnyöghetnek a vén kövek,
ők mégis hiszik: az eget
homlokukkal elérik.
2. Utcáranyló, kétszobás
papírvékonyfalú lakás:
ide születtem, feszület
lógott első ágyam felett.
Apácák ovódája:
tüdőfertőzést kaptam ott,
imájuk mind hiába:
három szanatoriumot
megjártam s gyöngébb lettem
társaimnál, az iskola
végleg döntött felettem:
verhet, legyőzhet engem
aki izmos és ostoba —
(így ítéltettem bosszúra).
3. Okos vagy — mondták — Szellemi
alkatú, de ez nem baj,
más helyett magán győz, aki
nem érvelhet pojonnal.
Születtem, élek, itt vagyok,
és lassanként belátom,
nem volt igaz az igazuk,
felkophat így az állam.
Vagy le kellene mondanom
e gyönyörű világról —
(az idő rácsa közt, tudom,
elpusztult, aki átbújt) —
vagy állhatnék a félúton,
gyűlölve azt, ki száguld.
4. S nem mondhatok le, értelem,
ezüst szeretőm, rólad!
Lazíts, kedves, a szívemen,
nevezz ostoba lónak,
szídj ökörnek, mert kétkedett
erődben, aki voltam,
látod, nem tudom, mit teszek
csillagos jódogomban,
sírok egy lány után, ahogy
vályú után malac ri,
tündér vagy, kínálsz szebb napot,
s nem tudom elragadni,
kérdézed, mit is akarok;
miért engedsz dadogni?
5. De tudom, mily kevés ez.
Korán adtam a lelkem
poklok üdvösségéhez —
most magammal verekszem,
hogy így is, rosszban, jóban,
hajnalban, éjszakában,
számomra csak ormótlan
és koravén magány van.
Az marad így magára,
ki feloldódni gyáva,
s arra vár: a közösség
karjai őt keressék,
pedig ha elindulna,
rálehetne az útra.
6. Nyolcvan forintom és egy
szekrényem van, ez minden,
a többit már szívemben
viszem az örökléhez.
Volt barátom, ki három
hónap után lelépett,
magányomból elég lett
neki — nem is csodálom.
Kergetőztek egy eszme
nevében velem páran,
s épp ők nem hittek benne..
Én mégis rátaláltam,
szembejött réten, utcán,
körülvett s nevetett rám..
7. Hát nem leszek kesergő.
Elvégzem, ami rám jut,
más helyett látok álmot,
csak bolond sírna ettől!
Száz év múlva már mindegy,
gyötrődtél vagy örültél,
ki így, ki úgy. Ha könnyebb,
szerencse csak s nem törvény..
Születtem, élek, itt vagyok,
kigondolok egy csillagot.
Így számolom a dolgom,
nem tettem egyebet még,
de tudom: vagy megoldom,
vagy ez a lét is nemlét.

MERT MEGDICSÉRTÉK

és hordani
 kívánnak már egyesek, megérezvén tán,
 hogy egyszer szárnyára vesz a hír,
 és akkor köszönetéseimmal áraszsam el őket,
 higgyék, értem a legtöbbet tették,
 és elérzékenyülnek, ha látnak,
 megajándékoznak a bókok
 sivar éjjelilámpáival,
 mint a legszükségesebbel,
 vélhessem, hogy ez a legmegnyugtatóbb
 számomra, délcegséget és biztonságot ad,
 ám befogadatlanul hagyom,
 sajnálkozva annyi önös iparkodásaikon,
 és nem futok föl egyetlen balkonra sem,
 kéjlegések dísz-cirádás emelvényeire,
 hogy ime,
 még többen lássanak,
 ünnepeljek önmagam ellen, melynek kísértését
 kitagadtam lángoltatva kertjeimből,
 mert megismertem én is
 a színes ünnepi ruhákat,
 amit ők
 felajánlón,
 sokszor erőszakkal
 már eddig is
 hányszor akartak megdicsőülve rámteríteni,
 de e gyarló, ígézetes álmok nem vezényelnek;
 vigyázzba megmerevedve előttük nem állok,
 élek,
 amiért érdemes,
 és érdemem, ha van, úgy nem csak enyém,
 részemre-kiadatott, személyes egyedüli,
 követem csak azt,
 örökökn,
 mi fölmérhető-józanul megérdemelhető!

Galambo si László

N É L K Ü L E D

Elbújt előlem minden ami volt,
 a friss tücsök, a fa, mely rámhajolt,
 az ég, a földig leereszkedő
 madárrajokkal hímzett lepedő,
 a nád, a kócsag, bólintó pipacs,
 a folyam, melyből szivárványhidak
 ívelnek át a boldog tengerig,
 hiába ég a tűz már reggelig,
 könnyörtelen az utolsó hasáb,
 a szoba dermedt, jégkemény az ágy.

Örsi Ferenc

EPEIOS AKCIÓ

TV-szatíra két részben

II. RÉSZ

SZIN: Ugyanaz, de most már eltelt a beszállástól majdnem egy egész nap. Az emberek fáradtak, elcsigázottak, ki-ki természetesen az alkata szerint. Amikor folytatódik a játék, éppen az utolsó métereken vonszolják a trójaiak a lovat.

Az egész alkotmány imbolyog. A legénységi részben ott ülnek a katonák, hevederrel bekötve székeikbe. A tizenkét katona változatlanul fegyelmezett, Thesandrus százados is bekötötte magát a századosi székbe és egykedvűen szunyókál. Acamas örmester áll egyedül, félkézzel kapaszkodik, de tartása így is feszes. Fél szemével a vezérkari rész felé sanditgat, hogy onnan látják-e nagyszerű, katonás viselkedését. Az imbolygó ló okozta „tengeri”, vagy „légi” betegséget különféleleképpen viselik el az emberek. A tizenkét katonán meg végig a kép. Most, hogy közelről látjuk őket, már nem olyan egyformák, sőt különbözőeknek tűnnek. A vezérkari részben szintén be vannak szíjazva a székekbe az emberek. Ők sem egyformán bírják ezt az állapotot. Legjobban Ulixes tartja magát. Ő talán csak sápadtabb a többinél, de ugyanakkor arcán ül a konok önfegyelem. Pirrhus majdnem úgy viselkedik, mint az örmester. Ebben a részben egyedül ő nincs beszíjazva a székbe. Fel-feláll a ló imbolygása közben, büszkén, kérkedően körütekint, majd a sietség látszatát leplezve, mégis sürgősen visszaül a viszonylag biztonságos székbe. Menelaos teljesen kikészült. Csapzottan piheg és hol iszik egy kortyot, hol meg a repülőgépen szokásos zacskót emeli a szájához.

Thoas sápadt, remegős. Tartja a kezével a homokórát, hogy az asztalon fel ne boruljon és ismét új vonalat húz a papírra, amelyen már erősen sűrűsödnek a beszállás óta eltelt időt jelző vonalak. Kissé tokásan kövér arcát kiverte már a borosta.

Machaon egykedvű, kinyitja a táskáját és bevesz egy újabb pirulát.

Epeios magábaroskadtan ül, nézi a vezérkart, amint a szótlanságban is beszélnek számára az arcok — sejti már, hogy mit várhat tőlük — és egyre keményebbé váló vonásain előrevetíti árnyékát valamiféle elszántság. A billegve is pergő homokórát látja, amint Thoastól tartva remeg és szinte elmosódik az idő az egymás mellé húzott időjelző vonalak sűrűsödésében.

Aztán hirtelen megszakad a ló imbolygása. Mint a leütéssel megszakított crescendo követő csend, úgy vág bele a monoton mozgást megszakító nyugalom a „tengeri” és „légi” betegség hangulatába. Egyszerre stabil lesz az állapot.

Acamast látjuk, amint kihúzza magát biztonsággal megvetett lábai fölé. Thesandrust szunyókálásából felriasztja az állapotváltozás. A tizenkét katona megkönnyebbülten sóhajt. Aztán a vezérkari rész látszik.

ULIXES (keményen, nyugodtan, mintha nem ember, hanem gép lenne): Elemezzük a helyzetet! Uram! (fordul Epeios felé) Állítsa be a készüléket!

EPEIOS (elmerengve nézi az órán pergő homokot és észre sem veszi, hogy szólitották)

ULIXES: Epeios! (mondja ugyanolyan hangerővel, de az most mégis csattan) Önhöz szóltam uram! A készüléket állítsa be!

EPEIOS (zavartan rebben fel merengéséből, gépiesen próbál felállni, észre sem veszi, hogy szíjak tartják): Igenis, uram! (rebbeni el)

ULIXES: Machaon örnagy úr! Segítsen neki! (kibontja a szíjat Epeios előtt): Álljon fel, uram! És teljesítse a parancsot.

EPEIOS (imbolyogva feláll és a vezérloasztal billentyűi felé támol) (yog)

MACHAON (szintén feláll, Epeiosba karol): Egy pillanat... csak az adaptálódás... nyomban rendben lesz. (félig Epeiosnak, félig Ulixesnek jelenti)

MENELAOS (leteszi maga mellé a „légibeteg” zacskót és pilledevezve Thoashoz fordul): Töltsön ezredes!

THOAS (remegve tölt)

MENELAOS (remegve veszi szájához a poharat, majd találkozik tekintete Ulixes fa-pillantásával és magyarázólag mondja): Beépült allergia. Amióta Heléna beültetett a hintába, iszonyodom minden himbálódzástól.

ULIXES (a foga között súgja): Pallas istennőre, légy erős! És hagyd ezeket az intellektuális marhaságokat! (határozottan Epeios felé): Lássuk, mi a helyzet odakint!

EPEIOS (*Machaonnal a háta mögött a vezérlőasztal billentyűit sorba ütögeti*): Tessék!

ULIXES (*a képernyő fölé hajol, ugyanígy tesz Menelaos, Thoas és Pirrhushoz is, nem látjuk a képernyőt, csak a vezérkar tagjainak arcát*): Zavaró ez a tömeg.

MENEALOS: Ordítózna, de nem hallom, hogy mit? Miért nem hallom? Epeios! Miért nem csinált olyant, amivel hallhatom?

EPEIOS (*nyugodtan*): Sajnos, a technika mai fokán ez nem volt megoldható!

MENEALOS (*Thoas felé*): Ezredes, a technikánkat tökéletesíteni kell!

THOAS (*üzleties hangján*): Akkor fel kell emelni a hadügyi költségvetési kezet.

MENEALOS (*kissé bambán töpreng*): Jó, majd megindokoljuk valamivel.

ULIXES: Maradjanak csendben az urak! (*feszült figyelemmel nézi a képernyőt*)

A csőcselék rözsét és fahasábokat rak alánk.

MENEALOS: Hogy értékeled ezt?

ULIXES (*halkan, hogy a legénységi részben ne hallják, de nagyon komoran*): Feltételezhető, hogy fel akarják gyújtani a szerkezetet.

MENEALOS: Ez nem lehet komoly?! (*riad meg iszonyatosan*)

ULIXES: Feltételezhető! (*mondja szárazon*)

ULIXES: És akkor mi lesz velünk?

MENEALOS: Bentégünk, vagy kitörünk. Véleményem szerint a kitörés is teljesen reménytelen. Türelővel állunk szemben.

PIRRHUS (*fellobban*): Elszántak leszünk és átvágjuk magunkat!

ULIXES (*nyugodtan*): Egyelőre nézzük a reális helyzetet. Főhadnagy úr, ismét a meteorológiai dokumentációt kérem! Olvassa fel a mai prognózist! Thoas ezredes adja meg a hadműveleti időt!

THOAS (*sietve összeadja a vonalakat*): Tizenhét óra... (*nézi a homokórán lévő beosztásokat*) negyvenhét perc! (*jelenti remegve*)

ULIXES: Főhadnagy úr! (*pillant oda*)

PIRRHUS: Az esti órákban élénk délnyugati szél, helyenként záporosó, zivatar...

ULIXES (*bólint*): Köszönöm!

MENEALOS: Gondolod, hogy lesz? (*aggódik*)

ULIXES (*szárazon*): Vagy lesz, vagy nem lesz.

MENEALOS: Töltsön ezredes! (*iszik, aztán elszántan*) Vagy lesz, vagy nem lesz! Látja, főhadnagy úr! Ezt is meg kell tanulni ám, aki hadvezérnek készül, hogy vannak néha olyan pillanatok... Töltsön ezredes! Vagy lesz... vagy nem lesz...

THOAS (*tölt*): Parancsára, tábornagy úr!

ULIXES (*Pirrhushoz*): Tájékozódjon a legénység hangulatáról!

PIRRHUS (*felugrik*): Parancsára vezérőrnagy úr! (*elrobog hátra*)

MENEALOS (*kifakadva*): Miért nem halljuk, mit beszélnek odakint? Látja Epeios, inkább ezen törné a fejét! Ez férfimunka lenne! Katonás dolog!

ULIXES (*a képernyőt nézi*): Odakint változatlanul hadonászik a csőcselék!

MENEALOS: Ha megsülünk! Sosem bocsátom meg a második irodának!

PIRRHUS (*érkezik és jelent*): Jelentem, a legénységet elcsigázta némileg az út.

Fel kell rázni őket a rázkódásból.

ULIXES (*Epeioshoz és Thoashoz*): Tökéletesen hangszigeteltek a falak?

THOAS: Ha kintről nem hallatszik be a hang, innen sem hallatszik ki.

ULIXES: Csendet kérek! (*valamennyien figyelnek*)

ULIXES: Csendet kérek! (*valamennyien figyelnek*) Ez ügylátszik, tökéletes. (*mondja a kongó némaságban*) Főhadnagy úr! Énekeljenek az emberek!

PIRRHUS: Igenis! (*elrobog*)

ULIXES (*Epeioshoz és Machaonhoz*): Maguk üljenek le. Várunk. Vagy felgyűjtanak bennünket, vagy nem.

PIRRHUS (*Acamashoz*): A vezérőrnagy úr nótát rendelt el!

ACAMAS: Értettem! (*aztán a legénység felé fordul*) Vigyázz! Állj föl! Ül le! Állj föl! Ül le! Állj föl! Ül le! (*az emberek gépiesen teljesítik a parancsot*)

PIRRHUS (*gyönyörködve nézi az őrmestert*)

EPEIOS (*Machaonnal együtt leül előbbi helyére*)

MACHAON (*súgja Epeiosnak*): Ha úgy adódik... ha égni kezdünk... van nálam méreg... egy pillanat alatt fájdalom nélkül végez velünk.

EPEIOS: Köszönöm, dektor... megérdemlem, hogy lassú tűzön égjek el...

MACHAON (*vállat von*): Ha úgy adódik... időben szóljon, amíg én nem vegzem magammal.

ACAMAS (hangja hallatszik): Nóta! A Heléna! Egy, kettő, három, négy! (A legénységi részben felhangzik a nóta, egy világháborús induló dallamára, a „Heléna” induló, valahogy ilyesféleképpen:)

Fenn a várban van egy szép kis királylány!
A neve: Heléna!
Erte megyünk mi most harcba vidáman
A legszebb: Heléna!
Az apja isten volt, az anyja a Léda!
Szép leány: Heléna!

A kihagyott ütemeket ugyanúgy dobogják, mintha menetelnének. Az éneklés egyelőre csak hallatszik és a vezérkari részben ülők látszanak. Menelaos felfigyel az énekre és érzékeny lelkesedéssel bekapcsolódik. Eleinte csak a „Heléna” refréneként éneklő nosztalgikus belesóhajításoktól elszánt harci dühig fokozódóan.

Menealos magával ragadja a többieket is, csak int Thoasnak, hogy töltsön, majd két ütem között iszik és az ezredes hátát csapkodva őt is éneklésre buzdítja.

Pirrhushus állva énekel, feszesen, példamutatóan, hol a vezérkar, hol az őrmester felé küldve harcszomjas pillantásait. Látszik rajta, hogyan mámorosodik meg. Acamas a rövid távon, ami a székek között van, föl-alá menetel, szabályosan fordul menetközben, néha találkozik pillantása Pirrhushuséval, ilyenkor még feszesebbé válik.

Thesandrus alszik, de lába álmában is menetel, sőt lecsukott szemmel, mellére ejtett fejjel szabályosan szuszogja a feréneket: „Heléna”!... „Heléna”! Thoas továbbadja Machaonnak a hátbavágásokat és a konyakosüveget, amelyből most már a diadalénektől megrészegevedve pohár nélkül húz nagyot és kínálja Machaonnak, aki hi-giénikus előítéleteit leküzdve szintén alaposan megszopja az üveget. Közben csattog-ják, dobogják, verik az ütemet és harsog: „Heléna!” „Heléna!”)

ULIXES (tökéletesen józan, rideg és nyugodt marad, Epeiosra pillant, aki szintén nyugodt, kemény, bár az ő arca inkább a kétségbeesés elszántságát tükrözi, miközben tombol a „Heléna!” inkább mozdulata, mint szava parancsolja Epeiosnak): Az alattunk lévő helyzetet állítsa be!

EPEIOS (szótlanul feláll, — senki sem törődik velük, zeng a „Heléna” — és kapcsol a vezérlő asztalon)

THOAS (énekel, de az utolsó lefutó homokszem után beidegződötten fordítja a homokórát és húzza a strigulát)

ULIXES (a képernyőt nézi)

EPEIOS (kitör belőle a tudós büszkesége): Itt nagylátószögű objektívet alkalmaztam.

ULIXES (elismerően bólint): Helyes! (közben azonban a képernyőre mered, felpillant Epeiosra) Meggyújtották.

EPEIOS (keserű bölcsességgel): Kiderül, hogy véletlenül vagy szükségszerűen.

ULIXES (egy kissé keserű ő is, elgondolkodik ő is, de fegyelmezett): Úljön ide-mellém! A főhadnagynak úgysis dolga lesz. De... kapcsolja ki a képet, nehogy meg-lássák!

EPEIOS (lecsapja a billentyűt)

ULIXES (az éneklő főhadnaggyra pillant): Pirrhushus, fiam!

PIRRHUS (éneklés közben éri a megszólítás, a hang a torkán akad): Helé... Parancs!

ULIXES: Osztasd ki a legénységnek az első adag pálinkát!

THOAS (automatikusan odafigyel, nem zökken ki az énekből, amelynek taktusát a hátán veri Menelaos, csak a ló elejében lévő ládák felé mutat, arra, amelyikre „I” jelzés van írva és énekel tovább)

EPEIOS (leül Ulixes mellé)

PIRRHUS (maga ragadja fel a ládát és viszi a legénységi részbe.)

ULIXES (elgondolkozva kinyitja a meteorológiai dokumentációt, vele együtt olvassuk a prognózist: „azt esti órákban élénk délnyugati szél, záporosó, zivatar” — húzza alá az idézett sort, aztán nyugalmat parancsolva önmagának hátradől és kissé kesernyős fintorral kérdezi): Száraz, vagy nyers fából van a külső burkolat?

EPEIOS (szárazon): Fenyőből...

ULIXES: Tehát mindegy...

EPEIOS: Először csepegni kezd a gyanta... aztán (keserű mosollyal legyinti: ... aztán egyetlen pillanat alatt lángalobban az egész.

ULIXES: Gondolom a hőség és a füst a lángok előtt végez velünk.

EPEIOS: Feltehető.

ULIXES: Egyetlen reményünk a meteorológia...

EPEIOS: Remélem tévedtek a tudós kollégák... vagy elkésik az eső.

ULIXES: Meg akar halni? *(náz rá kissé gúnyosan)*

EPEIOS *(szembenéz komolyan)*: Az én helyzetemben ez a legszerencsésebb eset.

(A legénységi részt látjuk hirtelen. Zeng a „Heléna”. Pirrhus és Acamas „szolgálati úton” osztja a pálinkát. A főhadnagy szabályos mozdulatokkal adogatja az őrmester kezébe a kétdecis laposüvegeket, amelyeket a katonák szertartásos mozdulatokkal vesznek át, majd az ének kidobogott szüneteiben az őrmester „pszt” jelzésére egyszerre lecsavarják a kupakot, ezután ismét énekelnek, amit újabb „pszt” jelzés követ, amire a 12 katona félig kiissza az üveget, majd krákogva bódul ki belőlük a főhadnagy és az őrmester által harsogott refrén.)

THESANDRUS *(változatlanul alszik, de közben menetel, szuszogja a refrént, — aztán egyszerre megáll a lába, bár körülötte mindenki dobog, hirtelen felébred, bele-szimatol a levegőbe, aztán óvatosan körüpillantva, hogy senki észre ne vegye, lehajol és a padlóra tapaszta a tenyerét. Ismét szimatol, aztán a legnagyobb hidegvérrel kioldja magát a székből, megigazítja a ruháját és elindul a vezérkari rész felé. Közben zeng a „Heléna”).*

ULIXES *(szava most inkább szánakozó, mint gúnyos)*: A halál... keserves dol-log...

EPEIOS: Előbb-utóbb úgyis bekövetkezik... s így, elhamvadni, ezzel az átkos szerkezettel — mindenestre megnyugtató.

ULIXES: Idős ember... tudós! És ilyen hiú?

EPEIOS: Hiú? Meglehet. Valóban büszke voltam mindig, ha az általam épített házakban jól érezték magukat az emberek. S ha egy palota oszlopcsarnokának harmóniája szívem és elmém álmaiból, faragott kövekre emelkedett — nevéssen ki érte! — jólesően figyeltem, hogyan kiáltanak fel az odapillantó vándorok. *(kis szünet után nagyon keserűen)* Mert a cél és a szándékom, ott egyezett!

ULIXES: És most — úgy véli — más célt valósít meg ez a szerkezet, mint az alkotó szándéka volt?

EPEIOS: Igen.

ULIXES *(keserű mosollyal)*: Hány éves ön, uram?

EPEIOS: Hatvanegy. *(mondja csodálkozva)*

ULIXES: Jó önnek, ha most érzi először ezt. *(mondja kis rezignáltsággal)*

EPEIOS *(csodálkozva)*: Talán... ön is érezte már...

ULIXES *(szinte folytatja)*: Amikor sajátos törvényszerűségek sodorják tovább az eseményeket... Mielőtt helyetl kinnáltam, két szót mondott: szükségszerű, vagy véletlen...

EPEIOS *(csodálkozva)*: Megjegyezte?

THESANDRUS *(lép Ulixes elé, tiszteleg és int, hogy bizalmasan akar jelenteni)*

ULIXES *(legyint: már nincs titok)*: Mi van, százados úr?

THESANDRUS: Jelentem, füstszagot érzek és a padló meleg. Arra következ-tetek, hogy alánk gyűjtöttak.

ULIXES *(nyugodtan)*: A hangulat egyébként jó?

THESANDRUS *(szintén nyugodt)*: Igen! Énekelnek!

ULIXES: Tartózkodjék a helyén, mindenre időben parancsot kap.

THESANDRUS: Értettem! *(tiszteleg és a helyére indul)*

ULIXES *(Epeiosnak)*: Látja, az ilyen embert szeretem. Ezek nem véletlenül győznek!

EPEIOS *(az éneklő Menelaos felé int)*: És ők szükségszerűen ilyenek?

ULIXES *(nézi a „Helénázó” tábornagyot, aztán vállat von)*: Igen.

EPEIOS: Uram! Alig néhány ezrelék a remény... ha túlélünk a mai napot... A mi számunkra lényegében befejeződött ez és minden más háború... *(beleszip-pant a levegőbe)* Érti már a füstszagot?

ULIXES: Valóban érzékelhető... Nos, fejezze be, amit elkezdett!

EPEIOS: Ha túléljük, tekintsük szükségszerűnek, hogy mi legyünk a földön az első, akik a legyőzötteknek oly békét adunk...

ULIXES *(kissé keserűen)*: Azt hiszem bátran álmódozhatunk... *(A legénységi részt látjuk. Acamas pisszent, a katonák egyszerre kiisszák a maradék pálinkát, éneklük a refrént, aztán újabb pisszentésre egyszerre a lábuk mellé helyezik az üres üveget. A padló résein, a lábuk mellé helyezett üvegek mellett szivárog be a füst. Az*

előbb még harsogó hangok belefagynak a levegőbe. A 12 katonán fut végig a kép. A Rémület 12 arca ez.)

ACAMAS (döbrent haraggal mered rájuk, ő még csak az ének engedély nélküli abbahagyását érzékeli)

PIRRHUS (szeme is villog, próbál példát mutatni, de visszhangtalanul harsogja): Heléna!

MENELAOS (bődül el): Mi lesz? Énekelni!

(A 12 katona, most felugrál. Égünk! — ordítja tizenkét arc, tizenkétféleképpen.)

THESANDRUS (felpattan a székéből és elkiáltja magát): Vigyázz! (A 12 katona megmerevedik)

MENELAOS (bődülten ordít): Mi volt ez? Ulixes! Intézkedj! Énekeljenek!

EPEIOS: (elindul a legénységi rész felé. Kutató szeme keresi, hol tör be a füst)

ULIXES (feláll és a bősziült Menelaosra pillantva a legénységi részbe indul, nyugodtan, mosolygó arccal megy el az emberek sorfala között, szinte a tekintete simítja nyugodtá az előbb még csak megmerevedett arcokat, aztán csodálkozva megszólal): Mi volt ez, emberek? Ettől a kis füsttől rémültetek meg? Azonnal esni fog az eső és minden rendben lesz. Értettétek? (csak a 8-as bődül el)

8. KATONA: Értettem!

ULIXES (keményen): Örmester! Tartson fegyelmező gyakorlatot!

ACAMAS (középre dobban): Feküdj! (senki sem mozdul) Feküdj! (ordít ismét, csak a 8-as mozdul, de az ő mozdulata is abbamarad a többiek mozdulatlansága láttán) Feküdj! (ordít)

MENELAOS (felugrik a tábornagyi székre: szónoki emelvénnyel, vagy diadal-kocsin álló pózban): Felkoncolni! (ordítja)

ACAMAS (kardot ránt, de ugyanabban a pillanatban a hatonák is kardot rántanak.)

THESANDRUS (Ulixes elé ugrik védelmezően és egyetlen mozdulattal a vezérkari részbe sodorja. Követi őket Acamas is. A katonák utánuk lépnek)

ULIXES (Megnyom egy gombot a falon és abban a pillanatban a vezérkari és legénységi rész közé hullik egy rács)

MENELAOS: Thoas! A kardomat!

THOAS (izgatottan kutat a fotel alatti fiókban): Csak a marsallbotját készítettem be tábornagy úr! (nyújtja a marsallbotot.)

MENELAOS (utánakap, felemeli, de mozdulata elkókad)

ULIXES (odalép a rácsához): Mit akartok?

2. KATONA: Élni! (szinte visszhangozza a tizenkét ember: Élni akarunk.)

ULIXES: Ha megjön az eső, élni fogunk valamennyien. Ha nem, mi is meghalunk: vezérek. (mondja nyugodtan)

2. KATONA: Nekünk ez nem vigasz.

ULIXES (barátságosan): Tudsz jobbat, fiam?

2. KATONA: Nem mi csináltunk háborút. Öljék meg azokat! (Úgy van! — bömböli a 12 katona.)

4. KATONA (meglátja Epeios): Maga csinálta ezt a falovat. Nyissa ki az ajtót nekünk!

EPEIOS (tétova zavarral lép előre)

ULIXES: Nem mozdulhat uram! (parancsolja energikusan)

EPEIOS (leküzdve zavarát, előrelép): Mi a szándékotok, emberek?

2. KATONA: Nekünk semmi közünk Helénához! Ez a tábornagy úr egyéni ügye! Mi haza akarunk menni a mi szereteteinkhez! Nyissa ki az ajtót és mi őket, akik a háborút csinálták, átadjuk a trójaiaknak és akkor egyszerre béke lesz.

EPEIOS (Menelaoszhoz): Tábornagy úr, ez is egyfajta filozófia és ha belegondolok, nem is helytelen.

MENELAOS (rémülten): Ulixes! Ez kinyitja! Még kinyitja nekik!

ULIXES (Epeioshoz): A döntésére bízom, mit cselekszik, de mielőtt döntene, én egy javaslatot teszek. Az előbb mondta: Ha túléljük a mai napot, tekintsük szükségszerűnek, hogy a legyőzötteknek oly békét adunk... — emlékszik erre, uram? Nos, én most a tábornagyúrnak azt javaslom, hogy a rendkívüli helyzetre való tekintettel tekintsünk el a Főparancsnokság pecsétjétől és olvassuk fel az ön nyilatkozatát.

EPEIOS (zavartan): Szeretném hinni, hogy ezek a szavak őszinték.

MENELAOS: De kedves Epeios! Katonák vagyunk. Tiszti becsületünk is van! Thoas! Hol a fenébe az a nyilatkozat?

THOAS (keresi a földön, a fiókban, közben egy hatalmas fehér kendőt próbál elrejtteni hirtelen)

MENELAOS: Mi az ott magánál?

THOAS: A zsebkendőm, iszonyú náthás vagyok. Parancsoljon tábornagy úr! A nyilatkozat.

MENELAOS: *(széles gesztussal nyújtja Epeiosnak):* Parancsoljon uram! Jöjjön ide! *a rács felemelkedik)*

EPEIOS *(örömmel indul a vezérkari részbe és boldogan olvasni kezdi nyilatkozatát a katonák felé fordulva):* En, Epeios, ezt a szerkezetet azért konstruáltam, hogy mielőbb béke legyen. Béke a földön, ha az istenek is úgy akarják... *(ebben a pillanatban hatalmas mennydörgés rázza meg a lovat)*

ULIXES *(felkiált):* A meteorológia! Gyorsan! Epeios kapcsolja be a készüléket! *(Epeiosba karolva szinte hurcolja a vezérkari részbe a tudóst.)*

EPEIOS *(gépiesen üti le a billentyűket, Ulixes, Menelaos, Thoas, Machaon, izgatottan állnak az asztal körül.)*

MENELAOS *(ragyogó arccal kiált fel):* Ez a mi meteorológiánk! Főhadnagy úr!

PIRRHUS *(odarobog):* Parancsára megjelentem.

MENELAOS *(csendes kegyetlenséggel):* A kettes számú katonát, azt a nagypofájút személyesen koncolja fel!

PIRRHUS *(szeme felcsillan):* Értettem! *(elrobog)*

EPEIOS *(zcavartan indulna a legénységi rész felé, kezében a nyilatkozat):* Mit akarnak?!

MENELAOS: Maga itt marad! *(ordítás a legénységi rész felől)*

ACAMAS *(hangja hallatszik):* Feküdj! Föl! Ül le! Föl! Feküdj!

PIRRHUS *(siet vissza):* A parancsot végrehajtottam!

MENELAOS: Helyes!

EPEIOS *(Pirrhusra támad):* Ön megölt egy embert!

MENELAOS *(mielőtt Pirrhus válaszolna):* Vedd el tőle azt a papírt!

PIRRHUS *(kitépi Epeios kezéből a nyilatkozatot)*

EPEIOS *(fellobban):* Tiltakozom!

MENELAOS *(megvetően):* Marha! *(darabokra tépi a nyilatkozatot)*

THESANDRUS *(érkezik nyugodtan):* Tábornagy úr, jelentem, a fegyelem helyreállt.

MENELAOS: Helyes! Elmehet!

THESANDRUS *(tisztteleg és elmegy)*

ULIXES: Uraim! *(veszi át a szót)* Ilyen egy hadjárat történetében csak egyszer van... ez: a szerencse! *(tárgyilagossága fellobban)* Ezt most meg kell ragadnunk!

PIRRHUS *(mámorosan):* Vezérőrnagy úr! Engedélyt kérek, hogy elsőnek léphessek ki a szerkezetből és a királyi palota elleni akciót én vezethessem!

ULIXES *(ismét higgadt, de ez a felforrott aktivizálódás nyugodtsága):* Aki itt van, abból most már hős lesz, akár akarja, akár nem!

MENELAOS *(mámorosan):* Kezünkben a győzelem! — Ulixes: *(közvetve leintí a szavával):* Thoas ezredes! Hány perc múlva nyugszik a nap?

THOAS: Tizenegy!

ULIXES *(Menelaoshoz):* A legszigorúbb harci készültség elrendelését kérem!

MENELAOS *(büszkén, hadvezéri mámorban bólint):* Igen!

ULIXES: Főhadnagy úr! Elrendelve!

PIRRHUS: Viszem a parancsot! *(legénységi rész felé el)*

ULIXES: Tábornagy úr! Összefoglalom és elemezem a helyzetet.

MENELAOS *(bólint):* Igen.

ULIXES *(feláll, ismét tárgyilagosan, de mégis valami belső villogástól átfűtve, amelyet már nem is igyekszik leleplezni, hanem engedi, hogy szuggesztíven hasson):* Az egyesült görög hadak főparancsnokságának tanácsa összehangolt haditerve alapján feladatunk volt az „Epeios Akció” keretében bejutni a tizedik esztendeje ostromolt Trójába. Ezt a feladatot a rendelkezésünkre bocsájtott különleges szerkezet segítségével végrehajtottuk és most fel kell készülnünk a tulajdonképpeni harci cselekményre.

PIRRHUS *(visszaérkezik):* Az egység harci készültségben van!

ULIXES: Százados úr! Hozzám! *(kiált)*

THESANDRUS *(hangja):* Igenis! *(és ismét a szokásos ruhaigazítás, stb. után belép a vezérkari részbe)* Parancsára megjelentem!

ULIXES: Köszönöm! *(a képernyőre néz, ahol — most látjuk először — csak elszórt utcai lámpák és világos ablakok fénylenek, aztán az egyik ablakban szabályos morze jelzésekként elalszik, kigyullad a fény. Ulixes keményen):* Főhadnagy úr! Vegye a jelzéseket! A titkos szolgálatunk jelent!

PIRRHUS (*ceruzát ragad és koncentrált figyelemmel nézi a képernyőn villogó fényeket, majd szótagolva jelenti és jegyzi fel*): Sinon... Sinon... Sinon...

ULIXES (*higgadtan*): A mi emberünk fedőneve.

PIRRHUS (*tovább veszi a jelzéseket*): A... ki... győ... jól... lakott... el... he... vert... Sinon... Sinon... A... mu... lat... ság,,, meg,,, kez,,, dőd,,, het... Sinon... Sinon... Sinon... (*jegyzi az utolsó szavakat és a lapot Ulixes elé teszi*)

ULIXES (*előveszi a 2. borítékot, amelyen ez a szöveg olvasható: Epeios Akció 2. „A kigyó jóllakott, elhevert. A multság megkezdődhet!”*): A második boríték felbontásának ideje elérkezett! (*átnyújtja Menelaosnak*)

MENELAOS (*feláll és hadvezéri pózzal feltépi a borítékot*): Olvassa, vezérőrnagy úr!

ULIXES (*szárazon, halkan, de mégis egyfajta vadász-, vagy katonaszenvédélylyel*): Második számú parancs: A döntő pillanat elérkezett. A most következő órákban, csak győzni, vagy meghalni lehet!

MENELAOS: (*mámorosan*): Igen!

ULIXES (*meg sem zökken a felolvasásal*): Az Epeios-akció végrehajtóitól függ most a végső győzelem. Rajtatok a világ szeme! Ezért a következőt rendeljük el: 1. Az osztag csendben és észrevételenül elhagyja a szerkezetet, rajtaütésszerűen és mindvégig némán, elfoglalja a főkaput, megöli az őrköt és jelt ad az éjszaka leple alatt visszatért hajókon tartózkodó csapatoknak a kinyitott főkapu megrohanására és a várba hatolásra. 2. Ezután három csoportra oszlik. Az első csoport továbbra is biztosítja a főkaput és megakadályoz bármilyen ellenakciót azzal, hogy a kaput becsukhatatlan állapotba helyezi. Ezt a csoportot Thesandrus százados vezeti.

THESANDRUS (*katonásan bólin*): Értettem.

ULIXES: A második csoport a várnak a főkapuval ellenkező oldalára szivárog észrevételenül, majd odaérve gyújtogatni, rombolni, pusztítani kezd, hogy a védők figyelmét a főkapuról elvonja. Ennek a csoportnak a parancsnoka egy őrmester legyen, aki feladatát kellő ravaszsággal, eréllyel és az adott körülmények között olyan elrettentően hajtsa végre, amint az csak lehetséges.

EPEIOS (*arcát látjuk, miközben a parancs felolvasása tart, az idős tudós először borzongva hallgatja a szavakat, majd valamiféle eltökéltség kezd sugározni a szeméből és lassan öklöbe szorul a keze*).

ULIXES: A harmadik csoport feladata, hogy a király palotát szállja meg. Tevékenysége első szakaszában a palotába igyekvő és a palotából küldött hírvivőket, parancsörtszketeket ölje meg, hogy ezáltal megbénítsa a védők vezetését, majd a hajókról érkező harcosok sikeres behatolása után rohanja meg a palotát és a minisztériumokat, ejtse foglyul, vagy ölje meg a királyt, valamint a bel- és külügyminisztert. A pénzügy-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter feltétlenül élve fogandó el. Ennek a csoportnak a feladata, hogy minden áron biztosítsa Heléna királyné sértetlenségét. A csoport parancsnoka (*Ulixes Pirrhusra néz*) Pirrhus főhadnagy!

PIRRHUS (*lángol a gyönyörűségtől*): Értettem!

MENELAOS (*felmordul*): Istenem! Heléna! Végre megláthatom! (*Pirrhushoz*) Vigyázz rá fiam! (*mondja érzékenyen*)

PIRRHUS: Igenis tábornagy úr!

ULIXES (*tovább olvassa a parancsot*): A vezérkar tagjainak helyét a következőkben jelöljük ki:

Menelaos tábornagy úr a főkapunál tartózkodjék. Ulixes vezérőrnagy és Machaon doktor az akció megszabta feladatok szerint mindig a súlyponti helyen. Thoas ezredes, a Pirrhus főhadnagy által vezetett csoportnál, hogy a kincstár birtokbavételét, valamint az összes találmányok és szabadalmak lefoglalását azonnal foganatosíthassa. Epeios úr mindvégig az általa létrehozott szerkezetben marad, amelynek ajtaját az osztag eltávozása után bezárja, hogy ne fedezhessék fel, honnan kerültek a városba görög harcosok! (*Epeioshoz fordulva*) Megértette, uram?

EPEIOS (*bólint, de nem szól*)

ULIXES: Előre, Helénaért! Előre Trója elfoglalásáért! Aláírás: Az egyesült görög hadak főparancsnokságának tanácsa. (*fejezi be a felolvasást Ulixes*).

MENELAOS (*felmordul*): Igen!

ULIXES: Thesandrus százados! Megértette a feladatát?

THESANDRUS (*nyugodtan bólint*): Igen!

ULIXES: Ossza három részre az osztagot és oktassa ki feladatára Acamas őrmestert. A feladat második szakaszában személyileg felelős Menelaos tábornagy úr testi épségéért!

MENELAOS (*helyeslően bólint*): Igen.

THESANDRUS (*higgadtan ismétli a parancsot*): Osztagom három részre osztom, kioktatom Acamas őrmestert és a feladat második szakaszában felelek a tábornagy úrért. (*Tiszteleg és elmegy.*)

ULIXES (*körülnéz*): Mindenki megértette a feladatát? Pirrhush főhadnagy úr?

PIRRHUS (*csattogva tiszteleg*): Igen!

ULIXES: Thoas ezredes úr!?

THOAS: Igen!

ULIXES: Machaon őrnagy úr!?

MACHAON: Igen!

ULIXES: Ön is Epeios úr, ugyebár?

EPEIOS (*először nem válaszol, csak sokat sejtetően feláll*)! Egy nyilatkozatot szeretnék tenni uraim!

ULIXES (*keményen*): Már nincs rá szükségünk.

THOAS: Én már nem az örök által ismert nyilatkozatról beszélek.

ULIXES (*hirtelen kapcsolat*): Örülök, hogy megértette, a katonai helyzet azt lehetetlenné teszi most!

EPEIOS: Mindent megértettem uram és azt is tudom, hogy a helyzet tőlem — aki az előbbi nyilatkozatot tette — most mást kíván.

ULIXES: Köszönjük uram!

EPEIOS (*emeltebb hangon folytatja*): Éppen azért, mert az ott írtak nem valósulhatnak meg, mindent alaposan meggondoltam és úgy határoztam (*valamennyien figyelik a szavát*), hogy az ajtót — amelynek szerkezetét csak én ismerem — nem nyitom ki! (*meghajol és leül, a bejelentésre ki-ki a jelleme szerint reagál*)

PIRRHUS: Ez lázadás! Felkoncoljam? (*pillant Ulixesre*)

ULIXES (*leinti*): Maradj! (*de többet nem szól, csak arca tükrözi, hogy egymást váltva peregni kezdenek gondolatában a lehetőségek*)

MENELAOS: Mit képzél? Hogy csak úgy! Na, ezt megkeserüli, vén marha!

THOAS: Nem hozhat ilyen helyzetbe, uram!

MACHAON: Én ismerem a lehetőségeket. Kérem, vonja vissza, amíg jobban fel nem bősziülnek.

EPEIOS: Kimondtam, és ehhez tartom magamat.

ULIXES (*csendet parancsoló hangon*): Epeios úr! Szeretném felhívni a figyelmét arra a bizalomra, amellyel ötletét — a szerkezetet illetően — az egyesült görög hadak főparancsnoksága fogadta. Rendelkezésére bocsátottuk a szükséges kapacitást, pedig a háború tizedik esztendejében ez rendkívül nehéz volt. Biztunk önben! És ön ezt most így hálálná meg?

EPEIOS: Én kezdettől fogva tudomására hoztam mindenkinek, hogy miért építettem ezt a szerkezetet.

ULIXES: Mindenki méltányolta és méltányolja is óhaját...

THOAS (*automatikusan fordítja a homokórát és húzza a vonalat*)

ULIXES: S a győzelem után sor kerül majd mindannak megvalósítására, amit ön oly szépen megfogalmazott. De először győzni kell! Kérem! Ezt értse meg uram! A győzelem kivívásának technikáját mi ismerjük. Katonák!

EPEIOS: Mindig a régi háború győzelme közben vetették el a katonák az új háború magját.

ULIXES: Nos, ha mint mondja, „máig” — nem gondolja, hogy az ilyesmi szükségszerű... legalább is korunkban.

MENELAOS: Múlik az idő! Minden perc drága! Ulixes adj parancsot neki, hogy nyissa ki!

EPEIOS: Nem teljesítem a parancsot!

MENELAOS: Hadbíróság elé kerül!

EPEIOS: Legfőljebb meghalok.

MACHAON (*csendesen Epeioshoz*): Ismerve a körülményeket... nem olyan egyszerű, mint orvosilag.

ULIXES (*megpróbál még egyszer Epeiosra hatni*): Uram, őszintén sajnálnám, ha az bekövetkezne, amit a tábornagy úr jelzett. Egyről már most biztosíthatom: (*válik keménnyé a hangja*) mi a kapott parancsot feltétlenül végrehajtjuk! Az ön mostani magatartásáról — tiszti becsületünkre! — hallgatunk, amennyiben azonnal teljesíti a parancsunkat.

EPEIOS: Egész életem és minden, amiben hiszek, mást parancsol... És én azt: a parancsot teljesítem.

ULIXES: Tehát e pillanatban még ragaszkodik elhatározásához, hogy a szerkezetet nem nyitja ki?

EPEIOS: Nem „e pillanatban”... Végleg.

ULIXES: Pirrhush főhadnagy! Azonnal tartóztassa le! Egyelőre álljon ott, a falnak fordulva — mozdulatlanul!

PIRRHUS: Értettem! (*Epeioshoz rohan*) Letartóztatom! (*a fal felé lódítja Epeios*)

ULIXES (*int, hogy ne olyan vadul*): Kérem Thesandrus százados urat!

THOAS (*fordítja az órát*)

MENELAOS: Most mi lesz? (*Ulixeshez hajol*)

ULIXES (*nyugodtan*): Mérlegeljük a lehetőségeket.

THESANDRUS (*jelentkezik az asztal másik oldalán*)

ULIXES: Százados úr önnek műszaki kiképzése is van... Állapítsa meg, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel mennyi idő alatt tudjuk zajtalanul kibontani a szerkezet falát!

THESANDRUS: Megállapítom! (*tiszteleg és elmegy*)

ULIXES (*Thoashoz*): Ezredes úr! Ezért önt is felelőssé teszem.

THOAS (*rémülten*): Vezérőrnagy úr!...

ULIXES (*Pirrhushoz fordul, nem törődve a kétségbeesett Thoassal*): Pirrhush, fiam!

PIRRHUS (*odálép Ulixes elé*): Parancs!

ULIXES (*mosolyogva*): Mit tanultál a hadapródiskolában az ilyen helyzetre?

PIRRHUS (*kissé zavartan*): Ezt a helyzetet nem tanultuk konkrétan...

ULIXES: No, akkor figyelj! A katonának a háború a legjobb iskola... (*mosolyog*) És az öregúrral ellentétben én azt hiszem, hogy örök béke nem lesz soha.

PIRRHUS: Ez csak egy civil marhaság!

MENELAOS: Helyes!

THESANDRUS (*odálép és halkán jelent*): A rendelkezésünkre álló eszközökkel 6–10 órába kerülne zajtalanul kivágni magunk. Amennyiben zajosabban dolgozhatunk, a fele elég. (*nem kérdez, hanem javasol*)

ULIXES: Köszönöm! Várja a parancsot!

THESANDRUS (*szabályosan elmegy*)

ULIXES: Döntenünk kell! A következők a lehetőségeink: zajtalanul kibontjuk a falat, ez esetben ránk virrad és világosban ekkora erővel a feladatot végrehajtani nem tudjuk. Második lehetőség: gyorsan bontani a szerkezet falát. Ez esetben valószínűleg meghallják odakint, mert a hangszigetelő réteget is ki kell bontani. Amennyiben gyanús zajt hallanak, riasztják alakulataikat és bennünket könnyűszerrel megsemmisítenek. Tehát a kapott parancsot így sem teljesíthetjük.

MENELAOS: Akkor hősi halált kell halnunk? (*kérdi bizonytalanul*)

PIRRHUS (*villog*): Kivágjuk magunk!

ULIXES: Ne heveskedj, fiam! (*inti le*)

PIRRHUS: Mi mást tehetünk, vezérőrnagy úr?

ULIXES: Látom, még nem vagy igazi katona. (*mosolyog*)

PIRRHUS (*meghökkenve*): Én? Vezérőrnagy úr!

ULIXES: Még túlságosan benned van az iskola... a csapatszolgálat tapasztalata: hiányzik... persze, megértem, a hadiérettségi miatt...

PIRRHUS: A vezérőrnagy úr tud más megoldást?

ULIXES (*mosolyog*): Igen. (*az asztalnál ülők felfigyelnek*)

MENELAOS: Na, erre kíváncsi vagyok!

ULIXES (*Menelaoszhoz*): Magadhoz hívatod az őrmestert és parancsot adsz neki, hogy intézze el!

MENELAOS (*homlokára csap*): Látod, hogy erről megfeledkeztem!

ULIXES (*mosolyog*): Van neked elég gondod, tábornagyom. De kérek, ezt jól csináld. Tudod!

MENELAOS: Bízd rám öregem! Thoas! A marsallbotom!

THOAS (*készségeskedve*): A lába közt van tábornagy úr!

MENELAOS (*Thoas segítségével lenyúl a fotel alá dugott ládába és előhúzza a marsallbotot*): Mégis körültekintő ember maga, ezredes...

THOAS: Az ilyenfajta tudósok különleges esetek. (*mutat a fal mellett álló Epeiosra*)

ULIXES: Egy utolsó próbát még tennék vele. Epeios úr! Kérem, jöjjön ide!

EPEIOS *(odafordul, a faltól az asztalhoz, majd odalép az asztal elé):* Tessék!
(mondja ridegen)

ULIXES: Szeretném... az ön érdekében szeretném még egyszer figyelmeztetni arra, hogy nyissa ki a szerkezet ajtaját

EPEIOS *(elszántan):* Nem nyitom!

ULIXES: A főparancsnokság megbízott önben, ne kényszerítsen, hogy bizalmunkat visszavonva, más eszközökhöz forduljak.

EPEIOS: Nyilatkoztam, uram!

ULIXES: A saját érdekében...

EPEIOS: Bízva rám! Mindennel leszámoltam és mindennel szembenézek!

ULIXES: Félek, hogy téved, uram! *(Menelaoszhoz)* Tábornagy úr, öné a szó!

MENELAOS *(feláll, kezében a marsallbot, imperátori pózban):* Főhadnagy úr! Személy szerint Acamas őrmestert kéretem!

PIRRHUS: Értettem! *(elrobog, már a legénységi részben látjuk)* Acamas őrmester! A tábornagy úr személy szerint hivatja!

ACAMAS *(először meghökken):* Engemet? *(aztán superkatonásan elbődül)* Igenis! Megyék! *(csörömpölve, dobogva robog Pirrhus után)*

EPEIOS *(nyugodtan áll)*

MACHAON *(nagyot sóhajt)*

THOAS *(kíváncsian remeg)*

ULIXES *(zártan, fegyelmezetten ül)*

ACAMAS *(bedobban):* Tábornagy úr parancsára személy szerint megjelentem.

MENELAOS: Acamas őrmester, maga derék katona és én most személy szerint magára bízok egy fontos feladatot. Ez az ember nem akarja kinyitni a szerkezetet. Pedig a győzelemhez vezető út, csak ezen az ajtón át vezet. Mihez vezet ott az út?

ACAMAS: A győzelemhez!

MENELAOS: Na látja! Tehát én most magának személy szerint parancsot adok, hogy az ajtó — mire ezen az órán lefut a homok — nyitva legyen! Mi legyen az ajtóval őrmester?

ACAMAS: Nyitva legyen!

MENELAOS: Tudja a feladatát?

ACAMAS: Tudom!

MENELAOS: Ha nyitva az ajtó, jelentést kérek!

ACAMAS: Ha nyitva az ajtó: jelentem! *(feszesen hátraarcot csinál, aztán rápillant Epeiosra, csak nézi, nézi, először villogó szemekkel, Epeios eleinte fenségesen állja az őrmester nézését, de aztán kissé zavarttá válik a tekintete, akkor elbődül Acamas):* Te vén, rohadt, disznó, állat, barom, szemét, mocsok civil! Indulj előttem!

EPEIOS *(megdermed, majd elindul az őrmester előtt a legénységi rész felé)*

MACHAON *(sóhajt és kinyitja az orvosi táskát)*

THOAS: Az arany nem kellett neki... szerintem örült!

MENELAOS *(dölyfösen lezökken):* Mit szólsz hozzám, Ulixes?

ULIXES: Nagy voltál, tábornagyom! Pirrhus! Figyeld fiam! Ez se rossz iskola egy katonának! *(aztán egykedvűen hátradől és nézi a homokórán futó szemeket)*

PIRRHUS *(a legénységi részbe lép, ahol már az őrmester tevékenykedik)*

THESANDRUS *(a századosi székekben ül és végignézi a következőket, de egész idő alatt egy arcizma és pillantása nem rezdül)*

ACAMAS *(Epeios elé dobban):* Hogy hívnak?

EPEIOS *(elszántan):* Ezt a hangot visszautasítom!

ACAMAS: Mit csinálsz?! Te aszalt víziló! Te kőfejű barom! Mi vagy te civilben?

EPEIOS *(nem válaszol)*

ACAMAS: Hallgatsz tökfejű? *(válik kegyetlenné az arca)* Hát, idefigyelj! Ameddig hármat számolok, az ajtót kinyitod!

EPEIOS: Ne fáradjon! Kár számolnia!

ACAMAS: Te csak azt hiszed! Egy!! *(az őrmester keze pofonra lendül, de csak a csattanást halljuk. A kép már a vezérkari részt mutatja. Menelaos nézi az első pofont, aztán elfordul; Thoas arcán rosszullétről árulkodó fintor látszik, Machaon nagy sóhajjal kinyitja orvosi táskáját, Pirrhus gyönyörködve néz a legénységi rész felé, Ulixes elkiáltja magát)*

ULIXES: Nóta!

(a legénységi részben ismét felhangzik a nóta, a Heléna, azzal a különbséggel, hogy az előbb kidobogott részek helyett, most „kipofozza” a szünet ütemeit az ör-

mester. Aztán hirtelen elhallgat a nóta. Acamast látjuk amint tartja Epeios a kijárat melletti falrésznél.

A kijárat nyílása elől elmozdul az ajtó.

Az őrmester elengedi a tudóst, aki odazuhan az ajtó mellé, majd megigazítja ruházatát és büszkén a vezérkari rész felé indul)

MACHAON: (lassan gyógyszereket készít az asztalra)

ACAMAS (dobog Menelaos elé boldogan): Tábornagy úr! Jelentem, a parancsot személy szerint végrehajtottam: az ajtó nyitva van!

MENELAOS (feláll, tartja a marsallbotot): Ezennel kinevezem törzsőrmesterré, Acamas!

ACAMAS: Köszönöm!

ULIXES (feláll, tettekre készen, izzón): Urak! Elérkezett a pillanat! (előveszi a harmadik borítékot és átadja Menelaosnak) A jelszó van benne!

MENELAOS (felbontja): A jelszó, amivel a sötétben is megtudjuk, hogy barát, vagy ellenség áll velünk szemben: Epeios!

ULIXES: A feladat végrehajtását kérem elrendelni!

MENELAOS (felemeli a marsallbotot és elkiáltja magát): Elrendelem (ezután látjuk, hogy Thesandrus százados, majd Acamas őrmester átlépve Epeioson eltűnik a nyílásban, nyomukban sorra átlépve Epeioson, kirobognak a lóból a katonák, ezután megy Pirrhus, Thoas, Menelaos)

ULIXES (megáll Epeios mellett, odaszól hűvösen Machaonnak): Nézze meg őrnagy úr, mi van vele... Kár lenne elpusztulnia... a hallóberendezések tökéletesítésében még szükség lenne rá... Nyugodtan jöhet a sötétben utánunk. Tudja a jelszót? (aztán ő is átlép a tudóson és eltűnik)

MACHAON (bólint): Epeios. (letérdel Epeios mellé, nézi a pulzusát, aztán lehúzza a szemhéját, az előkészített üvegek egyikéből tölt valamit Epeios szájába, az kinyitja szemét. Az orvos nyugodtan feláll és eltűnik a kijáratban.)

EPEIOS (összetörten, véresen feltápaszkodik és a vezérlőasztalhoz vonszolja magát, leüti a billentyűket, a képernyőn egy lángokban álló várost látunk, amely fölött véres arccal zokog a tudós, és csak annyit tud nyöszörögni): Epeios! Epeios!

Vége

T a k á c s I m r e

...AZ ESŐS MÁRCIUSBAN

Esőben ázik szét a tél.
Hamuszürke a környék.
Csak a kocsik lámpája málna-piros,
csak a lányok mozdulatában éled a tűz.

Hamuszürke eső hull, míg a Nap vár,
míg a szelek alszanak vizek tükrén,
míg a tavasz fölszálló pora sárban ragad.

Esőben ázik szét a tél.
A halottak beleragadnak az olvadásba.
Szegény apám,
megfagyott újjpereceid szétcsúsznak!

Nem imádkozol többé a hideg földben;
megvigasztal, koponyáddal is biccent
az agyag békessége.

Míg bennem buzog a vér,
te is szeretsz, visszagondolsz rám,
föltámadsz.
Mert a halál nem tarthat tovább néhány évnél,
megcsalt anyag örökké te sem lehetsz!

Esőben ázik szét a tél.
En az élet futását
minden nap arcomra sütöm
kegyetlenül;

míg egyszer fölkiáltok —
és szavam vagy törvény lesz,
vagy csak virág...

Esőben ázik szét a tél.
Akik e kort kifejezik igazán,
fölkeresik autóval a rokonokat.

Nem emelnek esernyőt fejük fölé;
utaznak a kátyus utakon
berregő hal gyomrában.
Mennek a sors gyomrában —
tisztá kézzel, fényes cipővel, nyakkendősen.

Mert ők a kor hősei;
mosolyogva átröppülnek naponta
a vágyak óceánját;
a távolságot unalom-élet és sors között,
minden között.

Esőben ázik szét a tél.
Anyámat tán hazavitték a kórházból,
megkapta leveletem.
Mosdóvizét maga loccsantja ki az udvarra,
kávéját maga főzi,
szövőlányok három liter vérével mosolyog majd
a tavasz szertelenségein.

En nem tudtam megtanítani a nevetésre,
az orvosok hosszabbítják meg életét,
mert a jóság tehetetlen lett miközöttünk!

Esőben ázik szét a tél.
Várom, mint a napkeltét egykor —
létezésem teremtvő szikrázását.
Várom, mint a magzat rugását szokták várni —
az ujjászületés percét.

A történelem áramlásában
bőségében vagyok a vérnek,
bőségében életadó melegnek,
bőségében riadalomnak és vágyódásnak;

új embrió baba-hasa duzzad
az esős márciusban.

KÖTELESSÉGEK ÉNEKE

Barátaim, csillagok vagytok,
az emlékek mezején izzó testek.
Nélkületek bánatom is értelmetlen lenne
és haszontalan.

Közöttetek magamra találhatok,
s két tenyerem Veronika-kendőjét leszakítom
a széken képmásáról.

Veletek nem félelem,
kiváncsiság, derűs kaland kíséret
öt világrész ötágu csillagútján.

Így nyílik ablak nekünk,
hogy lássuk esendőségünket és szépségünket,
és a lányok arcán rejtőző mélységeket.

Teendőnk mennyi lenne!
Kitárni az elrejtőzködő világot,
lobogtatni halott kocsisok vászonvödrét,
megragadni öreg halászok evezőjét,
fölkeresni elemésztett testvérünk temetőjét,
kizárni a kegyetlenséget a jövőből.

Teendőnk mennyi lenne!
Széles utak romantikáját énekelni,
madarakat égi zománcra csókolni,
a megfagyott katonákat föltámasztani,
messzi puszták asszonyaival
új imát imádkozni,
kövek, téglák emlékezetét őrizni.

Teendőnk mennyi lenne!
Emlékeink emlékezetté válnak-e majd?

Ha egy dallam megmarad a szavunkból,
csak egy dallam —
pillanatra fölemelhetjük arcunkat,
barátaim!

Barátaim, csillagok vagytok,
a tevékeny nappalok arcát simogatók.
Nélkületek szegényebb lenne a Föld szerelme
s az Ember tisztessége.

SUGARAS EVEZŐKKEL

Ezüstbe olvadt krétaszín
 öböl a dél köröttem.
 Fekszem, mint más, e délszakin
 szilánkolt fényözönben.
 Zizzenő rostú heveder
 behurkol fénybogába
 és lendít, hintáz, felemel
 a part fölötti lángba,
 és könnyedén, akár a hab
 taraj hegyén ha szökdel,
 lebegnek mint a pillanat
 sugaras evezőkkel.

S e szédület szintetizál —
 az élet soha-többé
 döbbenetét vegyíti már
 töményebb létörömmé
 annál, mit őrző szerveim
 tudtak, csak elziláltan,
 most gyúlt gyönyörként lüktet im
 minden egy porcikámban:
 mert az, amiben része volt
 e fényre szomjas testnek,
 most csupa láng örökre bont
 mindent, hogy eljegyezzed,

Pogány és egyszeri öröm,
 sugár és kék és tenger.
 A szenvedélyed tükrözöm
 visszfénylő szerelemmel! —
 dobol a szív, de hirtelen
 hang zizzen át a lombon,
 a tengeré: Nyughass, nekem
 az öröklét a dolgom . . .
 — Ugyan! — fölényesen kevély
 az ittas szív fölöttébb —
 egy perc örömem többet ér,
 mint százezer öröklét!

Gruzs, 1962

T A L Á L K O Z Á S O K

Ott fönn, a lépcsős lejtő gyalogútján
 fehér ruhás parasztlány bandukol.
 Mire az esti kaptatót elúnná,
 Őlébe várja gerlés völgyzugoly.

És itt, a tengerjárón ez a mondén,
 ragasztott pillás, lila tünemény,
 amint unottan szürcsöli a koktélt,
 ki tudja, merre tart a földtekén? —

Mig partközélben ring e bár, sivár
 szigetvilágra szem sugara rebben,
 szálldos a gondolat, falánk sirály,
 s megáll a súlytalanban, színtelenben,

Ahol a két utas is összeér —
 se domb, se zöld, se part, se víz, se lépcső,
 se bár, se gerle ott, és nincs fehér,
 csak súlytalan nagy hallgatás. A végső.

Dubrovnik-Szplit, 1962 aug.

SENKIFÖLDJÉN

Olvasópróba után Duklay Dinkó bácsi ellenállhatatlanul sodort magával Budára. Megebedeltetett a Krisztinában, belémdiktálta kedvenc, mártásban úszó ételeit, itatott, és mesélt, mesélt, a hőskorról, a nagyokról, akikkel ő még együtt játszott, de hozzám már csak a legendák jutottak el.

Késő délután bocsátott el. Részeg épp nem voltam, de vitt a járda, mozgópadról áramlott szembe a világ. Jól éreztem magamat, nevetésig csiklandozott egy-egy frissen hallott anekdota.

Míg kabátomat, sálamat a fogasra dobáltam, még dúdolgattam is az előszobában. Anna néni egyetlen szempillantással fölmérte kipirult arcomat, gyanúsan csillogó tekintetemet s kissé túlságosan nagyvonalú mozdulataimat.

Köszönésekre ennyit válaszolt csak:

— Mehetsz Pokolegyházára.

Anyai feddésnek értettem. Enyhe védekezéséfele tétovázott a hangomban, amint visszakérdeztem:

— Pokolegyházára, Ancsurka?

— Itt van, nesze, — s kötött kabátja zsebéből előrántotta a táviratot.

Anna néni egészen úgy bánik velem, mint anyám, ha élne. Míg a kibontott sürgönyt hajtogattam, szigorúan megszűrt a pillantása. Már pontosabban tudta, hány pohárral van bennem, mint én magam. De amint újra fölnéztem, látnia kellett, hogy egycsapásra kitisztult fejemből a szesz.

— Holnap este... — dünnyögtem.

— Elutazol?

— Hát... muszáj...

Últ szikáran, mozdulatlanul. Egyetlen gesztus nélkül tört ki belőle, hogy csak úgy lerángatnak a fenébe, s én, a fővárosi művész, első fütyöntésre lódulok, fölkapok az ekhós szekérre.

Két éve kerültem csak föl Miskolcra. Megjelent rólam néhány elismerő kritika, de Anna néni már úgy tartott számon, mint akinek Kossuth-díja a levegőben lóg s szezon végén az igazgatók öltre mennek érte.

Megpróbáltam dadogni valamit, de átbeszélt rajtam. Már a tüdőgyulladásnál tartott, amit a fületlen szükségöltözőben szedek majd össze, ő meg rakhatja rám a keresztkötetést.

— Hiába, Ancsurka, nem mondhatom le.

— Gondoltam.

— Egyszeri föllépés.

— Azért aztán érdemes! Pláne ingyen, mi?

— Társadalmi munka...

Mintha megértené, hogy a dolog nem babra megy. Az idegen világtól csupa rosszat váró, sértődött öregasszonnyá lett.

— Ez is olyan mai... izé?

Korszerű kíváncsi, — ezt akarta mondani.

Alsó ajkát a felsőre húzta a lenyelt nemtetszés mimikájával. Aztán ennyit mondott csak:

— Készíthetem a termoszt, meg a viharkabátot.

Gyorsan számot vettem a következő napokkal. Holnap délelőtt próba a színházban, holnapután este a rádióban. Közben megjárom az utat.

Ledőltem a heverőre és kihúztam a telefondugót.

Egyenletesen hulló őszi esőben kapaszkodtam föl másnap kora délután a Keletin a miskolci személyvonatra. Személyre, mert csak arról szállhattam át az elágazó szárnyvonalra, amelyik a szomszédos faluig visz. Onnét még négy-öt kilométernyi gyalogút Nyírespuszta.

„Az ember nem komoly tizenhatévesen” — mormolgtam magamban a jó évtizeddel túlhaladott mentséget.

Nem, most az egyszer igazán nem hazudtam nagynénémnek. Egyszeri vendéglátás, társadalmi munka, vissza nem utasítható. Csak épp a táviratot nem valamelyik vidéki művelődési otthon vezetője adta föl, nem is a miskolci évek köteleztek rá, hogy eleget tegyek a fölkerésnek, s végül: mindennek édeskevésköze volt színi pályához.

Lilla kétségbeejtő helyzetben küldte értem az üzenetet. És betyárbecsület is van a világon.

Tavaszi végén, nyár elején láttam utoljára. Akkor, mikor megkapták az értesítést, hogy huszonnégy óra alatt csomagoljanak össze egy szoba bútort s a legszükségesebb holmit, amennyi egyetlen teherautóra fölfér. Lakóhelyül Nyírespusztát jelölik ki számukra.

Délután még látni akar, sírta bele a telefonba. Mindegy, ha nem is leszünk négy szemközt, ha a kezét sem foghatom meg, csak menjek el még egyszer.

A fölfordult lakásban, a föl-alá járkáló férj árnyékában kuporogtunk az állólámpa alatt, a mély, zöld fotelekben. Az asztalkán metszett kristályüvegben ragacsos diólikőr, a hamutartóban riasztón növekvő csikkhalom. Lilla arca puhára sírva, — valahol a túlsó sarokban az ügyvédjük, komoly, ünnepélyes és sivár temetésrendezői pózban.

Két, foszlányokra tördelt, egymáson keresztülszövődő dialógus folyt a színen: az egyik fennhangon, paragrafusokról, rendelkezésekről, jogi abszurdumról, fellebbezési formulákról és sürgős üzleti intézkedésekről, — a másik kettőnké volt. Lilla meg-megcsukló, zsebkezdőbe fojtott kis zokogásai: — Megőrülök... — Úgysem élem túl... — Utoljára vagyunk együtt... — S az én gyámolatlan, botmerev férfitársaim: — Ugyan, Lilla... — Nem szabad most... — Látja, Sándor is...

Bajor Sándort egészen addig a pillanatig úgy útáltam, hogy a keze nyomát is lesikáltam volna Lilla bőréről. Jó húsz évvel volt idősebb a feleségénél. Puhamozgású, viaszmosolyú üzletember. Beszéltek, hogy közvetlenül a fölzsabadulás után eredményesen működött az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál. Sikertelt megtalálnia, amit mások elhagytak. Külsejére zömök, majdnem köpcös figura, elképesztően magabiztos, hadaró beszédű, bizonytalan-kék szemű. A jól időzített emberek fajtájából való, az ügyesekéből, akik még az érdektelenekből is ellenszenvet csinálnak ki.

Kideríthetetlen volt, mit gondol rólam, hogyan tart számon a felesége körül. Legvalószínűbbnek az látszott még, hogy nem ér rá minden staffázsfigurára odafigyelni, örökéletűnek szánt vállalkozásai magaslatáról. Lillát akkor vásárolta meg örökáron, mikor az infláció már az egekben járt, s a havi fizetés a félórakkal sem állta a versenyt.

Társaságban verődtem össze velük, — lehetetlen volt észre nem venni az asszony vadfekete, délolasz elevenségét, fénylő hajlékonyságát, — viselkedéséből még az is megállapíthatatlan maradt, hogy egyedül van-e, vagy lazán tartozik valakihez. — Igazi vérbélű kis nő, — csettintett Karáth Kokó, aki még az öltözőben kapott el s magával csábított azon az estén. Kóbor rajban hullámozottunk át a városon — tucatnyi nő és férfi. — hajnal felé horgonyoztak le velünk a taxik a Döbrentei utcában, s fönn a lakáson azon vettem észre magam, hogy az a nő a háziasszony, akinek egész éjszaka udvaroltam. Az „Éjjeli menedékhely” báróját osztották rám akkoriban, éreztem, fölfigyeltek az alakításra, gyökeret verek a színháznál, rákerültem a fölfelé futó útra. Valahogy ez az este is kijárt. És Lillának valószínűtlenül karcsú dereka volt, kreol bőre s előreszőkő, feszes melle.

Van egy csaknem kitapintható magaslati pontja a hangulatnak, szikrázik, kristályosan éles még, s negyedóra múlva elpukkannak az utolsó rakéták. Egyszerre nyúlós lesz a levegő, megereszkedik. A férfiak haja csapzottan lóg s a nők szemealja csupa árnyék. Ezt nem akartam megvárni.

Lilla velem szökött az előszobába. Kabátban álltam már, picit lebegett a pillanat, félúton szó és ölelés között. Belekérdezett:

— Holnap este?

— Játsszom.

Hosszan szembenéztünk, aztán sebesen kifordult a kezem közül.

Másnap estig alváson, szereptanuláson és föllépésen kívül semmire sem jutott időm.

Előadás után bekopogott az öltözőbe.

— Magáért jöttem, — mondta egyszerűn.

Lemostam a festéket s tegnapelőtti arcomat kerestem alatta.

— A férje?

— Nem ér rá. Hiányzik?

Már benne is voltunk az éjszakában.

— És most? — kérdeztem a színház előtti, lassan kiürülő téren.

— Kettőkor találkozunk a férjemmel a Paradicsommadárban, — húzta ki magát egy kicsit, mintha fölém akarna emelkedni.

Bemondtam a sofőrnek a címemet.

Háromnegyed kettőkor ott ültünk a mulató kerekre képzett pincehelyiségében. Lilla oly fesztelen maradt hármásban, hogy ez a gyanún fölül álló biztonság már szinte megszégyenített. A férfira sandítottam. Megelégedett mosollyal fújta a füstöt, odaadón magyarázta a pincérnek a gáz nevű ital keverési arányát. Egyedül én voltam zavarban.

Lilla tekintete éles lett, parancsoló. Mintha hipnotizálna. Picit meghajoltam felé s már emelkedett is. A parkett lilás fényekben derengett. El voltam érzéstelenítve.

Hónapok múlva szakadt ki belőlem:

— A férjed nem sejt semmit?

Vállatvont.

— Az ő baja, ha igen.

— Sosem volt féltékeny?

— De. Mikor még nem tudta, hozzámegyek-e... — Seprős pillája ártatlanul rebbent: — A hiúságodnak hiányzanak a komplikációk?

Néha összekaptunk, de három nap múlva csöngött valamelyikünk telefonja. Pedig nem volt szerelem, hiszen beszélni is alig tudtunk miről. De akkor már abbahagyni lett volna fárasztóbb.

Hatvanon túl döcögött velem a vonat. Kinn híg szálakban hullott az eső. s én Anna néni forró teáját kortyolgatva pörgettem vissza a másfélesztendős históriát. Micsoda vargabetűvel kanyarog tovább az ismeretlen színhely felé! Elképzelhetetlen az egész: Lilla valami tanyán, négy fal közt összezárva Bajjorral!

A férfi négy hónap után kiügyeskedte, hogy fölruccan hasson Budapestre. És akkor a láthatatlan statiszta útnak indult a postára a sürgönnyel. Hogy a másik lekopogtassa, a harmadik fölvegye, a negyedik kerékpárra kapva becsöngessen ajtómon s átnyújtsa Anna néninek... Én pedig itt ülök, túrabakancsban, vízhatlan kabátban, pullóveresen, hogy az utolsó szakaszon nekivágjak a ragadós latyakká vált útnak.

Vendégföllépés Nyírespusztán, gyalogsági pótkiképzéssel egybekötve. De mi az istennyilának csinálom?

Többféle válasz kínálkozott. A szokatlan, múltszázadi forma megfűszerezte a kaland ízt. Vonzott ez a népszínműbe illő ripacs-szerep. S azonfölül, hogy Lilla minden izemnek kellett, iszonyún sajnáltam.

Leveleiből nem sok derült ki. Butuska írás-gyakorlatok voltak, a jelenről alig adtak hírt. Inkább beleálmodta magát a régi délutánokba, estékbe. Meg is nőtt benne az egész.

Figyelnem kellett a korán érkező estében, nehogy elvétem az átszállást. S a mellékvonal négy szerelvényes játékvonatán már nem tudhattam, kinek

szúrok szemet. Ilyenkor túristáskodni! Azért mégiscsak jól ismert Lilla: a bonyodalnak fölszították vállalkozó kedvemet, — kockázat nélkül nincs játék!

Fél kilenc után, vakfekete éjszakában szálltam le. Kérdezősködnöm tilos — ez alaptétel volt. Egy darabig az országon haladhattam, aztán a jelzőtábla nyomán rákanyarodtam a sáros bekötőútra.

Zseblámpámat sem akartam sűrűn használni. Csempészek, szökevények árnya vetődött rám, amint emelgettem le-leragadó bakancsomat a szemetelő esőben. Szemembehúzott, ócska kalapomban olyan lehetek, mint egy lábrakapott madárijesztő. A képtelen helyzetek hősszerelmese, amint baktat a világ végére, hogy karjába szoríthassa az imádott nőt. Már láttam magam dérvert, öreg színészként, Duklay Dinkó bácsi maszkjában, ahogy fülönfogok valami kölyök-titánt, s poharazgatás közben elmesélem neki, úgy harminc évnyi messzeségből a ma esti föllépést. Szorongató közlésvágyamat kénytelen voltam a történelmi távlattal jóllakítani, mert nem lenne ajánlatos holnap ilyenkor a rádió folyosóján ezzel a látogatással dicsekednem. Sőt, most sem ujjonganék föl, ha valaki itt a helyszínen kezdene el érdeklődni irántam.

Mentem. A nagyobbik felén túl vagyok már. Lilla szegény, feszesre húzott idegekkel les abban a faluszéli házban, a harmadik ablak mögött. Ennyi megjelölés derült ki legutóbbi leveléből. Akkor készült már a férje utazására.

Háromnegyed órája taposhattam a vaskos sarat. Viharkabátom egyre súlyosabb lett. Valahonnan távolról mulattam magamon, de a közvetlen jelenhez jobban illett a káromkodás.

No nem, faluról aztán szó sem volt. Hosszú főutcat, az itt-ott elszórt lámpaoszlopok közt fölmagasló templomtornyot hiába képzeltem el. Hangkulisszaként elnyújtott, hurutos kutyavonítás jelezte, hogy alighanem megérkeztem. Néhány szétzört épület az egész. A zenés fogadtatás legalább Lillának is jelt ad. Mert ebben az orromig érő feketeségben legföljebb botorkálhattam előre. Egyik ház olyan volt, mint a másik, hiába emlékeztem a levélből, hogy nekem sárgafalút kell keresnem.

Képtelen helyzetekben szorongásomat megokolatlan nevethetnék löki félre. A romantikából mind sebesebben csúsztam át a komikumba. Ostoba és groteszk a beállítás, a figura, aki idejutott.

Megpróbáltam tájékozódni. Szemem mind jobban hozzászokott az egymásba folyó vonalakhoz, egyszer huppantam csak bele valami tocsogóba, de sikerült megtartanom egyensúlyomat. S aztán ott álltam a hosszú, hatablakos ház előtt, halálos biztonsággal: helyben vagyok.

Csak emlékeztem volna rá, merről értem be az útra! Így belezavarodtam, honnan számítsam a harmadik ablakot. Fej, vagy írás? Tétováztam egy kicsit toporogva. Aztán félhalk színpadi köhögéssel jeleztem. A balfelőli ablak megcsikordult s majdnem nesztelenül elémnyílt.

— Gyere!

Behuppantam egyik sötétségből a másikba. S akkor egyszerre mintha ismerőssé válna minden: bőröm, tapintásom talált haza először, amint feje a vállamra hajlott, s megéreztem arcomon tüzelő homlokát.

— Mutasd magad! ... Már nem hittem, hogy eljössz ... — bámult rám hitetlenül a föllobbanó petróleumlámpa világánál.

A spaléta gondosan betéve, mozdulataink nesztelenné fékeződtek, hangunk talán a szükségesnél is suttogóbbra fogva. Lilla apró fejmozdulattal utalt csak a háziakra, akik a falon túl alszanak, s nem szabad megsejteniök semmit látogatásomból.

Figyelmesen fürkésztem arcát. Nem fogyott semmit. Kreol bőre simán, jól ápoltan csillant kissé tatáros járomcsontjain a megvibráló fényben. Testben sem soványodott. Mégis másnak találtam.

Volt egy egészen új mozdulata, ahogyan kigombolta átnedvesedett vihar-kabátomat s megoldotta a nyakamba kötött skótkockás sált. Mintha Anna néni ujjai motoznának a mellemen.

A szekrényből karcsúnyakú üveg került elő s a Döbrenteni utcából jólismert, erezett zöld pohárkák. Petróleumlámpa, — és Hennessy-konyak! Amint fölhajtottam az elsőt, már újra töltött:

— Agyonáztál...!

Körülkaptam pillantásom a középnagyágú, meszelt szobán. Összezsúfolva a mélyöblű karosszékek, a fonatosrácsú heverők, a két széles szekrény, a török puffok, meg a vert rézlapú, alacsony asztalka. Torkomba szakadt, amit kérdezni akartam: nem lett volna min kezdenem.

— Mesélj, mi van Pesten? A színháznál? — izgatott mosoly futott át rajta. — Most Csehovot játszol, ugye?

Fölnéztem rá, mint egy idegenre. Egész ismeretségünk alatt először kérdezett ilyesmit.

— Igen... de ti...?

— Látod.

— Mégis... ez a környezet... meg a... — bizonytalanul az ablakon túlra mutattam.

Szótlanul megrázta fejét, vállatvont. Aztán ismét kiragyogott:

— Úgy örülök neked! — meghitt árnyalatok bújkáltak hangjában. S már arról beszélt, hogy szorongása mögött röstellte, amiért ilyent kívánt tőlem.

Tiltakozni próbáltam, leintett:

— Rendes volt téled... — s csak tekintete simította végig arcom, hajam.

Nem bírtam a szemébe nézni, csupa zavar voltam. A pohárért nyúltam, de lefogta kezem.

— Előbb bekapsz valamit! — s tányért, evőeszközt tolt elém, meg ovális tálon előkészített, válogatott falatokat.

S mikor magamhoz húztam, őt ujjam elveszett kibontott, hosszú sörényében, egy pillanatra hátrakapta fejét a csók elől. Összeszűkülő szembogara kutatón sütött rám.

— Igazán akarsz? — kérdezte rekedten, mintha önmagát kellene meggyőznie.

— Bolond!

— Eddig voltam az, — eresztette el tagjait végre, mint aki elúnta az okoskodást.

Milyen más ez most itt a helyszínen, mint amire készültem! Mennyire nem újrajátszása annak, ami odahaza másfél esztendőn keresztül egyszerű és megszokott volt, akár egy csésze fekete.

Lilla hanyattdőlt mellettem a vaksötétben, éreztem, nyitott szemmel mered fölfelé, ahol a leszorult mennyezetnek kellett lennie. Tán csak társra várt, aki előtt kimondja az utóbbi hónapok gazdátlan gondolatait.

— Elképzelni százszor borzalmasabb volt, mint végigcsinálni. Először elzsibbadtam... úgyis vittek tovább a napok, — mondta most már kérdezetlen, csaknem szárazon. — Semminek nem maradt értelme többé... a ruháknak, amiket becsomagoltam, hogy itt menjenek ki a divatból... Divat?... itt, ahol mindig, reggel van-e, vagy este... Már nem is hiányzik, hogy nincs telefon...

— Telefon?

Nevetett.

— Hát összekapcsolna valakivel? Fölhívhatnál? Megbeszélhetnénk, hogy fél óra múlva a Lánchídban?... Eszembe sem jut Olga, vagy Lici, megoldhatatlan szerelmeikkel... Ez olyan... Senki szigete... mi közülük hozzá a régieknek? Örülhetnek, hogy nem ők kerültek ide... És nem téma az egész...

S jókora hallgatás után, tompán:

— Nem hittem, hogy kettesben is lehet élni valakivel, akit sosem szerettem.

Hirtelen eszembe jutott, hogy régen, mielőtt ismertem, egyszer már külön voltak. Ha akkor nem megy vissza... S most árnyéka sem kísértett szavában az indulatnak férje ellen, aki miatt...

Nagysokára mertem csak megkérdezni azon az eltikkadt, rekedt hangon, amely hozzátartozott már a sötétséghez:

— Mit csinálsz mégis?

— Semmit. Olvasok... Néha bejön a háziasszony... nézem, hogyan élnek... Van itt két kisgyerek... Á, mindegy...

— És ő?

— Töri a fejét. Spekulál. Az ügyvédjével levelez... menekülési terveket gyárt... három napig bízik bennük... mit tudom én! — hirtelen megemelkedett, fölémhajolt: — Mondd, Pesten... Pesten nem hallani semmit, arról, hogy... föloldják, vagy...?

Most hazudni kellene gyorsan, hitelesen, ravaszul. De makognom sikerül csak, fejem elfordítva, rossz lelkiismerettel:

— Tudod, odabenn nálunk összevissza fecsegnek... pletykák... meg én nem is vagyok benne... a dolgokban...

— Persze, örülsz, hogy élsz.

Tudta, hogy elpárolgok, ha csak szó esik ilyesmiről a társalgóban. Félttem a szerződésemet, a helyemet, ahonnan könnyebben kifújhat a szél, mint ahogyan odaröppentett.

A megalázottság dühével rántottam magamhoz.

Merev volt, hajlékony tagjaiból kiveszett a boldog összjáték. Csomós görcs a torkomban. Kívánom, még vagy csak a megszégyenült öntudat menekülne egyik gyalázatból a másikba? Ki akarom fizetni mindenért egy éjszakával?

A föllobbanó gyufalángnál karórájára tévedt tekintetünk.

— Három... — mondta. — Öt előtt indulnod kell.

S mind a ketten kétségbeesetten löktük volna előre a kitölthetetlen percek.

Füledt, lélegző csönd. Két eltévedten kóválygó cigarettaparázs, keserű füst. Aludni! Ha lehetne... S távolban, mint a megváltás álma rémlik vissza a cupogó menetelés idejét, latyakban, szélben.

— Ne félj, nem tudja meg senki... — fáradt volt a hangja.

S aztán a józan kis zörejek, amint óvatosan kitámasztotta a spalétát, s ott állt a piszkosszürke derengésben, karcsú, megkövesült árnyék. A régi, bordóval szegett kávébarna pongyola lehasznált csuhaként lógott rajta, s lehajtott fején, nyaka ívén olyan elveszettség, hogy félre kellett kapnom a tekintetemet.

Az eső elállt már, mikor visszafelé indultam. Ötven perc alatt beérek az állomásra. Hajnalban közvetlen csatlakozást találok. Fél tizenegykor a Keletin szállok már ki, próbáltam másról beszélni odabenn.

Ahogy az ablaknál álltunk az előbb, tanácstalanul, keresve a mozdulatokat! Lilla sápadt-kreol, kialvatlan arcán a fölszabadító ajándék mosoly:

— Hát szervusz... vigyázz magadra!

— Igen... te is...

— No, siess!

Már kívül vagyok, visszafordulnék, de apró rezzenéssel zárul az ablak, behajlik a fabélés, sötét és néma a ház, az út, nem is járt itt senki, véletlenül kerültem ebbe a nyirkos, idegen hajnalba. Gyerünk, gyerünk, a nyomomat is el kellene lopnom a sárból.

A könnyű felszél belekap a hajamba, leszárítja homlokom. Kilépek, aprózom az utat. Mint aki a szabadság felé indul. Vagy inkább menekül.

S a nyomasztó, álomból ismert érzés, amint futok, futok, már a lelkem szakad ki, és nem közeledik a cél! Helyben rohanok sehonnan sehová, markírozom az egészet, színpadon vagyok most is, — de kinek játszom?

Bakancsom sarkához ragad a sár, az út, a tanya, a táj, hurcolom tovább, amerre lépek.

Három nap múlva a színház melletti kis cukrászdában diszkréten vállamra tette kezét egy ismerős. Kollégákkal ültem, hátrapillantottam.

— Művész úr, nem akarom zavarni, ha lesz öt percre, nézzen majd át hozzám, — s már vissza is tért asztalához.

Fogalmam sem volt, mit akar. Vártam egy kicsit, lassan kikapcsolódtam a beszélgetésből s átültem.

— Feketét? Konyakot? — kérdezte mohón, s tiltakozásomra már meg is rendelte a két konyakot. Aztán elmosolyodott fanyarul: — Tudja, kivel botlottam össze a hét elején? — Hatásszünet, majd: — Bajor Sándorral!

— Bajor Sándorral?

— Gondoltam, talán érdekli... — gyors hunyorítás. — Egy vagy két napot sikerült kibuliznia... a visszatelepülésük ügyében szaladgált... — A mozgékony, apró szempár kitartón fürkészte arcomat.

Várta, mit szólok. Hallgattam.

— Hanem, tudja, amit arról a szegény asszonykáról mesél... — közelebb rukkolt székével, s már potyogtak belőle a sebtében összekapkodott, gyászos adatok az egyetlen parasztszobáról, ahol összezsúfolták a holmijukat, Lilláról, amint kedélybetegül ül, vagy föl sem kel a heverőjéről naphosszat, szavát sem lehet venni. Meg arról a tanyáról, vagy pusztáról, ahol a kútról hordják a vizet és este petróleumlámpát gyújtanak, s a legközelebbi faluba, a vasútállomásig öt kilométert kell gyalogolni.

Az asztal fölé hajolt beavatottan:

— Az ember el sem tudja képzelni... szörnyű, mi?

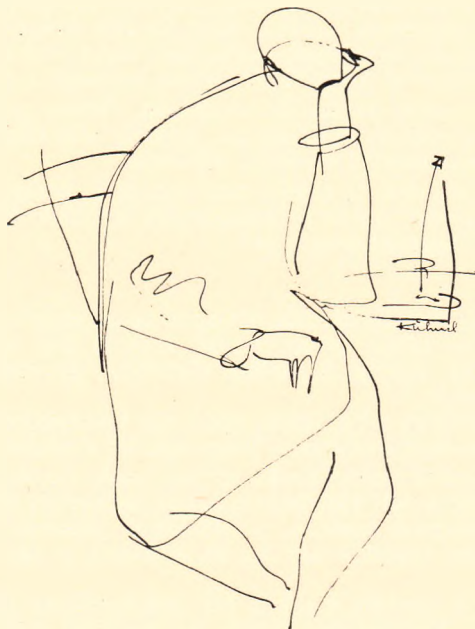
Egyre jobban szűrt tolakodó közvetlensége. Csak azért sem szólaltam meg.

— Nézze, köztünk szólva, ami ezt a Bajort illeti... nem épp ő az, akiért vérzik az ember szíve, hanem az a tündéri asszonyka... — sóhajtott egyet. — De hát, én mondom magának?

Ökölben volt a kezem. Abban a pillanatban húzott el az asztal mögött a pincér, kicsit meg is lökött.

— Egy konyakom volt, Józsi kérem, — emelkedtem föl.

A mi asztalunknál Karáth Kokó akkor érhetett valamelyik vicce csattanójához, mert kórusban fölharsant a röhögés.

Kühnel Szabó József rajza

Darázs Endre

KÉSZÜLJ FEL, KEDVESEM

Alszik még a borág. A jövő asszúi
Égen gomolyognak: jövőendő boroknak
Élénk, szép színei: pirosak és sárgák
És üveg-hidegek, mert körül még tél van.

Mozdulnak a múzsák, bár még libabőrös
Mezítlen, két karjuk, mégis integetnek
Kedvvel s biztatóan: jó lesz majd a termés,
Csak győzd behordani e nagyszívű tájról.

Készülj fel, kedvesem. Rendezd ecseteid
S feszítsd fel a vásznad. Én csak ceruzámat
Faragom hegyesre, aztán indulhatnánk,
De még magas a hó, sáncai még épek.

Hallod? Dörög távol. Még nem nyár vihara,
De már a jég morran s fürge, kis csermelyek
Futnak a vidékre, ha ma nem, hát holnap,
S langy vizük előnti az alélt vidéket.

Feléled a borág s a jövő asszúi
Rögökre suhognak s lesz belőlük mámor.
Mosolyog a múzsa: jó művek öröme
Nem dönthet a sárba, fellegig emel fel
És egyszerre láthatsz végig a világon.

MICSODA DERENGÉS

Valahonnét belülről jöhet az a sok fény. Amikor mozdulsz,
Kedves, mindig erősebb, de amikor nyugszol, akkor is bevilágít
Egy részt e világból szeliden, egyenletesen. Különös fény,
Mert más még nem látta meg rajtad, de amikor nálunk,
Kora este, elalszik a lámpa,

akkor átveszi uralmát a
Szobában ez a derengés. Amit rejtenék magam elől,
Azokat is meglátom, a rossz gondolataimat, de ahogy
Közelebb búvok hozzád, még azok is megszelídülnek
A fényben s azt mutatják, hogy bizonyosan lesz megoldás.
Valahogyan így lehetsz te is velem,

bár erről még nem
Beszéltünk, de ahol kettőzik fénye, találkozik: azon
A határon minden zúzmara gyengül és jégcsap elolvad.
Valószínűleg olyan dolog ez, amelyet mások is látnak a
Társuk közelében, de nem szólnak sohasem erről, mert
Annyira természetes, mivel ez a boldog és nyugodt szerelem.

SZÉP EZ A LÁNY

Szép ez a lány
énnékem tetszik
minden izemnek tetszik minden ize
az életet ujjongom érte:
a mindenséget.
Ünneplem:
a világűrt, hogy földet játszott
a földet, hogy légműrt lopott
a légműrt, hogy életet fűjt
az élők végtelen sorát és tarka tömegét
— hogy egyszer ő is megszülethetett.
Bolyonghatnék
hosszú fényévezreken át
a ködfoltokon kívül és belül
vagy vándorolhatnék
őserdőkben
pusztákon és pampákon át
vagy a múlt szétszállt ingoványain
— sehol se lennék nála szebbet én.
A haja: mint a tengerhab-selyem
a háta: újvonalú boltív
a lába: mint egy hegedűfutam
szeme: két vízpárás tó
melle: kővön hívó madárhang.
Szomjuzó szemmel vándorolnék
— és sosem lennék nála szebbet én.
Pedig
lehet
hogy a világon
nem ő a legszebb:
— az abszolút tökély.
Az élők tarka csarnokából
kifogás szállhat talán ellene!
L e h e t
egy him sünnel ellene vetné
— hajszálai nem elég szúrós voltát,
egy elefánt
— lábai könnyed karcsúságát,
egy csiga-biga
— hogy a háta nem kellőn pupos
s a két szeme nem ül eléggé kiugró kocsányon,
vagy egy bika
— hogy gyönyörű mellbimbói nem elég hosszúak!
Én mindezekkel mit törődöm!
Mit bánom mindezt!
Tudom:
a föld azért lett
a légkör azért surrant
az élet azért pezsdült
s az állatok azért szeretkeztek
hosszú és titkos évezreken át
— hogy ő egyszer formába szökjön.

Bátran kiáltom a világba:
 — szép ez a lány!
 ragyog
 tündöklük!
 Minden izemnek tetszik minden ize.
 Ő a legszebb:
 a mindenség kagylójában — ő a gyöngy.

Balogh László

MARCUS AURELIUS

Földre-teríti a szél a fák megsárgult, rőt levelét már:
 minden változik itten, mert ez a rend a világegyetemben.
 Semmi sem állandó: az erő s az anyag egymásul idővel.
 Nagy folyam ám az idő: örvénylő árában tovatűnik
 mind ami volt, ami van. Megéri a szőlő, mállik a test is:
 csontváz vagy hamu lesz. Kongó hordóvá válik a név is.
 Hát megyek én is a természet-rám-szabta úton kifelé már.
 Ó, te világrend! Kedves az énnekem is mind, ami neked jó,
 érett bölcslet semmi sem érhet későn vagy kora-jötten:
 értve fogadja a sorsnak rendeletét, mint orvosi szókat. —
 Így teszek én is. Mondd meg Epiktetoszom, mást mit tehetek még?
 Ostoba mind, aki lázad a végzetnek természete ellen.
 Jámbor légy te, derűs, aki nem lankadva elemzi magát is
 s úgy teszi minden dolgát: bármely percben elérheti vége.
 S oly rövid éltünk! Vágyad jobb ha korán kiölsz kebeledből,
 mintha a vágyakozás meg a dús fantázia falja fel élted.
 Egykoron álmodozó voltam bizony én is, vágytam a békét:
 meghúzódni magányosan egy liget árnyas bokrai alján
 s bölcsüket olvasgatva-idézve bejárni a kert labirintját.
 S császárrá lettem: közügyek tépőfoga marja az éltém:
 éhínség, hadi vész, pestis, gond, lázongó vadak, ostrom.
 Vad Germania és Britannia síkján táborozó hely
 csendes studiumom helyében vagy most itt a Garamnál
 Pannoniában, a kvádok földjén. Hej, barbár ez a táj itt.
 Ám ki törekszik a szent-bölcsesség-adta szelíd nyugalomra,
 annak nincs csoda semmi: nem átkoz s egy szava sincs a panaszsra.
 Ismered-e a világ természete rendjét? Ostobaság hát
 azt ha reméled: a hitvány bármit hitvány módra ne tenne,
 mintha csak álmélkodnál: látva fűgét terem a fűge fája.
 Jól van, bölcsen ez immár. A Forumra sosem törekedtél
 s messzevetettél el a sors ama enyhe vidékről erre a partra,
 (oly mindegy, hogy az actor mely díszletben játssza a scénát)
 s közben zsongjanak ostoba jegyzők, kémekek és katonák brr:
 ám ha a zászlós sátrád függőnye újra lehull temögötted,
 nem győztes császár leszel ott bent: ember csak, ki talán bölcs,
 mert jól tudja mit ér ki-ki. Annyit, amennyit az ér, ami szívét,
 értelmét rabul ejti. — Ha így élsz: mit se jelent teneked, ha
 izzadsz vagy dideregsz, dicsérnek avagy becsmértenek itten.
 Nézd csak e nagy folyam áráját: mint az idő zúg. Oly rövid éltünk.
 Már közelít amaz óra s örökre te mindent elfeledel majd.
 Már közelít az idő és minden téged is elfeled itt majd.

A franciák később tanultak meg utazni, mint az angolok, gyarmatbirodalmuk egyik legjelentősebb fővárosát, Brazaville-t is a lengyel származású Brezá-ról nevezték el. Mindez számomra jobbára világtörténelmi magánügy. Én magyarként közeledem feléjük és készségesen megbocsátom kényelemszeretetüket. De azt már személyes sérelemnek tekintem, ha nacionálém megkérdése után látom arcukon az udvariasságon átütő tanácstalanságot.

— *Ah! Hongrois!* — A lelkes kiáltást egy francia ezredes leánya hallatta 1947-ben a Bastille környékén rendezett utcabálon, s én nyomban megértettem, hogy szavait a tudatlansággal párosult jólneveltség diktálja. (Félóra múlva bevallotta, hogy a háború előtt kishíján elutazott Csehszlovákiába, de apja végülis lebeszélte: nem fogja megszokni a nyereg alatt puhított lóhúst. A leány egyébként harmadéves bölcsész volt.)

Azóta is úgy érzem, félhivatalos küldetést teljesítek, valahányszor egy franciának Magyarországról magyarázok. Sziszifuszi vállalkozás. Az embert figyelmesen végighallgatják, játszik az arcuk, mosolyognak.

— *Ah, oui. Certainement.*

S tudom, hogy kezdek elölről.

M., Goncourt díjas író, két regényét fordítottam le, művei több mint hetven-ezer példányban jelentek meg nálunk. Három évvel ezelőtt ő hívott meg Franciaországba. Azóta újévenként kapok tőle egy-egy szívélyes üdvözlő-kártyát. A tavalyit így címezte: *M. Georges Gera, Budapest, Roumanie.*

*

A határállomáson mindez akaratlanul eszembe ötlük. Elhessentem gondolataimat, öröm visz Párizsba, emlékek keresése, élmények reménye. De mert nem térhetek ki töprengéseim elől, mentségek után kutatok. Persze, mi sem tudunk többet Bolíviáról... Persze, a történelmi körülmények... Persze... Még a Magyar Költészet Antológiáját is megidézem.

A vámvizsgálat közömbös hivatalnok-egykedvűséggel folyik. A kalickában ülő határőr csak akkor mutat valamicske érdeklődést, amikor feltekint feleségem útlevelemből. De ez mindössze egy jószágos pillanat. S a kérdőívek már újra semlegesítik. Belátni a kalickába. Most azt a rovatot tölti ki: Melyik országból érkezik. Beírja: *Hongrie.* S zárójelben: (Europe).

Úgy érzem magam, mint egy kikoszarozott szerelmes.

*

Párizsba érve azonban ez a „kikoszarozott-szerelmes”-érzés egyszeribe megszűnik. Itt minden meghitt és otthonos. Francia és magyar. (És bolíviai és osztrák és aranyparti.) Villon is, József Attila is itt sétált a Szent Jakab utcában. A Cluny kávéházban, talán épp Ady törzsasztalánál láttam először, tizenöt évvel ezelőtt, Sartre-t. A rue Cujas sarkán, ahol Radnóti a kissé lejtős járdát rőtta, — 48-ban itt laktam én is a pompázatos nevű, de szerénynek is csak nagyképpel mondható Grand Hotel de l'Europe-ban — hallottam először Antonin Artaud nevét. (Egy diáktársam mutatott a költőre szent borzalommal. Mosdatlan volt és rongyos, bolondnak mondták; még az évben meghalt, most a Gallimard adja ki összes műveit.)

Ismerősök a kövek, a házak, az emberek. A sziporkázó évvődés, tapintatos figyelmetlenség, a hirtelen felfutó, de csak ritkán fenyegető indulat. A posta, ahol harmincöt centime-be kerül egy tantusz és a Mahieu kávéház, ahol ötvenbe. Luxembourgban közölte P., hogy ki akar bújni a katonai szolgálat alól; a Dupont-nál tudtam meg, hogy L. — azóta egy nagy kiadó lektora — nem szíveli Patrice de la Tour du Pin költészetét; a Condé szállóban adtam nyelvleckéket M.-nének hetenként kétszer, ebédért; a Szajnaparton jelentette be J., hogy megkapta a beutazási engedélyt Amerikába, ez az utolsó randevünk.

Az emlékek nem csak melengetnek, kötnek is. Szabadulni akarok tőlük, szeretnék mindent úgy szemrevenni, mintha most látnám először.

Hiábavaló igyekezet? Hasztalan szökni önmagunk elől? Nem, ez is egyfajta kaland, ezt sem szabad elszalasztani. Magamat később is megtalálom.

*

Taxival megyünk be a Gare de l'Estről, nem írtam senkinek; az első találkára sem hív meg az ember senkit. Hideg van, mínusz hét fok, s ez Párizsban ítéletidő. A sofőr nem panaszkodik. Dühöng, fel van háborodva, visszautasít egy nemtelen kihívást. Nem a maga, hanem egy méltatlanul megbántott nemzet nevében. Görgeti a szavakat, sóhajt, fűtüyül, éles-hegyes nyelvvvel vesz megtorlást az elfajzott Megrontón. Szenvedélye olyan hiteles, mintha a Cid-ből sütné ki, feleségem riadtan közelebb is húzódik.

Mire a Madeleine környékére érünk, a sofőr, úgy tetszik, bosszút állt.

— Homokszóró pisztollyal mosták le — mondja — a Madeleine-t is, a Képviselőházat is. Most a Louvre következik. — S kíváratva: — Franciaországban lakik, monsieur?

Ebben nincs semmi tolakodás, de én mégis gyanút fogok.

— Nem — feleltem óvatosan. — Magyarországon, Budapesten.

— Ott is ilyen hideg van?

— Igen.

— Ilyen tél nem volt 40 óta.

— Nálunk hidegebb a tél, mint Párizsban.

A szívélyes balfogás elmarad. Hálát érzek a sofőr iránt. Úgy látszik, őt is elégtétellel tölti el az én közlésem. Még mosolyog is.

S hirtelen rátér a családjára. Öt perc múlva már tudom, hogy nős, van egy kislánya, Yvette, nyolc éve ül volánnál, kedveli a munkáját, de mostanában elszaporodtak a taxi-merénylők, tavaly Olaszországban járt, tegnap megnézte Orson Welles új filmjét, bajok vannak a szénellátással, a hideg árt a bifteknek, Yvette hegedülni tanul, ilyenkor kiürítéskor szokott cipőt vásárolni...

Elképesztő biztonsággal siklik, előz, kanyarog a járműrengetegben, s közben barátságosan társalog. Amikor megérkezünk, és lesegíti a bőröndöket, szinte restellek borzavallót adni neki. Az sem lepne meg, ha meghívna egy apéritifre.

Aztán eszembe jut, hogy Bécsben húsz perc kellett az állomásig, s a sofőr útközben egyetlen szót sem szólt. Hallgatta a rádióból kiszűrődő Kék Duna keringőt. Véletlen? Szimbólum? Közhely?

*

A PEN Club házáat megszállták a magyarok. Rajtunk kívül csak franciák laktak itt, a vendéglátók, Madame Gisèle, aki Mademoiselle, és Mademoiselle C., aki nem szorol arra, hogy a vendégek jóindulata adja férjhez.

Napközben a városban portyázunk s esténként számbavesszük a zsákmányt. Bár mikor érünk vissza a „haditábor”-ba, mindig tanácsot tartunk. Megtárgyaljuk, hogy K. kiállítására miért késnek a keretek; hogy P., pénze fogytán, elszegődjék-e két hétre korrepetitornak egy sí-iskolába. Vitázunk az itteni házfelügyelő-rendszerrel, arról, hogy a Magyar Intézetbe a „Szent Péter esernyője”-ből öt példány érkezett — németül, és nem franciául —, hogy mit akarhat De Gaulle — a Le Monde szerint lepaktálni az oroszokkal —, miért tisztelik a párizsiak a clochard-okat, mibe kerül a petrezselyemdaráló az Uniprix-ben.

Alattunk morajlik, vibrál a város, alig kétszáz méternyire a Champs-Élysées, az építészet csillogó attrakciója, körülötte a kifürkészhetetlen nyolcadik és tizenhatodik kerület, a gazdagság gyűjtőmedencéje, ahol — így a prospektusok — legtöbbször a lokál, divatszalon és magánpalota, s ahol a nagy-jelenű és kisjövőjű „fils à papa”-k élnek lármas életüket... mi meg csak isszuk egyre-másra a feketét, s éjjel után úgy érezzük magunkat, mint az összeesküvők. Vagy mint hajótöröttek egy lakatlan szigeten.

Hajnaltájt olyan titkokat vallunk meg egymásnak, mint Budapesten soha.

*

Itt mindenki elképesztően sokat dolgozik, s az írók kiváltképp. P. fiatalember, nemrég jelent meg „A fasizmus története Olaszországban” c. vaskos kötete, költő, műfordító, esszéista s civilben lektor; csupán munkaadójával kötött megállapodása sze-

rint két könyvet kell évente lefordítani. N. idősebb, rangos. Egy folyóirat főszerkesztője, egy hetilap irodalmi rovatvezetője, lektor, kritikus, számos kiadvány szerkesztőbizottsági tagja. B. Renaudot-díjas. Évente legalább egy kötete jelenik meg, de olykor kettő is. Ezenfelül utazik, előadásokat tart, hangjátékot, operát és tanulmányt ír.

Mi e vasszorgalom magyarázata? Hivatástudat? Grafománia? Konkurencia? Hajlok ez utóbbit feltételezni. Franciaországban évente kb. háromezer mű jelenik meg, s aki néhány esztendeig hallgat, azt elnyeli a közöny tömegsírja. Ki emlékszik már Marius Groutra, Anne de Tourville-ra, Pierre Molaine-re? Pedig az első 1943-ban Goncourt-, a második 1951-ben Fémina-, s a harmadik 1950-ben Renaudot-díjat kapott. Elhagyták őket, mint a lerobbant autókat, félreeső dűlőutakon.

Am a vasszorgalom meggyőző magyarázatát mégis Henri Thomas-tól hallok. Ez évig a francia kiadók keretszerződést kötöttek — maximum tíz műre — s az író aszerint részesült előlegben és a *publicity* áldásaiban, amilyen mértékben „törlesztett”. Tempó, reklám, siker: e modern triptichonban a komor színek uralkodnak. Tíz kötet — olykor egy életmű.

Haj, haj, hogyan élt volna meg napjainkban Flaubert?

*

Michel Butor, az „új regény” pápája rózsaszínbőrű, gyerekarcú fiatalember. Nem, igazán nem irodalmi pápához illik a külseje — a művészet bíborosait is másképp képzelem el.

— Amikor „új regény”-ről beszélnek — mondja — néhány olyan íróra gondolnak, akik 1956-ban, 57-ben vonták magukra a figyelmet. Ezek az írók különbözőek, különböző korúak, különböző neveltetésűek, de van néhány közös vonásuk. Így például Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute és mások műveiben nagy jelentőséget kap a tárgyleírás. Ez nem valami rendkívüli újdonság, elég Balzacot elolvasni, hogy az ember hatalmas, kitűnő tárgyleírásokkal találkozék... Igaz, az „új regény”-ben a tárgyleírás nem ugyanolyan szerepet tölt be, mint Balzacnál.

Azóta a kritikusok által egységes irodalmi irányzatként tárgyalt írók jobbára eltávolodtak egymástól. Mindegyik folytatta a maga kalandját. De egyvalami most is közös bennük, nevezetesen az, hogy valamennyien korszerűek. Az írók ugyanis általában elmaradnak koruktól. Néha száz vagy kétszáz évvel. A változásokat ugyanis nem olyan egyszerű észrevenni. S az irodalomra is ugyanaz vonatkozik, mint más területekre. Vannak légitársaságok, amelyek nem rendelkeznek a legújabb típusú gépekkel, s vannak írók, sőt egész irodalmak, amelyek elmaradnak, mivel nem vetnek számot egy sereg rendkívül fontos felfedezéssel, művészeti találmánnyal... S bizony nem egyszer megesik, hogy az írók is szívesebben alkalmazzák azokat a diákkorukban elsajátított módszereket, amelyeket tanárjuktól tanultak.

(Az olvasó elnézését kérem, ha e passzus stílusa nem eléggé árnyalt. A hitelesség olykor önmegtartóztatást kíván. Szó szerint idéztem Butor szalagra vett élőbeszédnyilatkozatából.)

*

A régi barátok kézzől-kézre adnak. Ölekezés, csók mindkét orcára, mint a szlávoknál, — ça va? ça va —, szóáradat, mosoly. S már ereszkedik rám a hupilala kód. Mert véget nem érő kábulatban élek, mindenkivel iszom, fehéret, szárazat, fanyart. Délután öt órára már gátlástalanul fecsegek, s még előttem az este, a vacsora, s hozzá az aperitif, a vörösbor, meg a likőr.

Mégsem érzem magam részegnek; vagy ha részeg vagyok is, ez másfajta részegség, mint odahaza. Nem azért iszunk, mert jókedvünk van, nem azért, hogy bánatunkat italba fojtsuk, s még csak azért sem, hogy közben kvaterkázunk. Inni itt élvezet és tudomány. Tradíció, az életforma raffinált öröme. Az ital eredményét úgy kell dicsérni, mint egy borsdobban. S tudni, mi mihez illik, milyen környéken melyik a jó évjárat, milyen gyökér izesítésével készülnek a különleges nedük.

Idejövet kiszálltunk Bázelen. Svájci házigazdánk két és fél éves kislánya még gagyogni is alig tudott, de már lankadatlan szorgalommal járta a szobákat s felsepert játéklapátocskájára minden újtába kerülő morzsát. Párizsban L.-ék azt mesélik, hogy keresztfiúk egy ízben illedelmesen megköszönték az ebédet, aztán közölték, hogy kár volt elrontani.

— Hogyhogy? Mivel?

— Rosé-t nem szokás halhoz adni.

L.-ék szemlátomást büszkéek keresztfiúkra. Négyéves. S máris milyen remek kis francia!

*

Számos íróval találkozom. Általában közvetlenek, előzékenyek, beszélgetéseikben jószándék vibrál, cinkosság, érdeklődés. Egyazon céh vándorló legényei válhatnak így szót középkori útkereszteződésnél.

Aymét most ismerem meg. A Gallimard előcsarnokában üldögélünk. Csakugyan olyan, amilyen a híre, hűvös és kimért. Nem tudunk mit kezdeni egymással, már a második mondatnál érzem, hogy a köztünk álló falon nem lehet faljáróként átjutni.

Kedélybeteg válaszokat kérdéseimre, legjobban humortalansága lep meg. Mit tud magyarországi sikeréről? igen, hallott róla; min dolgozik? nehéz azt így elmondani; melyik darabját ajánlja nekünk? talán az „Önagsága és a mészáros”-t...

— De hisz azt már játszották Budapesten!

— Csakugyan? Nem tudok róla.

Kellemetlen félórát töltünk együtt. Mielőtt elválnánk, megajándékoz néhány könyvével. A könyveket elteszem, de megbocsátani... nem, erre nem vagyok képes.

*

De Aymé kivétel. A többi francia íróval zárt szövetség köt össze. Szövetségünket a szakma és a kortárs-jelenlét ratifikálja. Megesik, hogy eleinte úgy tekintenek rám, mint „egy emberre, aki messziről jött”. De az elfogódottság, fürkésző aggály, sőt olykor bizalmatlanság hamarosan eloszlik. Elég félóra, s kialakul köztünk az a különös, adomázó-elmélkedő-csúfolódó hangulat, amely a XVII. századbeli irodalmi szalonoknak s a Hungária asztaltársaságainak egyaránt sajátja.

Iszunk, a nyelvek megoldódnak, könnyű közegben lebegünk. Lacour-tól — „Érettségi előtt” c. darabját eddig tizenhét országban játszották, idén kerül bemutatásra nálunk is — megtudom, milyen félreértésnek köszönheti műve színrevitelét. Quencey-re hivatkozik, taglalja mi a különbség az ópium, hasis és marihuana között, a francia írók nagyon sokat filmeznek, nem, nemcsak forgatókönyvet írnak, rendeznek is, itt van például Cayrol, egészen megbolondult, már alig ír. Másnap Michaux. Hosszasan fejtegeti, hogyan akarja kitapogatni az emberi érzékenység határait, De Quencey-re hivatkozik, taglalja mi a különbség az ópium, hasis és marihuana között, majd felpanaszolja a francia kultúra amerikanizálódását, nemrég jelent meg egy kötet a költészetről tizenöt ezer példányban, ugyanakkor új versgyűjteményét mindössze ezer példányban adták ki. Henri Thomas a francia értelmező szótár tévedéseit sorolja, cseppüli Butor-t, remekműnek mondja Ionesco új darabját, „A király halódik”-ot, s mulatságos anekdotákat mesél Gaston Gallimard-ról, a nagyhírű kiadó-vállalat alapítójáról. Az egyik: Gallimard aznap, amikor munkatársát, Jean Paulhan-t beválasztották az Akadémiába, szigorúan rászólt viháncoló titkárnőjére: — Kissasszony, gyászoló házban nem illik nevetni.

Roszmájúság és felelősség, lobogó lelkesedés és lekicsinylő gonoszkodás, mindez bámulatos közvetlenséggel fér meg itt egymás mellett. A társalgás csapong, egyik percben frivol, másik percben szenvedélyes, blöff! remekmű! az értékelés nem ismer mértékletességet, sárbaránt vagy egekig magasztal.

Mi történik itt? A klikkszellem üli áldozat-bemutató ünnepét? Vagy a latin természet tobzódik? Vagy egyszerűen ilyenek az irodalmi élet hétköznapijai?

Fene, aki ezen eligazodik.

*

Illyés írja a „Franciaországi változatok”-ban, hogy „Kultúrák éppoly kevésbé tukmálhatják szépségüket, akár nők. Mi kivettük más népek értékeiből, ami nekünk tetszett. Meg kell várnunk, míg az ő érdeklődésük is fölébred.”

Mindenfelé azt tapasztalom, hogy a pillanat közeleg. Jöttét nem annyira mi sürgettük — néha kétség fog el, nem törődünk-e bele másokat hibáztató lemondással a „változhatatlan”-ba? —, mint inkább a zárt világrendek tárukozása. Igaz, még ma is gyakran találkozni szívésséggel palástolt tájékozatlansággal. De egyre gyakoribb az egyenjogúsító érdeklődés is.

Magyar könyveket akar kiadni a Seuil, Gallimard, Julliard, Albin Michel, Plon. Nem csupán kulturális misszióból; s még csak azért sem, hogy egzotikus fűszerekkel csiklandozza az ingyenc franciákat. Divatba jöttünk? Nem, ez túlzás volna. De már számon tartanak bennünket.

„Az átlagműveltségű európai író fejében több irodalmi emlék merül fel, ha a perzsákról, a tibetiekről vagy a négerekről hall, mintha rólunk, ez az igazság” — írta Illyés. — „A fehér faj szellemi épületéhez nyújtottunk talán egy-két téglát, de ezek valahol az épület aljában vannak, hogy ha nem föld alatt; a falon azonban egyetlen rögvest ránkvalló jel sincs...”

Ugy tetszik napjainkban megnőtt a magyar „szellemi téglaelexport”. S ha nem is építik be valamennyi téglánkat a homlokzatba, legtöbbször szépen belesimul a fundamentumba a Dél-Amerikából, Oroszországból és Svédországból érkezőkkel együtt.

*

Szegénynek lenni mindenütt kellemetlen, de gazdag országban még kellemetlenebb. Svájcban kaján kárörvendés fogott el, valahányszor megpillantottam egy kicsorbult járdakövet, a bázeli múzeumban elvörösödtem, amikor az előcsarnokban felfedeztem egy — hely híján idesorult — hatalmas Chagallt. Párizsban nem irigykedtem. Elismerem, hogy a franciák mindezt a rengeteg kincset megérdemlik. Javárészt ők alkották, meg is szenvedtek érte, s képesek voltak a legjobbat asszimilálni. („Párizsi iskola”? Spanyolok, oroszok, németek, zsidók, belgák; s elvértve néhány francia.)

De ágrólszakadtságom így is zavaros érzéseket kavar bennem. Nyomaszt ez a gazdaságság. Feszélyeztetten járok, kelek egy várossá nőtt aukción. A boulevard Saint-Germain-en Liszt Ferenc leveleket árulnak; a Bonaparte utcában Braque festményeket; tegnap este H.-nál egy Picasso-kerámiában nyomtam el cigarettacsutkámat.

Ugyan! Mi szükségem menderre? Nem az önzés kiművelt formája-e a műgyűjtés is? De hát akkor miért gyűjtök könyvtárat? Miért vásároltam Gulácsyt?

Lehet az önzés is hazafias...?

*

Néhány disszidens magyarral is találkozom.

K. könyvtáros. Könyvutalványokat szerez a látogatóba érkezett magyar íróknak. Buzgólkodik, tárgyal az üzletvezetővel, kalauzol a pultok mentén. Ő maga is kiválaszt egy kötetet. A pénztárnál látom, a sajátját kifizeti.

A. az egyik párizsi kutatóintézetben dolgozik. Tökéletesen beilleszkedett, már-már franciább a született franciáknál. Lesi minden kívánságunkat, boldog, hogy mesélhet. Kísszerűnek, provinciálisnak tart mindent, ami magyar. Elválásunkkor megkér, küldjek számára egy kötet Karinthyt.

*

Számoljuk a napokat, már csak három, már csak kettő. Nemsokára újra ott leszünk a Gare de l'Est-en. Az első hét telhetetlensége már oda, a fogyó idő összezsugorította a távolságot.

Eleinte merő csodálkozás voltunk, keresés, felfedező láz. Végigmenni a Rivoli árkádjai alatt, látni a Louvre-t, a színházakat, sétálni a Szajna-parton, a Champs Élysées-n, a Latin Negyedben, beülni fényes és kevésbé fényes kávéházakba... Hirtelen másult meg minden. Még változatlan kíváncsisággal rójuk Párizs utcáit, ugyanolyan távoli bolygót megillető érdeklődéssel olvassuk a hazai leveleket, mint eddig, de titkon már készülődünk. K. arról kezd panaszkodni, hogy nem bírja az olajos kosztot; A. arról, hogy a lőtás-futás kimeríti.

Az ember így ámul rá arra, hogy véges. Meg arra, hogy sok dolga végezetlen.

*

Ezek már a búcsú órái. Holnapután München, hét végére Bécs, hétfőn: Budapest. Repülnénk is, maradnánk is, átkozzuk a formális logikát, miért nem lehet az ember egyszerre két helyen? A bujtatott reflektorok tompa fénybe vonják a Notre Dame tornyait, komoran feketélik a Conciergerie tömege, a Montmartre-on kék köténes henteslegény táncol egy mélyen dekoltált hölgygel. A külvilág félreérti ellentmondásos nosztalgiánkat, nem marasztal — visszavár bennünket.

— Ilyen hamar?

— Máris utaztok?

Mintha mi tehetnénk róla, hogy az idő szalad.

Programunk megsűrűsödik. Eddig a huszonnégy óra szétmorzsolódott, most minden pillanat egy irányba fut. Tegnap történt vagy ma? Egyszerre mindennek értelme lett, a szétaprózottság alárendelte magát a célszerűségnek. Most az egész szűk és kevés. Délután megbeszélés Nadeau-val egy magyar antológia ügyében; onnan rohanás Gallimard-hoz. Este vacsora Ionesco-nál.

Egyszerre elfog bennünket a telhetetlenség. Nem láttuk a Rodin múzeumot, nem jártunk Versailles-ban, s nem Orly-ban, a párizsi „kísérleti lakótelepen”. Helyesen tettük-e, hogy nem turista-módra éltünk?, hogy a párizsi hétköznapiok ízeit ízlelgettük?

Kárpótlásként az idő hírességeket sodor útunkba. De mi nem élünk a kárpótlás lehetőségével. Eddig minden alkalmat megragadtunk, hogy magunkról, világunkról beszéljünk. Most fukaron mérjük szavainkat, inkább ismereteink állásából mérkőzünk vendéglátóinkkal. Ionesco a svédek ivás-szertartásairól elmélkedik, mire mi előhozakodunk a grúz tamadá-val; Genevieve Serreau közli, hogy a legtekintélyesebb francia folyóirat, a La Nouvelle Revue Française mindössze ötezer példányban jelenik meg, mire mi a magyar folyóiratok olvasottságával hetvenkedünk...

Mert hiába, örökké Magyarországnál lyukadunk ki. „Bei uns” — hogy nevettük a germanocentrikus gógót! S most mégis... restelljük magunkat, de le nem tagadhatjuk: gondolatainkban a Mátra magasabb az Alpoknál.

*

Aztán itt az utolsó nap, s ez is elfut, mint a többi. Ülünk a vonaton, s tudjuk, hogy számadást kellene készíteni. De még csak ki sem nézünk az ablakon, amikor a mozdony elindul.

Minek? Mire való érzelegni? Haza megyünk.

Tasnádi Varga Éva

NINCS MÁR BOCSÁNAT

*A víz fekete tükrén vizitündér kiáltoz,
pocsolyát néz a szél és jön, jön a november.
Előbb még sípszó hívott, táncoltak a fűszálak,
s most bújnak a fák deresedő fejekkel.*

*Nincs, ki órára menjen, az egyetem sötét.
A rézorru portás alszik csak odujában.
Egy fiút keresek. Árnyas pillája rebben,
s szívemet verdesi: — Ne legyen vége még!*

*Ne legyen vége még... mint madár könnyű szárnya
hasítok íveket a megtörtént papírján.
— Olajszagú albérlet — belgyógyászati jegyzet —
s tétova ölelés, mielőtt teám innám.*

*S ma csak köszönt az úton. Kocsit tanul vezetni.
Darabjaira hullt a vaságy, keskeny ablak.
Az egyetem sötét. Bent csontvázak szenderegnek,
s koszorút kötök én egy volt, tavalyi napnak.*

*És fent a neon égen nem villan megbocsájtás.
Nincs, már nincs bocsánat. Fáradt a szív verése,
konok motorja kerget s vállamon láthatatlan
percekkel indulok a megszokás elébe.*

H á r s E r n ő

HAZAI LÁTOGATÁS

A várost járod, hol a célszerűség
kilenc tájban már villanyt olt a szűk
kirakatokban s mind több házban is.
Egyedül ödöngsz, kopognak az utcák,
s mint sün, tüskéit lelkednek mereszti
az ablakok mögötti idegenség.

Sokat utaztál vissza e világba,
a régi arcok, képek és szerelmek
raktárházába, kiapadt erőid
megújítgatni. Most elérkezett
a búcsúvételek közt az utolsó.

Mért épp te kaptad ezt a szerepet:
végigkísérni minden állomásán
a fokozatos vesztes szörnyűségét;
megvárni, amíg valamennyi sejt
kicserélődik körülötted, és csak
a téglacsontváz figyelmeztet arra,
hogy itt szereted, ott barátod élt?
S ha léteznek még messze valahol,
nekik is éppúgy fáj a szétsodortság,
mint neked, aki mindig arra vágytál,
hogy csak te változz, ők maradjanak?

Nincs folytatás! A százszor felidézett
emlékek együtt koptak meg a görbe
utcácskák macskakököckáival.
Utolsó szál ingedig kiraboltnak
érzed magad — amikor hirtelen,
egy platán csupasz ágain keresztül,
reádszakad minden káprázatával
gyerekkorod csillagteli ege.

H e g e d ü s L á s z l ó

K É N Y E S V E N D É G

Október napos szombatdelutánján
csatangoltunk, barátom és magam —
s befordulva egy uccán, az arany
napsütésben, mint kedves csoda láttán,

megálltunk mosolygón: szemközt, a járdán
csacsi legelészett, oly bájosan
szedegette a hullt lombot, olyan
türelemmel és hévvel, hogy e látvány

tömeget vonzott köré, nénikéket
s pár gyerkőcöt, kik almát, kiflivéget
kínáltak — s ő rángatva kocsiját,

hajolt mohón a száraz falevélre,
széna helyett, finnyásan túrva félre,
mit kínált a nagyvárosi világ ...

A J Á T É K V É G É N

Az élet rövid kalandját e földön
végigjátszottam.
Magamból és az égből loptam a szivárványt,
hogymint színesítse a kurta
egyforma szárnycsapású napokat.

Ha idegen is voltam e zajos,
mocskosfalú, iszapos-padlójú kocsmában,
nem ültem magányosan asztalomnál.
Kicsapódott az ajtó, a szél hozzásodort
redős-homlokú férfit,
lengő-szoknyájú leányt,
tanácstalan ifjút,
fecsegő aggastyánt.

Bort töltöttem poharukba,
tisztá italt, rubintosan csillogó vért.
Hangosan kortyolták,
elmondták bánatukat,
elrajongták szerelmüket.
Aztán — hátrarúgva a széket —
köszönés nélkül felálltak,
más asztalhoz telepedtek
és kacagva, gúnyolódva
bökdöstek felém.
A hátamban érzem szúrós mutatóujjukat:

„Micsoda ostoba ez, nevéssétek,
Nem keverte az italt,
Nem lőrével tölté meg poharunk.”

Jól van ez így.
Az egyszál cigány köszörüli a nyirettyüt,
Szédülő párok forognak,
döng a padló.
Duhaj ének, sűrű nevetés felhője száll az agyakra.
En csendben ülök asztalomnál,
A színestollú, kedves madár
bólint felém,
már elszállni készül.

PRÓFÉTA

Nyírváradon élt és szégyenelte: izraelita tanító létére éppencsak pelyhedzett a szakálla.

Porgersz Izsó — így nevezték — negyvenhárom tavaszán csúnyán összeverte Körtés Csibit.

Éppen a gimnázium előtt vezette bársonykalapos növendékeit. Kettős sorban, jámboran meghajtott fejjel követték. Csibi kiugrott a gimnázium kapuján, végigszaladt a két sor között és csak úgy futtában megrángatta a pájészekat.

Az ijedt legénykék megadón túrték. Csibi felbátorodott. Porgersz Izsót külső rüsszettel fenéken rúgta.

A kis tanító alsóteste előrehullámozott, hogy belereccsent a hátranyaklő dereka.

Már belül, a gimnázium boltíves folyosóján érte utól Csibit. Nyakábaugrott és letérdeltette a betonra. Kerek kalapja földrehullt. Két vékonyka karja, két nekiszabadult cséphadaró. Csibi eleresztette magát. A fiúk sápadtan állongták körül. Lénárt Pisti, aki sovány volt és gyengegyomrú, a falnak támaszkodott és hányt.

A nagy Körte, ahogy Csibi apját a kaszinóban becézték, iszonyúan megdühödött. E naptól ólomgombos kutyakorbáccsal járt és megfogadta Somrák főszolgabírónak: ahol találja, ott veri agyon a keszeg tanítót.

Egy hétig valahogy sohsem találkozott. Aztán a tanítót behívták munkaszolgálatra.

Szajolban építettek vasutat. A kis tanítónak szerencséje volt. Szakaszában csupa gazdag ember, mindahánynak pénze, havonta csomagja. Egészen nekidalmohosodott, csak a szakálla nem akart erőteljesebben serkedni.

Ebben a szakaszban szolgált Sámson is. Neki ugyan nem volt pénze, csomagot is egyetlen-egyszer kapott, csupa könyvet. De kétségkívül érdekes ember. Először is testi mivolta: kétméteres óriás. Kerék Jóska őrvezető úr nem akarta hinni ezt a két métert. Ugyanis minden keresztyén ember tudja: Krisztus urunk pontosan kétméteres volt. Azóta a természet tiszteletből nem alkot kétméteres embereket. Vagy kisebb kétméternél, vagy valamennyivel nagyobb. Hajszálra kettőszáz senki. Azért is végigmérték egyszer a századot. Mindegyik szakaszparancsnok leste az eredményt. Kerék Jóska őrvezető úr kezelte a mércét. Mezitláb topogott hosszú sorban a század. Sámson utoljára hagyták. Ráengedik a mércét, hajszálra kétszáz. Megmérték mégegyszer, aztán mégegyszer, milliméter se hibázott. Az egyik szakaszparancsnok keresztet vetett és kijelentette: az Antikrisztus.

A munkaszolgálatosok prófétának nevezték el.

Sok furcsasága volt Sámsonnak. Furcsa, idegennyelvű könyveket bújt, pihenőben vagy munka után. Menetelés közben is olvasott. Elmés szerkezetet eskábált össze egy almásládából. Félig olyan volt, mint a humanisták ferdesikű olvasópolca, de a drótosítók háti ládikójával is rokonságot tartott. Menetelés közben szíjjal a nyakába akasztotta, a ferde lapra ráhelyezte a könyveket és egész úton olvasott.

Porgersz Izsó vonzódott hozzá. Meg félt is nagy, fekete szakállától, amelyből csak hajlott orra és két szűrőse szeme világított ki. Szeretett volna elbeszélgetni vele Körtés Csibiről, de Sámson prófeta senkivel nem állt szóba.

Míg!

Egyszer munka után a Tisza partján üldögéltek. Porgersz Izsónak egy pocakos kis ember sírta a fájdalmát. Csuportak a könnyei. Nyolc gyerek maradt otthon.

A tanító vigasztalta.

— Hinni kell! Hinni! Majdcsak jóra fordul.

— Hinni kell? Mi az: hinni? — kérdezte váratlanul Sámson próféta. — Gyere ide Porgersz.

A tanító dobogó szívvel ugrott. Odaült Sámson próféta elé.

— Mit hiszel te? ... Hogy minden jóra fordul?

— Igen — bólintott Porgersz és elcsodálkozott.

— Baj! ... Nem hinni kell. Prófétálni. Prófétálni, mint a régiek.

— Prófétálni? — kérdezte a tanító szorongva.

— Ne gondold azt, Malakiás az utolsó próféta. Nem. A próféták folyamatosak, akár az élet ... Értesz engem?

— Hiszek.

— Ne higgy, cselekedj! — csóválta fejét a próféta és könyvet nyomott Porgersz kezébe. — Tetszel nekem, bár alig pelyhedzik a szakállad. Ha úgy akarja Isten, egyetlen éjszaka kinő.

E naptól kezdve együtt olvasgattak. A tanítónak is összeszerkesztettek egy olvasóladikót, s így menetelés közben is olvashatott. Porgersznek ez nagyobb erőfeszítésébe került, mint az óriás Sámsonnak.

Kerék Jóska örvezető úr el is nevezte süldőprófétának.

Negyvennégy decemberében agyonlőtték az egész századot. Régen leváltották Kerék Jóska örvezetőt a szakaszparancsnoki posztról. Holmi suhancok vényeltek.

Két sorban álltak fel a hosszú gödör szélén. Szemben a puskások.

Porgersz a hátsó sorban állt. Bakanca sarkából olyan kétujjnyi már a gödör felett. Előtte Sámson próféta. Nagy szakállát mellére tapasztotta a decemberi köd.

Erősen szürkült. A puskások felemelték a fegyvert és várták a jelet.

Sámson hátradugott jobbkezét odanyomta a tanító melléhez.

Ihletett időben taszította a gödörbe. Még zuhant a tanító, mikor Sámson gerincét, a hatodik csigolyánál kettétörte a golyó. Estében tarkója megakadt a gödör túlsó falában, s így nem ütötte agyon teste súlyával Porgerszt.

A katonák nem vettek észre semmit. Este volt már. Holnapra halasztották a behatolást. Kettős sorba álltak és elvonultak vacsorázni.

— Hajnalban indulj! — szólott utolsó erejével Sámson. — Nem hiszel. Cselekszel! ... Az embereknek békében kell élniök ...

A tanító kibújt a halott test alól és keresztbe fordult, hogy kényelmesebben várja be a hajnalt. Süketen permetezett meztelen arcára az ólmos eső.

Éjjel tájban megreszketett a sír, tankok dübörögtek át a tájon. A suhanc katonák zokogva futottak előlük.

Hátul a kelő nap, ott elől fegyverek villóztak, mikor a tanító kikecmergett a gödörből.

— Az embereknek békében kell élniök!

Egyenes léptekkel indult meg az úton. Araszosra nőtt az éjjel, éppencsak pelyhedző szakállá.

PHILEMON ÉS BAUCIS

Egymásra várva kéz a kézben
magukat többször is túléltek
hát hallgatják egyre az éjben
párjuk fáradó szívverését

hogy útra kész ő évek óta
hogy ez az ősz már nem az ősze
hogy az örökből csente lopta
nehogy a társát megelőzze

csak alig-alig szenderegve
figyelve minden szusszanásra
óvatosan hogy meg ne sejtse
a másik jaj hogy meg ne lássa

ágyuk félig-meddig koporsó
fölebük tűzi a homályba
sírkeresztjét az elmosódó
ablaklécek fekete árnya

de ha pillogva jön a hajnal
feltámadnak újra a fényben
s a halál lehajtott kobakkal
kisurran tőlük szégyenében

HAZAFELÉ

Jégvirágos ablakon át
árad a dermedett világ
fenékgifagyott ég alatt
korcsolyázik a gyorsvonal

nagy fehér hókomondorok
őrzik a dombon a romot
idehallik az ugatás
a váltó csikordulva ráz

most nappal is kísértenek
fázós vacogó szellemek
párájuk mellettünk oson
magam vagyok a folyosón

s egy nagy vöröslő szem beles
szemben a fülke is üres
ha velem volnál ó de szép
lehetne ez a holt vidék

csilingelnének jégcsapok
csak télen mikor félhalott
lelkem olyan hamar kihül
ne hagyj utazni egyedül

H o r g a s B é l a

H O G Y G A Z D A G L E G Y E K

*Menjetek vissza inkább a mészkőbarlangokba,
ha nem érzitek evésakor az otthoni domb fanyar ízét,
vagy magányotok más égitestre von.*

*A megsemmisülés gyönyörei ellen
én csak a kukoricaföldek díztelen bánatát,
és az akárcerdők önkívületét idézhetem fel magamban,
csak apám bölcsességére gondolhatok.*

*Átmegyek a kötélből vert hidakon,
látom a többiek tekintetét a tornyokon,
lehajolok a víz színére, hogy érintsem az eget*

*s elvegyülve a föld morajló kórusában,
mondom én is az éneket:
vágom a földet, gyűjtöm a nappalokat,
hogy gazdag legyek, de egyszerű,
ha létezésem rejtett formája befogad.*

Kühnel Szabó József rajza

KRÚDY MŰZSÁI

(Második közlemény)

A legkedvesebb, legszeretnivalóbb Krúdy leányalakok, édesanyámról, Zsuzsáról mintáztak.

Ő, Az utitárs Eszténája, a Hét bagoly Áldáskája, a Bukfenc Gyöngyvirágja, az Asszonyóságok díja Natáliája és a Rezeda Kázmér Tinije.

„Tini annyiban hasonlított anyjához, hogy még megtermett leánynak látszott, aki bizonyára jól tornászik. Rövid iskolaszoknyája alól előbukkanó lábai, mint az atlétaké, akiknek szilárdan kell állani: a lépésnél kissé távolestek egymástól. „Kétemberes” léptekkel ment ez a tizenöt-tizenhatesztendő iskoláslány. De az arca, ez a tiszta és szent arc nem hasonlított anyjához. Barna volt ugyan, de csak mint a Szűz Mária a katolikus házak gyermekszobáiba akasztott képein. Ha szeméről nyomban nyilatkozni kellett volna Rezedának, nem mondhatott volna mást, hogy leginkább egy kis szarvastehénhez hasonlított, aki gyanútlanul legelész valahol az erdőszélen. Jóság és szenvedés volt ebben a szemben, mint azoknak a leánygyermeknek a szemében, akik anya nélkül nőnek fel. És Szilvia keskeny ajkai helyett egy furcsa kis szájjal találkozott Rezeda. Ez ajkak felett még nem múltak el a hosszú keserves gyermek-kori sirások emlékei, mintha minden percben visszatérhettek volna. Azonkívül szélesek is voltak az ajkak, mint a jó embereké, a szívükkel is gondolkozóké szokott lenni. Nagy hajkontya volt, amely kibontva, tán térdéig érhetett.”

Máshol: „Valamely végtelen szelídség, galambmegadás, bibliai alázat és önkéntelen engedelmesség látszott e fiatal nőben.” — „Ártatlan volt, mint a szegények imádsága.”

Szerelmük történetét mondja el anyám, a saját szavaival:

„Azt kérdezheted tőlem, hogy is volt az, mikor én beleszerettem apádba? — Arról már tudsz, hogy nagyanyád igen zsarnok volt családjával. Barátai előtt csillogott-villogott, kedves volt, bőkezű. Otthon velünk rideg, önző. — Különösen engem szeretett.

Hamar cserepedtem nagylánnyá, útban voltam. Soha egy kedves szót, meleg ölelést nem kaptam. Gyula papa jó volt hozzám a maga módján, de mégis én voltam a mostohagyerek, a dédelgetés Edit húgomnak jutott. (Gyula papa, Zsuzsi nevelőapja volt.) — Szenvedtem, sokat sírtam. Állandóan arról ábrándoztam, ha majd egyszer eljön Ő!... akkor milyen jó lesz. Nem leszek többé egyedül, lesz aki szeressen, dédelgessen. Milyen jó leszek én férjemhez, mennyire szeretem majd a gyermekeimet! — Így teltek napjaim. A 16 éves születésnapom közeledett. Anyámmal nem tudom mi történt, talán nyert a kártyán, vagy egyszer ki akart emelni a gyerekszobából, de kitett magáért. Csináltatott egy gyönyörű halvány rózsaszínű ruhát, s ehhez egy nagy fekete bársony kalapot. Nagyon csinos voltam. Ahogy mondták: mint egy eleven nyíló rózsabimbó! Aznap este ismerkedtem meg apáddal. Siófokon történt. Kivételesen a felnőtték asztalánál ülhettem. ott vacsoráztam. Apád bókokkal árasztott el és tréfásan pertut ittunk. Így kezdődött...

Én nem mehettem többet a felnőttek közé, de apád elég gyakran módot talált arra, hogy „megnézem a gyerekeket” kiáltással bejöjjön a gyerekszobába, s ott egy-egy kedves szót mondjon nekem.

Télen is feljárt elég gyakran lakásunkra. Mindig beszólt hozzám, kedveskedett, megsimogatott.

Én lassan megszerettem, s az első csók után pedig már csak egy gondolatom volt — Ő.

Megvárt az iskolánál igen gyakran. Együtt mentünk haza ebédelni. Sajnos ebéd után nekem tanulnom kellett, s ő egyedül maradt a mamával. Hidd el, amilyen mafla, jó gyerek voltam, nagyon-nagyon sokáig nem vettem észre, hogy neki is teszi a szépet. — Hiszen azt tudtam, hogy udvarol másoknak is. Azt hittem azonban, hogy mindez

csak annak takarása, ne vegyék észre, hogy engem szeret. Mire megtudtam, nem így van, addigra már annyira szerelmes voltam, hogy minden mindegy volt.

Amellett ő nap-nap után csak azt bizonyította, hogy én vagyok a fő, csak engem szeret. Hogy ne hittem volna neki!

Télen is rövidkabátban, vékony sétapálcával jött értem. Olyan szép volt, hogy a tanárnőim is rajta felejtették a szemüket.

Betetőzése volt a szerelemnek, hogy jeggyűrűt kaptam tőle. — Titokban, eldugva hordtam magamnál. Ettől fogva akármit mondtak apádra, senkinek egy szót sem hittem.

Szemmel láthatólag elhidegült anyám és közte a viszony. Ebédhívást is csak akkor fogadott el tőle, ha én is ott voltam.

Az igazság bizony az, hogy Krúdy jódarabig egyszerre, egyidőben udvarolt anyának és leányának. Lassan azonban a mérleg Zsuzsi javára dőlt el.

Nem tudom, hogy hány szerelmeslevelet kapott anyü, aputól. A megmaradtak 1916—1918 között íródtak.

1916 nyarán Zsuzsi nagymamával Salzburgban volt. (Ő igyekezett pótolni unokájánál az anyai gyöngédséget.)

Ide kapta a következő levelet és levelezőlapot.

*Kedves kis barátnőm,
a naptáramban feljegyzést látok, 17-ik születésednapját. Te most messze vagy tőlem, s én megpróbálom a gondolataidat a távolságból elérni és olyan bizalommal szólni hozzád, mint szerető barátodtól ezt elvárhatod.*

Tizenhét esztendő vagy ma. Vajjon mi jut eszedbe, midőn végiggondolsz tavaszon, nyáron, szép ifjú életeden. A bánat és szomorú napok emlékei megengedik-e megérezni a boldog, önfeledt, szép napoknak ízét, soha sem hervadó illatát, midőn bizonyosan boldog voltál életedben te is, mint a legtöbb fiatal nő.

Eszedbe jut-e a siófoki nyár, a pesti tavasz és öreg barátod ősz feje megjelenik emlékeid között?

17-ik születésnapodon oly gyöngédséggel és szeretettel gondolok rád, mint egy szomorú férfiú, aki elhagyott kertben tavaszi reggel rózsát tart az ujjai között és minden öröme már csupán a virágnak üde illata.

1916. július 21.

Csókoklak. Gy.

*

Kedves Zsuzsi, itt tengenek-lengenek és Téged várlak és néha ülök a tó partján. Minden a régi rendben.

Nagymamád kezét csókolom, téged számtalanszor.

öreg Gyula bátyád.

Ez a képeslap Siófokon íródott.

*

Kedves Zsuzsi, itt semmi sem változott. A nyár oly forró, mint a pokol, s gyakran gondolok a hűs Tátrára, ahol ti jártok s bizonyosan boldogok vagytok.

Én ismerem a hegyeket, amelyeket te mostanában a láthatáron szemügyre veszel. Sok esztendőt töltöttem a havasfejű vénék alatt.

A lengyel-nyereg nevű hegyháton tán megtalálod a nevemet egy sziklafalon. Bizonyosan kisebbek lettek azóta az égbenyúló óriások, mert az életben már nagyobb dolgokat is láttam. Am, hogy mindent megtapasztaljak, elhatározom, hogy egy közeli napon felkereslek benneteket.

Csókol Gy.

Ps. A leveleket megkaptam. Köszönöm...

1917 nyarán Zsuzsi húgával és nagynénjével a Tátrában volt.

A „Sok esztendőt töltöttem a havasfejű vénék alatt”, célzás az író felvidéki, podolini diákéveire.

Ígért látogatásából nem lett azonban semmi, amit bizonyosan nagyon sajnált, mert mindig szívesen ment vissza arra a tájra.

*

Kedves Zsuzsi,
 éppen nálatok vagyok, s rólad beszélgetünk.

Nagyon megijesztettél a betegségeddel, mamád kétségbe van esve, Ha komolyan beteg vagy, nyomban sürgönyözzél, hogy tudjunk intézkedni a hazajövedeled iránt.

Mamát egyelőre nem lehet rábeszélni, hogy innen elutazzon. Pedig mindennap szó van róla. Ismered őt. Ha valamit a fejébe vesz, hat ökör sem húzza ki. Többnyire a Royalban vagyunk esténként, de már voltunk a hadikutyáknál is, amelyek nagyon fognak tetszeni nektek.

Laci, Jancsi élénk levelezésben vannak, csak Péter hallgat konokul. — Edithnek itthon van az arcképe. (Az is, amelyet te festettél.)

Magunkról? Semmi sem változott. Csak néha sajnálom, hogy nem látlak benne-
 teket.

Jó lesz, ha már itthon lesztek. Edithtel együtt téged is csókol

öreg barátod Gy.

Zsuzsi a Tátrában tüdőgyulladást kapott, erre utal a levélben.

Krúdynak egyszerre három öccse van a fronton. Minddel levelezik, s igen félti őket. A kedvence talán Jancsi, aki a legtehetségesebb, legsikerültebb testvérei között. Kiváló jogász. Sajnos a háború áldozatává válik.

*

Zsuzsihoz intézett legsorsdöntőbb levelei 1918 aug. 14. és szept 1. között íródtak. Szokásától eltérően, feltünteti a dátumokat. Talán ezzel is dokumentálni akarta, milyen fontosságot tulajdonít nekik.

Az előzmények a következők:

1918 nyarán Zsuzsiék Kisőrsön nyaraltak. Az író gyakran volt náluk. Aug. 12-én, többek közt M. E. újságíró is ott vendégeskedett. — Ezen a napon Krúdy és Zsuzsi sokat sétáltak a kertben a hosszúszerű sárga virágok között. A beszélgetés egyre komolyabb, szenvedélyesebb. A férfi tragikus hangon féltékenységi jelenetet rendez M. E. miatt, bár a lány ártatlansága és hűsége a napnál is világosabb.

Követeli, hogy szökjön meg vele. Romantikus beállítottságához illett volna a lányrablás.

Zsuzsi megretten, mert igen fél szigorú anyjától. Amikor azonban éjjel az ablakán keresztül szerelmesen újból hívja, engedelmeskedik. Nappali ruhája fölé háló-
 inget húzva, az ellenőrzést kijátszva, elhagyja a házat.

A szökevények a kisőrsi őrház felé sietnek, hogy ott vonatra szálljanak. Már be-
 futott a vonat, amikor az utolsó percben, dűltan-fultan megérkezik Rezsán. Mi su-
 gallta neki, hogy itt keresse őket, ki tudja? Lányát hazavonszolja, s Krúdy leverten
 Pestre utazik.

(Ezt a jelenetet Az útitárs c. regényében írja meg, némileg transzponálva.)

A következő levél még Kiskőrösre érkezett. Sok kommentárt nem igényel. Any-
 nyit azonban igen, hogy bár az író, több, mint 15 éve külön élt első feleségétől, csa-
 ládjától, — hivatalosan még nem vált el.

*

1918. augusztus 14.

Kedves kis menyasszonyom,

már két nap múlt el ama emlékezetes dátum óta, amely mindkettőnk sorsának leg-
 fontosabb napja lett. Ez a nap adott vissza az életnek, ettől a furcsa, szinte végzetesen
 gyötrelmes és boldogtalan és paradicsomian szép naptól kezdődnek azok az esemé-
 nyek, amelyek miatt ismét érdemes élnem.

Ezt a levelet Gyula papa juttatja kezeidhez. Ma délelőtt beszéltem vele, s meg-
 engedte, hogy ezt a levelet neked megírjam. Kedves Zsuzsikám, nem olyan könnyű
 a dolgunk, mint eleinte hittem, de a győzelem bizonyos. Ebben nem szabad
 kételkednünk egy másodpercig sem.

Gyula tegnap este megérkezésemkor súlyosan megsértett, nem fogadta a kö-
 szönésem, hátatfordított. Álmatlanul eltöltött éjszaka. Arra gondolok, hogy bár lenne
 neked annyi energiád, mint nekem, mert én már egy percig sem hiszem, hogy más-
 ként végződhessék az ismeretsgünk, mint házassággal.

Bocsáss meg! Folytatom. Megzavartalak, de most már ismét a tiéd vagyok. Milyen csodálatos ez, hogy néha mint hallom a hangodat! Gyulám! — mondtad a vasúton, mintha nagyon messziről jönne a hang! Talán mondtad is magadban, amíg én Pest felé utaztam. És éjjel is és most nappal is hallak, Te drága mennyországom.

Sietni kell, dél felé jár az idő.

Gyula papával nagyon sokáig beszéltem. Elmondtam neki, hogy ezért választottam az ügyet így, mert nem akarlak elcsábítani.

Azt akarom, hogy ártatlan maradjál nekem, már pedig, ha sokáig együtt vagyunk, bizonyosan kitört volna a baj. Ő sirt, kétségbe volt esve, de végül kijelentette, hogy tudomásul veszi...

Senkinek sem szabad tudnia a dologról. Három hónapig, amíg a válópör lefolyik nem szabad egymást látnunk, sem leveleznünk.

Drága Zsuzsikám

ez a levélrész folytatása az előbbinek. Folytonos telefonozás, tárgyalás. Te Pestre jössz. Innen Juddendorfba mégy a legjobb barátjoddal.

Négy hétig maradsz ott. Az ügyvédem, dr. Polónyi Dezső ezalatt lefolytatja a válópört.

Gyula papának az a kikötése, hogy költözsem el a Royalból. Majd megtudod hová lettem.

Valószínűleg beszélek veled, mielőtt elutazol.

Légy teljesen nyugodt!

Jobban szeretlek, mint valaha! Vagy enyém leszel, vagy meghalunk.
Csókol, ölel, örökre a tied
Gyula.

Lázár M. lépett közbe. A válóper biztosan sikerül.

Légy erős. Olyan erős, mint én.

*

Kedves Zsuzsikám

ez a könyv a te szomorú napjaidnak a feljegyzéseit tartalmazza. Te írod majd tele azokkal az élményekkel és gondolatokkal, amelyeket tőlem távol töltöttél.

Jegyezd fel, mikor gondoltál rám a gyógyulás napjaiban és hagyd megjegyzés nélkül, ha nem jutnék eszedbe.

A szomorú napok nem tartanak örökké:

A legnagyobb bánat után is kell kárpótlásnak jönni, mert különben elviselhetetlen volna az élet.

Simítsd el a hajaddal együtt a homlokodról a borús felhőket és bizalommal várjad a reggelt.

Én megérdemellek téged a sorstól, mert már sokat szenvedtem életemben. Széled örömmel tölt el a remény, hogy egykor együtt olvassuk majd e naplót s csendesen, meghittén mosolygunk az elmúlt szomorúságokon.

Légy víg, s néha jussak eszedbe.

Kisapád

Budapest, 1918. augusztus 17.

E levél előzménye az, hogy Rezsán büntetésből elvette Zsuzsi naplóját, amelyet kislány kora óta vezetett. Krúdy ezért új naplóval lepte meg.

*

12 nap múlt el és a napok nem hoztak enyhülést, csak mindig mélyebb és mélyebb elgondolkozásokat és fájdalmakat.

Hol vagy? Mit teszel? Gondolsz rám, vagy elfelejtettél? Ismét udvaroltatsz magadnak, mint ama emlékezetes éjszakán?

Mit tettél velem? Nem ismerek magamra. Bőgni, ordítani, gyilkolni szeretnék a dühtől, s elkeseredéstől.

Szégyen az én koromban ennyire megbolondulni. De te vagy az első szerelmem.

Még soha sem gondoltam nőre oly imádattal, mint rád.

Zsuzsi, te nem képzelheted el, hogy milyen lelkiállapotban vagyok. Szédülten, fogcsikorgatva, szinte magamon kívül nézem az embereket. Hiába várok tőled hírt. Pedig sok utad volna, hogy engem értesítsél.

Írjál, mert megbolondulok. Írj Bertának vagy Dixinek.

Írj, mert meghalok utánad.

Az enyémnek kell lenned.
Lehet, hogy meggyilkollak. Lehet, hogy boldoggá teszek. Félek magamtól.
Segíts rajtam. Üzenj!
Péntek. Augusztus 20.

Gyula.

Ez a levél feldúltságáról, igen rossz lelkiállapotáról tanúskodik.
Berta = Szép Ernő költő húga,
Dixi = Gregersen Dagmár tanítónő, Zsuzsi barátnője, későbbi keresztanyám.

Drága Menyasszonyom, imádott Zsuzsikám,
ebben a percben kaptam a szörnyű értesítést, hogy te kételkedsz az én halálos szerelmemben, hogy kétségbe vagy esve és rémeket látsz.

Zsuzsikám, arra a szent fogadalomra figyelmeztetek, amelyet tettünk, hogy soha-soha nem hagyjuk el egymást.

Én soha sem szerettem még nőt, úgy mint téged.

Negyven esztendő koromban tudtam meg, mi az szenvedni a szerelemtől, hisz eddig kigúnyoltam és kinevettem a szerelmes embereket.

Most, mióta drága képed e tavasz óta szüntelenül előttem lebeg, azóta érzem a szerelemnek minden kinját.

Zsuzsikám, én még nem szenvedtem nőért. De érted minden szenvedést elbírok, pedig olyan rettenetes lelkiállapotban vagyok, hogy most biztosan nem menekülök meg az öngyilkosságtól.

Drága menyasszonyom, egyetlen Szűz Máriám, te csillagom, te minden reményem és élettársam! Mit tehetnék, ha téged elhagynálak? Ha túl is élném e szörnyű csapást, nyomorék, lelkileg megvénült ember maradnék életem végéig.

Ugy ismertél te meg engem az utóbbi augusztusi napokban, amikor végleg lelepleztem magam s megmutattam neked, szenvedélyes, halálos érzelmeimet, amitől mindig óvakodtam, mert azt hittem, hogy még előtted sem szabad elárulni mindent, — úgy ismertél meg, hogy én téged elhagyhassalak, ha az egész világ ellenem szegül.

Én vashálóból vagyok, engem nem lehet letörni, mert olyan erő van a lelkemben, amely mindenben megvéd, a te iránt érzett, olthatatlan, halálos szerelmem. Te vagy az én utolsó szerelmem.

Neked kell lefogni a szemem, hogy egykor nyugodtan meghalhassak. De most még élni akarok érted.

Az enyém leszél, ha bármi történik, ha rámegy az életem.

Az élet nélküled borzasztó sivár. Nem tudom, hogy viselem el, hogy egyik nap múlik a másik után. Egy örült éjszakára következik a másik.

Néha azt hiszem, hogy elvesztem az eszemet. Elvitted magaddal a lelkemet.

Nem érzed, hogy ott van minden gondolatom körülötted?

Nem álmodsz velem?

Nem hallod, hogy az éj csendjével, a szállodai szobában a nevedet suttogom, mint egy imádságot.

Zsuzsikám, Zsuzsikám!

Téged még nem szeretett így senki.

Neked nem lehet rajtam kívül senkid, bármit mond a féltés, bármit sugnak fülembre a szörnyű gondolatok.

Te nem csaltál meg engem.

Kérlek, írd erről sokat írd, mert szétpattant az agyvelőm. Ha megcsaltál, valld be, megbocsájtok. De ezentúl légy hűséges. Esküdj meg, amikor ezt a levelet kapod, hogy soha többé nem teszed azt velem, amit Kisórsón tettél, s akkor lesz erőm küzdeni érted. De ha jönnek a csüggesztő, vad, féltékeny gondolatok, akkor közel vagyok az öngyilkossághoz. Ne tégy semmi olyant, ami felébresztené borzasztó féltékenységemet. Vigyázz, kelepcebe ne lépj. Anyád rosszban töri a fejét. Ismét össze akar hozni azzal az emberrel, hogy engem megöljön ezzel. Azt mondják, hogy nem vagy hű hozzám, mindenki szívesen szóba állsz és lángragyulsz.

Zsuzsikám, szörnyű dolog az, hogy én mily napokat élek át, félek a szemekbe nézni, mert attól rettegek, hogy olyan dolgot pillantok meg ismét, mint Órsón. Miért is tetted ezt velem?

Az anyád azt vágja a fejemhez, hogy számításból tettél féltékennyé. De ezt még meg tudnám bocsátani. Am azt soha sem, ha szíved csak egy percre is elfordult volna tőlem.

Ismétlem, nagyon vigyázz drága Gyöngyvirágom.

Én ha akarnálak, sem tudnálak többé elhagyni, mert te vagy az én végzetem.

A sors akarta, hogy minden úgy történjen, ahogyan történt, de várjon rám bármily sok szenvedés, bármily tragikus nyomor, bántság, üldözés: szívesen vállalok érted mindent.

Csak ahhoz segíts, hogy hűségemben egy másodpercig se kételkedhessem. Nem szabad többé gyermeknek lenned, nem szabad többé másnak tetszened, nem szabad idegen emberek, idegen szavait meghallgatni.

Te légy óvatos és körültekintő, s ne bizzál senkiben, mert a szüleid mindent el fognak követni, hogy téged elszakítsanak tőlem.

Ravasz és titkos szándékaik vannak. Tudják, hogy a féltékenységgemnél foghatnak meg. Vigyázz, ne legyek többé féltékeny, mert nem élném át. Talán te se, talán, mint gyilkos végezném életemet.

Zsuzsikám, neked senkid sincs rajtam kívül. Én pedig annyira szeretlek, hogy az életemet kínálom neked. Tégy velem, amit akarsz, csak légy hű.

A szegény Szép Berta két este is vigasztalt. Anyádat szemmel tartom. Vigyázok rá, de másokra is. Ne higgy nekik, bármit mondanak rám.

Nézz erre a levélre, amelyet kétségbeesetten írok neked.

Én téged soha el nem hagylok.

Zsuzsikám, írjál sokat, mindig, amikor lehet.

Talán Bertához címezd a levelet. Ezt hogyan küldted? Ki az az Iványi? Vajjon nem a szanatórium kéme.

Én most a becsületszavamat szegtem meg, amikor neked írtam. De ha azt kívánnád, hogy gyalog menjek érted, tán azt is megtenném.

Azt akarom, hogy egy percig se légy kétségben felőlem.

Én az vagyok, akit te eddig nem ismertél így, a te boldog vagy tragikus sorsod.

Gyulád, Kisapád.

Megkaptad a naplót, az arcképet, a levelet?

*

Míg ők titokban leveleztek egymással: Krúdy Pestről, Zsuzsi a juddendorfi ideg-sanatóriumból, ahová nagyanyja kísérte, itthon mindent megtettek, hogy megmérgezzék szerelmüket. Igyekeztek bizalmatlanná tenni őket egymás iránt. Szították a kölcsönös féltékenységet.

A levelekből mindez kiviláglik.

Kisanyám, most kaptam meg leveledet egyszerre. Boldog vagyok, hogy ennyire gondolsz rám. Hiszen én is mindig veled foglalkozom a gondolataimban.

Tegnap hosszan írtam arra a bizonyos címre. Most ismét megnyugtatlak, hogy nem hagytalak el, s nem hagylok el soha.

Bármiként fordul az élet, engem mindig megtalálsz. Ha szerencsénk elhagyna, akkor együtt halunk meg.

Azt hiszem erre nem kell téged rábeszélni.

De most még légy nyugodt: még helyén van a fejem. S a szívem végtelenül telve van veled.

Nem is tudok komolyan mással foglalkozni, mint a te drága lényeddel.

Mit fognak mondani az emberek? Már nem törődöm vele. Az enyém leszel, s őrizel, amíg alszom. Nappal majd én vigyázok rád.

Megóvlak, megtartalak magamnak. Az enyém maradsz, amíg el nem pusztulok.

Zsuzsikám, nem vagyok én olyan öregember, amint ők hiszik. Ördögöt! Annyi a fiatal erő bennem, amennyi neked éppen elegendő lesz. Tudok dolgozni. A legelső író leszek. Rövidesen még nagyon büszke lesz rám a családod.

Tudom, hogy te ezekkel a dolgokkal nem törődsz. Csak még annyit, hogy ne legyenek álmatlan éjszakáid miattam.

Én jobban szeretlek napról-napra. A távolság nem választ el, hanem közelebb hozott hozzád.

Légy titoktartó, senkit se avass be, mert elámítanak!

Arról pedig, hogy levélben megírsz nekik bizonyos dolgot: tégy le. Ha egyszer újra itthon vagy, minden rendben jön. Hallgass!

Várj! Én magamhoz öleltelek s el nem hagylok.

Kisapád.

*

Egyetlenem, most értesülök, hogy Gyula papa nem utazhat el, tehát én sem mehetek hozzád. Milyen szomorú lettem egyszerre! Azt hittem, hogy látni téged: megnyugvás lesz kínzó gondolataimban. Azt reméltem, hogy tudsz nekem olyan szót mondani, amely megvigasztal egész életemért. Azt gondoltam, hogy ha a szemedbe nézek s megfogom a kezéd, mindent elfelejtek, amit három hét óta halálos fájdalommal és csalódással rólad hittem.

Azt gondoltam, hogy kacér vagy, hogy nem vagy megbízható, hogy el kell válnunk, mert én nem bírom ki a természetedet: nem viselhetem el azt az emléket, amelyet Kisörsről hoztam magammal. Miért is történt az, hogy örökre szerencsétlen legyek: hogy ne tudjak többé benned úgy bízni, mint az életemben? ... Mily kár volt meg nem tartanod esküdet!

Erről, ezekről a dolgokról szerettem volna veled beszélni, mert nagyon megviselt vagyok és attól félek, hogy már soha sem gyógyulok meg, amíg újra nem tudok hinni neked.

Irtál képeslapot annak?

Igaz, hogy szívesen vetted az udvarlását?

Hogy olyan boldog és nagyon jókedvű voltál az én távollétemben, amilyen jókedved soha nem volt nyáron?

Egyetlenem, ki tudja mikor látlak. Szüleid ismét erőszakoskodnak. De én nem mondok le rólad, ha belepusztulok is.

Én feltettem reád az életemet. Ezután talán jobban megbecsüled azt. Ezután talán nem lesz olyan napod, amikor megfélemedkeznél rólam. De talán perced sem lesz, amidőn nem én állok egyedül a szívedben.

Nagyon szeretnélek látni, de még nem lehet. A „másállapotot” itthon szerencsére nem hiszik el. Kár volt előhozakodnod vele, mert én enélkül is kitartok melletted, olyan híven, amennyit nekem az életem megér, ha te benne vagy. Te nélküled pedig így sem tudnék már többé élni.

Gy. papa talán kedden megy érted. Viseld magad okosan, hogy hazahozzon. Mutass nyugalmat, színlelj szelidséget, hallgass, várj. Bármit mondanak neked azt hidd amit én írok: örökre melletted maradok, az enyém leszel, vagy senkié.

A válópör megindult. Amint Pestre jöttél, sokat akarok veled beszélni. Majd keresek egy helyet, ahol zavartalanul lehetünk.

Talán írd meg még egyszer a trafik számát, ahonnan felhívsz.

De ez ráér később is.

Zsuzsikám, alig tudom elviselni az életet.

Soha sem hittem hogy ennyire szerethesselek.

Az enyém leszel.

Kisapád

Írj!

Gyula papa hétfőn megy érted. Otthon lakol. Kedden várlak a vonathálónál, ha tudom, hogy mikor jössz. Anyád nem mer majd bántani, mert velem gyűlik meg a baja. Ne félj. Légy nyugodt. Nem hagylak bántani. Azt hiszem, hogy már kissé ismerni kezdel.

Nem merek többet küldeni, hátha elvész.

Ez ennek a korszaknak utolsó, megmaradt levele. Ebben is kacérsággal vádolja Zsuzsit, és féltékenykedik M. E. újságíró kollegájára.

Zsuzsi, amikor hazajöhet Pestre, tanítani kezd az Erdélyi utcai iskolában. Minden lépését ellenőrzik. Krúdy, azonban, ha erre mód nyílt, meg-megvárta, hazakísérte. Ő egyébként a botrány óta a Royalból a margitszigeti szállodába költözött.

Végül is hosszú-hosszú huzavonák, nehézségek után, feleségül vehette szerelmét.

Sorsuk ezzel megpecsételődött...

KRÚDY ZSUZSA

AZ IFJÚSÁGRÓL*

Az ifjúságot vagy szertelenül dicsérni szokás, vagy ingerülten leszólni. Elég kevesen vannak, akik az ifjúságról tárgyilagosan tudnak beszélni. Ez természetes. Mindenki azt szeretné, hogy a fiatalok olyanok legyenek, mint ő volt, vagy ahogyan ő képzei el az életet. Ha tanulni nem is, de tanítani mindenki szeret. Szerintem, aki az ifjúságról beszél, az tulajdonképpen egy tükörbe néz bele, mert hogyha a nevelésről az ember egy szót is ejt, rögtön az jut eszébe, hogy nevelni tulajdonképpen példával lehet. Azt hiszem, mindaz a sok leszólás, feddés, ami ma az ifjúságot éri, elsősorban abból következik, hogy nem fogadjuk *mi* el, hogy az ifjúságnak nincs kire nézni. Én nem hiszem, hogy mindaz igaz, amit az ifjúságról beszélnek, — hogy huligánok, hogy felelőtlenek —, azt hiszem, éppen nagyon jól tapogatják nagyon sok dologban a lényegét. Az, hogy szakmát tanulnak, hogy tárgyilagosaak, nem dőlnek be az üres frázisoknak, ez számomra igen sokat jelent. Én magam felelősséget érzek mindig, amikor a fiatalokhoz kell beszélni, mert azokon át fejezi ki az ember tulajdonképpen azt, hogy többet hisz az életben, mint ami saját élete, tehát, hogy hisz egy nemzetben, egy népben, hisz a jövőben. A mi magunk élete elmúlik, de hogy az ifjúság folytasson valamit, az attól függ, hogy mi hogyan tudunk átadni nekik valamit, tehát mi vizsgálunk tulajdonképpen az ifjúságban. Ebbe a kérdésbe vág az a vers is, ami a Kortárs márciusi számában megjelent, legegyszerűbb, hogyha abból fölolvassuk egy-két sort:

Fiatalok, ti, tisztességre-nevelők,
 fiatalok, ti bátorságra-lovalók,
 megszégyenítők azzal, hogy megromlotok,
 bukásotokkal bennünket is büntetők...

Mi van ebben? Pontosan az, hogy a jövődő bennünket kényszerít rá, hogy tisztességesek legyünk; hogy bátrak legyünk, erre a fiatalok lovalnak, szinte bujtogatnak bennünket azért, hogy a jövődő társadalom tökéletes legyen. Tehát én tulajdonképpen az öregeken mérném a fiatalok sorsát.

Öreg kétféle van: akinek sikerült a sorsa, s akinek nem. Az utóbbiak ontják az ifjúságra a hízélgés szabvány-mondatait. Nem rejtély, hogy miért. — Az idegzetben évmilliókig élének a nagy élmények, az például, hogy a vad népek a mihaszna öregeket agyonverték és megették. Ez ma már nem ilyen kezdetleges megnyilvánulásban fenyeget. Az ifjúság nem személyünket üti agyon és rágja majd szét. Megrögzött, régi, rossz szokásainkat, ósdi erkölceinket, az időnket, az elavult időt, amiben esetleg még élünk. Ez számára már szűk, viselhetetlen és elviselhetetlen. S ebben így igen emberien gondolkodik, ha ezt le akarja vetni. Meggyőződés, hogy a fiatalok azokat, akik szolgálták és jól szolgálták a jövőt, azokat meg fogják becsülni.

ILLYÉS GYULA

* Rögtönzött interjúként elhangzott a Magyar Rádió „Irodalmi délután Illyés Gyulánál” című műsorában.

Úgy érzem, egy rövid — napjaink művészeti, irodalmi kérdéseivel foglalkozó cikk számára sem haszontalan néhány alapfogalom, elvi megállapítás felelevenítése. Tulajdonképpen olyan cövekek levevéséről van szó, amelyekre a kifejtés építménye állítható, olyan trambolinra gondolok, amely a problémák közepébe való ugráshoz biztonságot és lendítőt erőltet. Ezt tulajdonképpen néhány jól választott s a marxizmus klasszikusaitól származó idézet, a gondolatmenet élére állított, mintegy mottóként szereplő passzus is betölthetné. Az egyszerűség és rövideg kedvéért hajlanék is erre a megoldásra, néhány közbevetett magyarázó szóra azonban, úgy érzem, szükség van.

Kezdem azzal, hogy mindenféle esztétikai vita alapproblémája a valóság—tudomány—művészet viszonya körül mozog.

A művészet és a tudomány közti egyik alapvető különbség abban jelentkezik, hogy míg az újabb és újabb tudományos ismeretek folyvást gazdagítják, szélesítik világunkat, amíg a tudományos ismeretek a világról és az emberről való képünket allandóan módosítják, amíg az új találmányok és technikai újítások feleslegessé teszik a korábbi eszközöket, addig a művészet értékei a korok, idők, társadalmi formák változásai ellenére fennmaradnak és hatnak, a régebbi korok művészeti alkotásait ma is szépek tartjuk, egy mai alkotás nem teszi fölöslegessé, nem szorítja ki az évszázadokkal korábbi. A tudomány eredményei folytonosan változnak, egyesek elavulnak, mások születnek, a művészet értékei maradandóak. Egy újabb tudományos eredmény, találmány, technikai újítás tagadja a régebbit, a művészet újabb és újabb produktumai megférnek egymás mellett. A geocentrikus világképet felváltotta a heliocentrikus, a faeke helyett ma többtárcsás traktorral szántanak, de a faeke, sőt a kőbalt a korának művészi alkotásait ma is szépek tartjuk. Esztétikai kérdések bogozásánál ezt a tényt nem kerülhetjük meg. A helyes módszer megválasztásához Marx egy figyelemreméltó gondolata lehet vezérfonal a kezünkben: „... A nehézség nem abban rejlik, hogy megértsük a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz való kötöttségét — írja Marx *Einleitung zur Kritik der politischen Ökonomie* (1857) c. munkájában. — A nehézség ott kezdődik, hogy mindezek máig is műélvezetet jelentenek nekünk és bizonyos tekintetben normának és elérhetetlen mintának számítanak...” (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy e Marx-idézet félreértéséből származott, hogy a szocialista művészet egy időben, a sztálini-zsdánovi intenciók alapján — egyedül a klasszikus görög-római művészetet fogadta el mintát adó hagyománynak, s az irodalomban, főleg az építőművészetben a klasszikus formák üres másolása uralkodott el. Holott Marx számára a görög művészet csak példa — kétségkívül klasszikus példa — volt, de Dantét, Villont, Shakespearet, Cervantest ugyanúgy idézhette volna, mint „máig műélvezetet jelentő”, „normának” és „elérhetetlen mintának” számító” alkotókat.)

Anélkül, hogy a művészetnek a tudománytól való elhatárolása után most a művészet meghatározását részleteznénk, a művészetnek egyetlen vonását szeretném kiemelni — megint csupán a további gondolatmenet számára. Amikor a művészet valóság-tükröző funkciójáról esik szó, nem nélkülözzük hangsúlyozni, hogy a művészet a valóságot sajátosan, művészi képekben tükrözi. Hogy a művészet a valóság sajátos tükrözésére hivatott, Aquinoi Tamástól — „*imago veri in signo sensibili*” — a mi Arany Jánosunkon — „nem a való hát, annak égi mássa...”, József Attilánkon át — „az igazat mondd, ne csak a valódit” — egészen a marxizmus klasszikusaiig hozhatnánk az idézeteket. A művészi tükrözés leglényegesebb sajátossága alighanem az, hogy a valóság művészi tükrözésében a szubjektumnak, az alkotó egyéniségnek sokkal nagyobb szerepe van, mint a tudománynál. A tudományos eszközök tökéletesített érzékszerveink. Ugyanakkor a mérőműszert leolvasó, a kapcsolótáblát kezelő ember valamely precíziós készülék egyik fogaskerekét tölti be, mely igen sok esetben — lásd a számológépeket, a távirányított gyárkombinátokat — maga is helyettesíthető. A művészi alkotás létrejötténél az alkotó ember, a szubjektum nem küszöbölhető ki. Műalkotást csak ember hozhat létre, a szubjektum teljes részvételével az alkotás folyamatában. A legtekélyesebb fordító-gép sem tölti be azt a szerepet, nem végezheti el ugyanazt a munkát, amit az ember; egyáltalán: művészi munkának sem nevezhető tevékenysége. Egy mondat szókapcsolatainak, variációs rendjének gazdagsága — az emberi szubjektum jelenléte miatt — mindig árnyaltabb, sokszínűbb, mint ahogy azt egy akármilyen tökéletes fordítógép vissza tudná adni. „Nem vitás, hogy az irodalmi munka túri legkevesbé a gépies egyformásítást, nivellást, a többségnek a ki-

sebségen való uralmát — mondja Lenin (Pártszervezet és pártirodalom) az irodalommal kapcsolatban, de megállapítása a többi művészetre is kiterjeszthető. — Nem vitás, hogy ebben a munkában feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, az individuális hajlamoknak, a gondolat és a fantázia, a forma és tartalom szabadságának."

Abból a tényből kiindulva, hogy műalkotást csak ember tud létrehozni, hogy az alkotás folyamatában az alkotó szubjektumnak — a tehetség súlyának, az idegrendszer felépítettségének, a különféle hajlamoknak, pszichés jelenségeknek — döntő szerepük van, sok minden következik magára a művészetre: a művészet és a társadalom, az alkotó és a közönség kapcsolatára vonatkozóan.

a) Még az azonos világnézetet valló, a politikai és társadalmi kérdésekben hasonlóképp állástfoglaló művészek alkotásai között is vannak és lehetnek ábrázolásbeli, stílusbeli különbségek, az alkotó szubjektum különbözőségéből eredő eltérések.

b) A művészetben — s az alkotást létrehozó emberre — nem lehet mechanikus törvényeket alkalmazni. Jeans hasonlatával szólva: ahogy nem lehet az órát arra inteni, hogy pontosabban járjon, ugyanúgy a művészetet nem lehet előre-hátra igazgatással irányítani. Mindenfajta türelmetlenség csak árt a művészetnek. Hinni kell a tehetségben és a tehetségnek. A művészet nem iskola, ahol annak, aki beiratkozott, szükségképpen végbizonyítványt is kell kapnia. A művészet olyan pálya, ahol a versenyzők mindegyike nem ér célba. Ugyanakkor a művészet abban az értelemben sem iskola, hogy ott pedagógiai módszerekkel és különféle „tanári ráhatással” lehetne eredményt elérni, hogy ott a mesterség szabályait tanítani lehetne.

c) A művészettől nem várhatunk olyan gyakorlati hasznót, mint egy reggeli meteorológiai jelentéstől, mely befolyásolja aznapi öltözködésünket, időbeosztásunkat stb. A művészet feladata nem a valóság regisztratív számbavétele, a jelenségek leltározása. Ha igaz az, hogy műalkotást csak ember tud létrehozni, akkor az is igaz, hogy az ember nem lehet meg művészet nélkül. A művészet az emberi élet egyik létfeltétele, a teljes személyiség kibontakozásának eszköze. Ember és műalkotás kapcsolatából tehát az is következik, hogy a művészet „haszna”: a minél tökéletesebb és teljesebbé váló élet, az ember önfelfedezése, az ember és a körülvevő világ harmóniájának kialakítása.

Mindezek után — de még mindig az elvi alapvetéseknél időzve — megkérdezhetné valaki, hogyan vélekedünk a művészet ezen állandó, örökérvényűnek látszó tételei és a legújabb, legfrissebb művészeti törekvés, a szocialista realizmus viszonyáról?

Főntebb — egy Marx-idézetre támaszkodva — azt próbáltam megvilágítani, hogy a történeti és társadalmi változások ellenére a művészeti alkotások nem veszítenek értékükből (szemben a tudományos eredményekkel, technikai találmányokkal). A művészetnek ez a vonása lenne az, amit a művészetben örököknek, állandónak, változatlanoknak szoktak nevezni. Ugyanakkor a művészetnek van egy másik arca is: az időben állandóan változó, a folytonosan megújuló, a mindig más és más vonásokat mutató, az izmusok, stílusok jegyeivel mérhető. Mert ha a művészet ún. örök értékei az időben tovább is élnek, azoknak pusztá megismétlése, másolása, reprodukálása már nem számíthat művészetnek. Ugyanazon női test ugyanazon szépségének az ábrázolása a Milói Venusban, Michelangelo, Rodin alkotásaiban vagy akár a mi Medgyessynk szobraiban más és más megfogalmazást nyer.

A szocialista realizmus: a szocializmus korának művészete, napjaink korszerű művészete, a ma egyedül modern művészet. A szocialista realizmus a ma élő, szocialista ember művészete, azé, aki létrehozza az alkotást, és aki befogadja, akihez szól.

Az igazi művészet sosem szakadhat el a valóságtól. De a valóság-fogalom, a valóságról alkotott kép változhat, tágulhat-szűkülhet, a valóság az alkotó számára más és más arcát mutathatja meg. Mivel a valóság művészi visszatükrözése, a realizmus sokféle lehet, ezért a szocialista realizmus is különféle árnyalatokat tartalmaz, különféle alkotói egyéniségeket fog össze.

Ami a modern, szocialista realista művészet talán leguralkodóbb jegye, az a leglényegesebb dolgok megragadására való törekvés, az élet és a valóság leglényegesebb mozgástörvényeinek feltárására tett kísérlet, a létező valóság felszíni vizsgálata helyett a mélység áramlásainak kutatása. A szocialista realizmus e legfontosabb tulajdonságát József Attila így fogalmazta meg: „A lét dadog, — csak a törvény a tiszta beszéd.” (Cda). A szocialista művészet legfőbb közös vonása a „rend”, a „törvény”, az „igaz” minél teljesebb, minél tökéletesebb megragadása, feltárása.

Úgy vélem, napjaink esztétikai problémáinak megértéséhez akkor kerülünk közelebb, ha nem a legforróbb dolgokhoz nyúlunk mindjárt, hanem ha előbb a közvetlen előzményeket vizsgáljuk. A testközelség sokszor nem teszi lehetővé az élmény befogadását. Egy festmény szemléleténél is hátra kell lépni, hogy a kép egységes benyomást, a látvány teljességét keltse és ne csupán a részleteket, a felszín rücskeit, göcsörtösségét lássuk meg.

Mit mutat a XX. század első fele és a múlt század végének művészete?

Elsősorban az izmusok uralmát, a legkülönbözőbb stílusirányok harcát és rövid diadalát. Amíg az egész tizenkilencedik század jószerével belefért három stílusirány, a klasszicizmus, a romantika és a kritikai realizmus korszakába, addig századunk első felében — a múlt század végének néhány évtizedét is ideszámítva — egymást váltották a különféle stílusok: naturalizmus, szimbolizmus, impresszionizmus, expresszionizmus, kubizmus, futurizmus, dadaizmus stb. A művészet korábbi egysége fellazul, s egymást követik a tisztavirágéletű kísérletek, próbálkozások.

A művészeti irányok egymásutániségében, nem nehéz felismerni a dialektikus fejlődés jegyeit. Ha az embernek, a művészeti alkotás szempontjából legfontosabb összetevőit keressük, akkor azt látjuk, hogy az embert lényegében az érzelem és az értelem, a szenzus és az intellektus, az érzés és a gondolkodás — közkeletű képbe foglalva: a szív és az agy — egysége alkotja. A művészet hullámmozgáshoz hasonlítható fejlődése mintha e két pólus között zajlana. Az uralkodó művészeti irányok mindig a két összetevő valamelyikét abszolutizálják, ilyen vagy olyan irányban hangsúlyozzák ill. elnyomják. Ezt a dialektikus fejlődést a művészeti irányzatok, korszakok közt nem nehéz felismerni. Így például a 19. század két uralkodó stílusiránya — a klasszicizmus és a romantika — a két végletet, egymásutániséga a tézis, antitézis harcat mutatja. Egészen leegyszerűsítve: A klasszicizmust lényegében az értelmi mozzanatok hangsúlyozása, a romantikát pedig az érzelmi tényezők uralma jellemzi.

Emellett az is megfigyelhető, hogy a modern izmusok egyike-másika összefüggésben van azokkal a tudományos eredményekkel, felfedezésekkel, amelyeket koruk felmutat. Nem lehet véletlen, hogy a biológiának mint tudománynak előretörésével, a darwinizmus elterjedésével esik egybe a naturalizmus; hogy abban az időben válik uralkodóvá a szürrealista költészet, általában a művészetek erőteljes pszichológiai érdeklődése, amikor Freud, Jung, Adler adta felfedezéseit a lélektan számára.

Mi okozhatta a művészetben azt a változást, amely a századforduló táján bekövetkezett? Mivel magyarázható, hogy a korábbi egységes, hosszabb ideig tartó művészeti stílusokat az izmusok kora váltotta föl?

A századvég és a 20. század első fele kétségkívül társadalmi, gazdasági, politikai stb. értelemben egyaránt átmeneti kor. Olyan gyökeres, nagyméretű és sűrű változást él át az emberiség, mint azelőtt talán sosem. A huszadik század egyetlen évtizedében többet él az ember, mint korábban félévszázad alatt. A művészetben végbemenő nagy mai változásokat, forrongást — az élet tényeinek nagy összefüggésében szemlélve — szükségszerűnek érezzük. A világ megismerése, az embernek a világról való képe akkorát változott, hogy a művészet, amely nem mondhat le arról, hogy az ember és a világ kapcsolatát tükrözze, s amely lépést akar tartani e kapcsolat alakulásának változásaival, szükségképpen kevésnek érzi a régi, hagyományos eszközöket a világról és az emberről való új „felfedezések” kifejezésére. Megváltozott az anyag szerkezetéről alkotott felfogás, megváltozott az egész régi fizikai világkép. A klasszikus fizika mechanisztikus determinizmusát felváltja a kvantumelmélet, a valószínűségszámítás, a Newton-i tételek helyébe Heisenberg kutatásainak eredményei lépnek. Az emberiségnek egyszerre van meg a lehetősége akár a világűrbe való kiköltözésre és az önmegsemmisítésre. A mai embernek a korábitól való különbözőségét a művészet is ki akarja fejezni. E problémának csupán egyetlen vonatkozására mutatunk rá, amikor arra utalunk, hogy hogyan változott meg az emberábrázolás a huszadik századi epikában a 19. századihoz képest. A romantikus regényíró szívvel, érzékszerveivel maga is személyesen jelen van a műben. A hősci iránti indulatainak minduntalan hangot ad, alakjairól alkotott véleményét maga kifejezi, s az olvasó valójában ezt az állásfoglalást fogadja el. — A modern epika egyik vonása az impassibilité, amelyet először Flaubert hirdetett meg. Az író látszólag közömbös alakjai sorsa iránt, figyelme úgy követi mozgásukat, mint egy filmfelvető lencse. Tárgyilagosan rögzít, leír, állásfoglalást nem közöl. Mégis mintha ez a fajta ábrázolásmód közelebb lenne a mai olvasóhoz, mint a korábbi. Többet bíz a közönségre, szinte nagykorúsítja, az alkotásban való személyes részvételre készíti. Maga is tevékeny közreműködőjévé válik a reprodukálás, a befogadás folyamatának. Nyilvánvaló, ez a fajta ábrázolásmód összefügg azzal a megváltozott képpel, amelyet a modern ember alkot magáról,

azzal a folyamattal, amelyet az emberiség nagykorúvá válásának szoktunk nevezni, s a gyarmati népek szabadságtörekvéseitől az atom titkainak birtokbavételéig egy sor dologban megnyilatkozik.

A modern művészet másik vonása az a szoros kapcsolat és kölcsönhatás, amely napjainkban minden korábbinál az egyes művészeti ágak között kialakult. Régebben is szokás volt a műsák testvériségéről beszélni, s egy-egy korszak különféle műalkotásai — a zene, az irodalom, a képzőművészet — között kapcsolatot kimutatni. De korunkban mintha a művészetek közötti kölcsönhatás sokkal erőteljesebb volna, mint a múltban.

Művészetek közötti kölcsönhatás mellett arról is tudunk, hogy néha egy-egy művészeti ág a többenél jelentősebb szerepet kap, hatása uralkodóvá válik, törvényei más művészetekben is érvényesülnek. A romantika idején az irodalom töltötte be ezt a vezető szerepet, a zene, a képzőművészet is javarészt innét kölcsönözte témáit, motívumait. Napjainkban mintha az építőművészet élvezné ezt a helyzetet, ez a művészet az, amelyek már alapjaiban a „rend”, a „törvény”, a „szerkezet” stb. parancsait — ezeket a modern művészetre jellemző inkább már említett vonásokat — leginkább meg tudja valósítani, be tudja tölteni. Ugyanakkor az irodalomban s az irodalommal összefüggő művészetekben (pl. színház) mintha az a látásmód érvényesülne leginkább, amelyet a film valósít meg tökéletesen.

Amiről a modern művészettel kapcsolatban még beszélni kell, az lényegében egy, a 19. században megindult folyamat beérése: az tudniillik, hogy napjainkban egy minden korábbinál erőteljesebb kiegyenlítődés zajlik a művészetben. Régebben az egyes népek és kultúrák által létrehozott művészeti irányok, eredmények többé-kevésbé megmaradtak az azt létrehozó nép kultúrkincsének. Távoli kézfogásokról nem tudunk. A rabszolgatartó társadalom többé-kevésbé azonos fokán egészen másfajta művészetet hoztak létre az egyiptomiak, a görögök vagy Ázsia népei. Ezek a kultúrák korukban nem találkoztak, a művészeti eredmények egymástól izoláltan jelentkeztek, csak késői átvételekről lehetett szó. Ilyen fáziseltolódásnyi különbséggel, jó századnyi-félszázadnyi késéssel terjedt el Európába még a romantika is. Ez a folyamat azonban az ismert, főként technikai találmányok — könyvnyomtatás, közlekedés, hírközlés elterjedése — nyomán már korábban megindult. Goethe az, aki megalkotja és először használja a világirodalom kifejezést. Az Eckermannal folytatott beszélgetésekben olvassuk: „a világirodalom korszaka van most soron s mindenkinek ezen kell munkálkodni, hogy ezt a korszakot elősegítse... s itt van az a nagy előny (ti. a nemzetek kölcsönös érintkezése), mely a világirodalommal együtt jár...” A Kommunista Kiáltvány ezzel kapcsolatban a gazdasági összefüggéseket mutatja ki — de az irodalomra vonatkozó megjegyzései nyilvánvalóan a művészetek többi ágára is általánosíthatók —: „A burzsoázia a világpiac kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette... És ez így van, nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság egyre lehetetlenebbé válik, a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul...”

Napjainkban, amikor a rádió, a film, a hanglemezgyártás a korábbiak mellett új csatornákon is segíti az eredmények, a hírek, az alkotások kicserélődését, a művészeti kapillaritás csak fokozódik. A művészeti irányok, nemcsak szinte szinkronizáltak, hanem világméretekben is jelentkeznek. A személyi, kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatok fejlődése — leszámítva néha-néha egy-egy eljegesedési, megmerevedési periódust — csak még segítik a különféle ideológiák harca ellenére is folyó művészeti kölcsönhatást, a kifejezőeszközök, hang, stílus, stb. cseréjét. Ha nem is beszélhetünk — s ez nyilvánvalóan nem is lenne helyes és a művészet javát szolgáló — egységes zenei vagy képzőművészeti világnyelvről (bár itt az sokkal hamarabb elképzelhető, mint pl. az irodalomban), a legtávolabbi pólusok közötti kölcsönhatásról tudunk, azokat számontartjuk, értékeljük. A világ zenei térképén például manapság már nincsenek akkora szintkülönbségek, mint voltak a 18. században. Ma Japánban is az ún. nyugati zene a népszerű, ugyanakkor az európai Bartók az afrikai népek zenéjét építette be motívumkincsébe.

Egy korban, ahol az emberiség sorsát érintő dolgok, mint például a háború és a béke kérdése azonnal világméretű kérdésként jelentkezik, egy korban, ahol az atomerő felfedezése a legnagyobb összefüggéseket teremti meg, szükségszerű, hogy a művészeti jelenségek is világméretűekké válnak. Shakespeare-nek szabad volt Cervantesről nem tudni, bár ugyanabban az évben haltak meg, ma Solohov és Hemingway neve az egész világon ismert.

A XX. század művészetének ezek a jellemvonásai, fejlődésének-alakulásának tendenciái szinte megszabják, kötelezővé teszik egy új művészeti korszak beköszönését, egy olyan korszakét, amelyet szocialista művészetnek nevezünk. A század művészeti törekvései pontosan egybeesnek azokkal a jegyekkel, amelyeket a szocialista realista művészetről elmondtunk, amelyeket ez a művészet meg akar valósítani. Egy túlzottan specializálódó, művészetében is a legkülönbözőbb irányzatokra szétesett korszak után szükségszerű a harmóniára való törekvés. S a szocialista realizmus nem éppen ezt keresi? Azt a fajta szintézist, amelyeket — hogy honi példánknál maradjunk — József Attila és Bartók Béla művészete megvalósított.

*

Amit a szocialista művészettel kapcsolatban a leggyakrabban meg szoktak kérdezni, az a kísérletezés szabadsága, a „művészi tévedés” joga. Itt néhány korábbi gondolatot is meg kell ismételniünk. A művészet jelenében mindig ott van, hat és munkál a múltja. A tudományban nem tanítják a régebbi, tévesnek bizonyult nézeteket, itt minden új eredmény cáfolja a korábbiakat. Viszont a művészet útja nemcsak előre, hanem visszafelé is nyitott, járható. Sőt az egyidőben jelentkező művészeti törekvések között is — a szubjektum nagyobb szerepe miatt — szélesebb skála nyílik, az irodalomtörténet egyazon korszakában megfér egymás mellett Ady és Babits, Móricz és Krúdy.

A kísérletezés, az új, egyéni utak-csapások törésére tett próbálkozások természetes és szükségszerű feltételei a művészet fejlődésének. De hogy mi mutatkozik majd a jövő szempontjából eredményesnek, előrelendítőnek, azt a kísérlet idején még nem lehet pontosan megállapítani. Egy korábbi pont után következő új pontról csak akkor derül ki, hogy kiesik-e egy egyenesvonalú fejlődésből avagy egybeesik azzal, ha megvan a következő, harmadik pont is, s ha az első és a harmadik pont közötti egyenest meghúztuk.

Aztán a kísérletek értékelésénél arra is ügyelni kellene, hogy az esztétikai, tehát a művészi kvalitást mérlegelő szempontok mellett van a vizsgálódásnak egy másik lehetősége, ez pedig a történeti értékelés. Ugyanaz a művészeti jelenség más és más súlyt nyomhat, ha esztétikai vagy történeti mérlegre helyezzük. Az Ömagyar Mária Siralom a kor európai himnusz-költészete mellett dadogó vers, de a magyar nyelvű líra fejlődésrajza szempontjából igen becses emlékünknél. Amikor már az angoloknak Shakespeare-jük, a franciáknak Molière-jük van, nálunk még vásári csepürágók járnak a mezővárosokat, s hitvitázó és iskoladramák születnek; de ezek a dráma-kísérletek a magyar irodalom egészének fejlődése szempontjából igenis értékes alkotások. Ezért nem becsülhetjük le az esztétikailag kisebb értékű, átmeneti jelentőségű, de a történeti vizsgálódás és értékelés szerint fontos kísérleteket. Egyetlen művész számára sem jelenthet előnyt egyes korábbi művészeti irányok ismeretének hiánya, vagy a saját, önálló hangja megtalálása érdekében tett kísérletekről, próbálkozásokról való lemondás. Nem igaz, hogy a kísérletezés, az útkeresés szükségképpen formalizmushoz vezet, nem igaz, hogy van olyan művészeti törekvés, amelyből ne lehetne valamit tanulni. A művészeti irányzatok, az izmusok ha csak egy-egy rész-igazság felismerésével is, de mindig gazdagították a művészetet, újabb injekciókkal segítették, táplálták, erősítették létét.

A kísérletezésnek ez a fajta értelmezése kétségkívül elég szélesre tárja a kaput. De nem olyan tágra, hogy ne láthatnánk a határokat, azokat a szélső eseteket, melyektől óvni kell a művészetet. — Melyek azok a kerékvető kövek, amelyek a művészet széles útját határolják, amelyek a szélsőséges eseteket jelentik?

A művészet a *valóság képe*. Nem azonos a valósággal, de nem is szakadhat el tőle. Azok a törekvések, amelyekből az igazi művészetnek el kell magát határolnia, ott jelentkeznek, ahol ezt a kérdést tévesen, egyoldalúan, szélsőségesen értelmezik, félremagyarázzák. Az egyik vélet a formalizmus, amely elszakad a valóságtól, lemond a műalkotásnak a valósággal való összefüggéséről, a másik a realizmus, amely a művészetet csupán eszköznek, nem a valóság sajátos tükröképének, hanem olyan valós elemnek tekinti, mint egy kalapács vagy harapófogó. Érdekes módon mindig éppen ezeken a pólusokon jelentkezik a kritikátlan másolás, a meggyőződés és belső tartalom, megértés nélküli átvétel is: manapság egyrészt a modernizmus, másrészt a szematizmus formájában.

A modern formalizmusnak (modernizmusnak) számos végletes példáját produkálta korunk. Ilyen az ultrazene, az ellenfestészet (tassizmus, új absztrakció) és a lettrizmus. Szóljunk ezekről!

Kodály Zoltánnak abban a nyilatkozatában olvasom, amelyet az 1962-es velen-
cei fesztiválon szerzett élményeiről adott (Film, Színház, Muzsika, 1962. május 25.):
„A hangversenyen elhangzott Earle Brown amerikai szerző műve is. Egyszerre két
karmester vezényelte, a szerző és Bruno Maderna. A zenekar egyik fele az egyik kar-
mesterre, a másik fele a másikra figyelt. Maga a zene félig-meddig rögtönözve, az elő-
adás során „szövődött”: a zenészek bizonyos számok és kézjelek szerint vegyítették
a műnek azokat a leírt részeit, amelyeket a karmesterek az adott pillanatban a leg-
alkalmasabbnak vélték”. Az „új zene” más példáit is idézhetnénk. A magyar szár-
mazású Ligeti egyik darabjának kölni bemutatóján pezsgős-üvegeket törtek össze —
ahogy a partitúra előírta. A beszámoló szerint a próbákön szemüvegek, ruhák, kották
és hangszerek sérültek meg. A zenészek tiltakoztak, de a szerző ragaszkodott az „elő-
írásokhoz”. Végül abban egyeztek meg, hogy csak az előadáson lesz igazi pezsgősüveg-
zúzás, de akkor is — dróthálóval. — Vajon nevezhető-e ez még zenének, s nem inkább
Kodálynak kell igazat adni, aki „a koktél egy új formájának” nevezi az ultrazenét.

A képzőművészeti formalizmus eltévelyedésének bemutatkozása volt az a kiál-
lítás, amelyet Korszerű francia képzőművészet címmel nemrégiben Belgrádban ren-
deztek, s amelyről a Híd című lapban olvashatunk figyelemreméltó elemzést. Meg-
tudjuk, hogy az a fajta absztrakt művészet, amelyet Mondrian, Kandinsky, Arp, Male-
vics és mások neve jelez, a kiállítás szemszögéből immár klasszikus absztrakciónak
számít, mert az utóbbi két évtizedben feltűnt egy olyan törekvés, amely lemond azok-
ról a valósággal való kapcsolatokról is, amelyek az említett művészek alkotásaiban
még megvoltak. „Korábban a kép... mindig ábrázolt, bemutatott valamit, még a
klasszikus absztrakt kép is, és ez a művészet szemérmességének fátyla volt. Ma ennek
nyoma sincs — a művész elvesztette szemérmességét. Az új absztrakció számára egy
kis folt vagy foltok szervezetlen szövődéke elegendő arra, hogy a meztelen, meg
nem szépitett, annyira egyszerű ernóciót szuggerálja, mint amilyen a fájdalom és
csodálat felkiáltása, a gyűlölet és szenvedély sikolya.” Ebből a megfontolásból szület-
nek aztán azok az alkotások, amikor „kép” vagy „kompozíció” címén piszkos ruha-
darabokat aggatnak a vászonra, amikor majom farkára kötött ecsettel mázolniak be
egy felületet. Az efféle ötletek tetszés szerint szaporíthatók. Csak egyet: a Kölnben
megjelenő Magnum című folyóiratban látható egy kép s mellette a magyarázó szö-
veg. A cikk címe: Geschlossene Kunst (Lőtt művészt). A képen köves hegyoldal előtt
nagy tábla áll. A táblán lecsorgó vonalak láthatók. Az alkotóművész, Niki de Saint
Phalla a háta mögött puskát tart. A magyarázó szöveg szerint: „A gipsztáblába fes-
téktubusokat nyomkodtak. Ezt a táblát lövi meg puskával a művész. A gipszpor és
a festék összekeveredéséből áll elő a „kép”. — Ez a fajta „kép” lemond a művészet
képi jellegéről, a valósággal való mindenféle kapcsolatról, a realizmusról, tehát arról,
hogy a művészet a valóság képi ábrázolása, megjelenítése legyen, s tulajdonképpen
helyes igényt fejez ki, amikor ellenfestészetnek hívhatja magát. Valóban: ellensége
az igazi festészetnek.

Ugyanezek a törekvések az irodalomban is fellelhetők; hallunk ellenregényről,
ellendramáról, lettrista költészetéről. A lettrista versről például nem is lehet kritikát
mondani, mert nem közöl semmit. Az ilyen vers csak a zűrzavar benyomását kelti.
Lemond a nyelv gondolathordozó szerepéről; a vers elveszti létének értelmét. Az
ilyen verset nem lehet semmilyen nyelvre lefordítani, s ha történnek is erre kísér-
letek, vagy módosítják, megváltoztatják az eredetit, vagy csak újabb értelmetlenséggel
adhatók vissza.

A formalizmussal szembenálló másik véglet, amelytől az igazi művészetnek el
kell magát határolnia: a praktikizmus. Itt ugyanúgy kísért a kritikátlan másolás,
mint a formalista törekvések átvételénél. Egyformán praktikista álláspont, akár ha
pusztán politikai feladatot kívánnak adni a művészetnek, akár ha csupán a szórako-
zás, a kikapcsolódás egyik formáját keresik benne. Az igazi művész is megoldhat
aktuális politikai feladatokat (Petőfi, József Attila), de azokat mindig művész módján
oldja meg. Harcoságban, politikai tisztánlátásban aligha lehet különbség pl. az
1920-as évek Népszavájának a munkásnők helyzetével foglalkozó valamely cikke és
József Attila Anyám című költeménye között. Mindkettő ugyanarra a kérdésre felel:
Milyen volt a magyar proletárasszony sorsa a két háború közti Magyarországon?
Amíg azonban az újságciikk statisztikai adatokkal, politikai, közgazdasági fogalmakkal
válaszol erre, a költő felmutatja egyetlen proletárasszony, saját édesanyja — a lírai
realizmus művészi eszközeivel megrajzolt — képét. Nem abból szokott baj lenni, hogy
a költő politizál, hanem abból, hogy rosszul politizál, meggyőződés, művészi erő és
hitel nélkül, s ez értékét veszi magának az alkotásnak is. Az a felfogás, amely a mű-
vészettől csupán időszerű, gyakorlati feladatok megoldását várja, tagadja magát a

művészetet, s szükségképpen a lélektelen rutinmunkába, az eszközök felületes használatába torkollik. A sematizmus ugyanúgy megnyilvánulhat a középkor vallásos költészetében, mint az újkori politikai irodalomban.

Az is sematizmushoz vezet, ha a művészetet csak szórakoztatásnak tekintik. Különös, hogy míg általában élesen elhatároljuk és elítéljük az igazi művészettől idegen formalista irányokat, addig a közönség felé kritikátlanul árad az igénytelen, ízléstelen „művészet”, a giccs. Az az alkotás, mely lemond a művészet gondolkodtató, eszméket sugalló szerepéről, amely nem akar felrázni, az embert önmaga értékeinek tudatára ébreszteni. A giccs a zenében, a képzőművészetben, az irodalomban közömbösíti az igazi értékeket, álmoossá, kényelmessé teszi a közönséget, s csupán pótlékokat kap valódi értékek helyett. Óva intjük az embereket a formalista művészettől, ugyanakkor sorozatban gyártjuk az ízléstelen szobrokat; egy-egy nehezebben megközelíthető alkotás fölött hosszú ideig problémázunk, de a zenei selejt áradását szóra sem érdekesítjük. A giccs ellensége a művészetnek. A művészetet csupán a „kikapcsolódás”, a szórakozás egyik formájának tekintik, s a művelődni akaró emberrel még azt is elhiteti, hogy ez az igazán „szép”.

A művész társadalmi felelőssége korunkban nagyon megnőtt. „Társadalomban élni és a társadalomtól függetlennek lenni nem lehetséges” — írta Lenin. A fel-törekvő, hatalomhoz jutott naprétegek határozott igényt és követelményt állítanak, megnőtt a kultúrára szomjas emberek száma, a művészeteknek számolni kell ezzel az érdeklődéssel. A művészet mindennapi szükségletévé vált a mai embernek. Mindez természetesen megnövelte a művészet társadalmi felelősségét. De nemcsak a művészet felelősségét, hanem a közönségét is. A tömegek nem mondhatnak le arról, hogy felnőjjenek koruk színvonalához, hogy értő közönségként álljanak a kortárs művészet mellett. Az érthetőség relatív fogalom, a történelemmel együtt változik. Van lehetőség a műalkotások megközelítésére, ha azok az első pillanatban elgondolkozgatónak, nehezebben érthetőnek is látszanak. Korunk művészetének bíznia kell a tömegek érdeklődésében, ugyanakkor a közönségnek fel kell emelkedni a művészi alkotások értéséhez és élvezetéhez. Az a művészetkritika, amely ezt a kettős törekvést szolgálja, nem lehet haszontalan. A szolgálatnak ezzel az igényével kerültek papírra ezek a gondolatok is...

TÜSKÉS TIBOR

A MAGYAR FILM ÉS A MAGYAR IRODALOM

Bár a közvéleményben a mai napig nem egészen tisztázott dolog: a szakmai és tudományos irodalom — mert ma már teljes higgadtsággal állíthatjuk, hogy van nemzetközi filmtudományi irodalom — végérvényesen tisztázta a filmnek mint jelenségnek lényegét. A film kifejezési forma, ilyen tekintetben például a beszéddel, a szóval mint kifejezési formával hasonlítható össze. Ezen belül a filmmel, mint kifejezési formával művészi alkotó tevékenység is létrehozható, mint ahogy a beszéddel is létrehozható műalkotás, költészet, irodalom, dráma. A filmmel kapcsolatban tehát nem az a helyes megállapítás, hogy a film művészet, hanem, hogy a film kifejezési forma s e kifejezési formának egyik megnyilvánulása a filmművészet. A filmművészetnek tehát nem sok köze van más művészeti ágakhoz, illetve csak annyiban van köze, amennyiben a művészet, az esztétika elvileg egységes és ezen belül aszerint különülnek el a különböző művészetek, hogy a művész azokat milyen technológiával hozza létre: a beszéd segítségével, a márvány megmunkálásával vagy különböző kifesztett húrok rezgésbe hozatalával. Ugyanilyen tudományosan tisztázott tény az is, hogy az a felületes és naiv vélemény, mely nemrégiben még szintén közkeletű volt, mintha a film pusztá technikával mechanikusan reprodukálná a valóságot, s már csak ezért sem válhatna művészetté, tévedés. Először is minden művészetet bizonyos technológiával hoznak létre s a reneszánsz hajnalán a kor, ha úgy tetszik, technikai fejlettségének csúcsán kellett, hogy álljon az a művész, akinek bizonyos festékeket igen bonyolult vegyi ismeretek alapján ki kellett kevernie, hiszen nem voltak festékgyárak és akinek a perspektíva és az anatómia rendkívül bonyolult szabályait is ismernie kellett. Nem is szólva a bronzöntés, a márványcsiszolás műveletéről. Másodsor. A film már csak azért sem reprodukálhatja a mechanikusan

a valóságot, mert még a leghétköznapiabb mozgás lefilmezése is feltétlenül tükrözi a fényképező ember véleményét erről a mozgásról aszerint, hogy milyen fény és árnyék hatásokat használt, vagy hogy honnan vette fel az eseményt.

A film tehát az alkotó tudatát, az alkotónak a világról alkotott véleményét mozgással kifejező forma. Mint ilyen egyike a legfejelettebb kifejezési formáknak, s a tudományos kifejezés területén még legősibb kifejezési formánkat, a beszédet is felülmúlhatja. Egy kilőtt puskagolyó mozgását például a film feltalálásig csak elméletileg tudtuk követni, megfelelő kamera segítségével azonban ma már szabad szemmel is világosan látható egy addig láthatatlan folyamat.

De ha ez a helyzet, vagy legalábbis ha az a véleményünk, hogy ez a helyzet, mi értelme film és irodalom kapcsolatáról szólni? Vajon nem ugyanolyan fölösleges fecsegés-e, mint festészet és irodalom, vagy zene és szobrászat kapcsolatáról beszélni? Mert ha igaz is, hogy voltak korok, melyekben a mai szemlélő számára szinte mulatságos módon kapcsolták össze például a festészetet és az irodalmat az embe-
riség legnagyobb szellemei is, az is igaz, hogy ezek a korok már elmúltak. Köztudomású például, hogy Goethe számára a festmény igen gyakran nem volt egyéb, mint egy irodalmilag kifejezhető gondolat vagy esemény képi rögzítése. Az Itáliai utazás lapjain leírt lelkes és rajongó megnyilatkozások egyes reneszánsz festők általa akkor először látott képeiről világosan mutatják ezt a gondolkodásmódot.

Film és irodalom ilyenfajta kapcsolatáról tényleg nem beszélhetünk, mint ahogy ezt az eszmefuttatást sem abból a szokásos kiindulópontból kezdem, hogy a film, ahhoz képest, hogy az irodalom ilyen vagy olyan, mennyiben és miért más? Még a harmincas évek közepén is megjelent az *Irodalomtörténet* című tudományos folyóiratunkban egy tanulmány egy irodalomtudósunk tollából a filmről, melyben azt a megállapítást olvashattuk, hogy a filmnek nincs egyéb feladata, mint levetett sarkukkal közeledni az irodalomhoz, s azt — tudniillik az irodalmat —, híven szolgálni. De voltak ilyen nézetek az ötvenes évek elején is a szocialista országokban: az ekkor készült filmek monumentális történelmi regények és korpépek lefotografált változatai voltak.*

De ha így áll a helyzet, akkor végül is milyen megközelítési móddal tárgyaljunk erről a két művészetről?

Nem mondunk ellent önmagunknak, ha leszögezzük, mindennek ellenére, illetve éppen ezért kell film és irodalom kapcsolatáról beszélni. A hangosfilm ugyanis olyan bonyolult módon képes rögzíteni a valóságot és a valóságban lezajló mozgásokat, hogy ezeknek a mozgásoknak legkülönbözőbb hang- és fényjelenségeit is rögzíti. Egyébként tulajdonképpen a hang is mozgás, amennyiben időben zajlik le, sőt az időtől a legnagyobb mértékben függő jelenség. Érdekes, hogy a világ legnagyobb filmművészei Eisensteintől Pabstig a zenéhez hasonlították a filmművészetet. Valóban: csábító eszmefuttatásokra készlet az a tény, hogy a film olyan jelenség, mely anynyira feloldja idő és tér szinte kibékíthetetlen ellentétét, hogy egy adott méterszám egy adott időegységgel pontosan azonos. Idő és tér tehát egymást kiegészítő és köl-
nyira feloldja idő és tér szinte kibékíthetetlen ellentétét, hogy egy adott méterszám csönösen fölcserélhető fogalmak. X méter film megfelel x perc mozgásnak. De ne menjünk bele ebbe a fejtegetésbe, melynek kiindulópontja igaz ugyan, de amely nagyon könnyen öncélú esztétizálásra csábíthat. Mindebből az a lényeg, hogy a film — mint mondtuk — a hang összes megnyilvánulási formáit rögzíti azáltal, hogy ezt a hangot lefényképezi, megfelelő méterszámú celluloidtekercsre rögzíti és egy igen erős fényforrás segítségével elektromos rezgésekre váltva, kiszabadítja celluloid bőrtönéből s újra hanggá, vagyis levegőmozgássá változtatja. Ilymódon a filmnek, már-mint a hangosfilmnek alapvető feltétele többek között az emberi beszéd rögzítése is, a filmművészetnek pedig igen fontos és majdnem nélkülözhetetlen feltétele az emberi beszéd művészi, drámai vagy költői ihletésű felhasználása. Gondolatmenetünk-
ből ezek szerint világos, hogy az irodalomból a filmhez nem úgy jutottunk el, ahogyan általában el szokás jutni. Nem azt tételeztük fel, hogy a filmnek mint műalkotásnak létrehozásához szükséges forgatási vázlatot, amely az alkotóművész terveit tartalmazza, közkeletű szóval: a forgatókönyvet, kell irodalmi műnek tekintenünk, pusztán azért, mert az *le van írva*, s ami *le van írva*, az általában irodalom, hanem a filmben elhangzó emberi beszéd különböző formáinak, közkeletű szóval: a dialógusnak tulajdonítunk alapvető irodalmi jelentőséget. Az emberi beszédnek, mint kifejezési formának művészi változata: az irodalom tehát véleményünk szerint első-
sorban a költői ihletésű emberi beszéd rögzítésével kapcsolódik elválaszthatatlanul a filmművészethez.

E kicsit kategorikusan megfogalmazott bevezető gondolataim után lássuk tehát, hogy konkrétan a mi viszonyaink között miféle kapcsolatai lehetnek irodalomnak és filmnek, íróknak és filmművészeknek egymással.

Véleményünk szerint irodalom és film kapcsolata háromféle lehet:

a) írók, irodalomtörténészek véleménye a filmről. Nem jelentéktelen tényező íróknak filmszaklapokban publikált szépirodalmi tevékenysége;

b) írók közreműködése filmek, mint műalkotások létrehozásában;

c) írók maguk hoznak létre filmeket, mint műalkotásokat. Elméletileg szólva: a művész, aki általában a beszéd felhasználásával fejti ki művészi alkotótevékenységét, elsajátítva a filmnek mint kifejezési formának technológiáját, a világról alkotott véleményét s az objektív valóság ábrázolását filmmel óhajtja kifejezni.

Térjünk az első pont megtárgyalására. Erről nagyon röviden szólok, mégpedig azért, mert erről egyrészt könyvet írtam *A mozgóképtől a filmművészetig* címmel, s amit abban közöltem, fölöslegesnek tartom ismételtetni, másrészt pedig külön is írtam egy dolgozatot *A Nyugat írói és a filmművészet* címmel az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1960. 6. számában (674—683. lap). Most erről elég annyit mondani, hogy míg az utóbbi húsz évben úgyszólván értetlenség övezte az írók részéről irodalom és film kapcsolatát, addig a század elején szinte valamennyi jeles írónk meglegen érdeklődött a filmművészet iránt és értékes esztétikai cikkeket *akkor* — 1910 körül — világviszonylatban jelentős megfigyeléseket tettek, mint például Karinthy Frigyes, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső és mások. Sőt, filmszaklapokban szépirodalmi tevékenységet is fejtek ki, mely szaklapok felkutatását az irodalomtörténészek éppen a film negligálása miatt mellőzték. Apró példaként közbevetőleg jegyzem meg, hogy József Attila híres Curriculum Vitae-jének egy korai, a húszas évekből datált megfogalmazását találtam meg a *Hét* című akkor már filmszaklappá átalakult folyóiratban, továbbá egyik versének eddig sehol nem közölt variánsát. Nem publikáltam ezt az apró felfedezést, mert úgy véltem, ennek a kornak kutatói nálam hivatottabbak a filológiai összehasonlítások elvégzésére és a József Attila jubileum talán a *Hét* lapjainak forgatására is ösztönözni fogja a kutatókat. Ez mindmáig nem történt meg, feltehetőleg nem is fog megtörténni. Móricz Zsigmond is évtizedeken át tartó lelkesedéssel próbálkozott a filmművészetrel; nem az ő hibája, hanem részben a történelmi körülményeké — az *Isten háta mögött* forgatókönyvének megvalósítását a Tanácsköztársaság bukása tette lehetetlenné —, részben pedig az ipari szintű Horthy-korszakbeli magyar filmgyártásé.

Sokkal fontosabb és aktuálisabb és sokkal kevésbé megtárgyalt a két másik pont: az írók közreműködése filmek létrehozásában, illetve az az eset, ami nálunk sajnos csak elméleti, hogy írók maguk hoznak létre filmeket, mint műalkotásokat.

Vissza kell térnünk elméleti kiindulópontunkhoz, mely szerint a film nyersanyagának, a forgatókönyvnek létrehozásában ha fontos is az író: szerepe a kész film létrejöttében, bármilyen megdöbbentő is ezt kijelenteni, úgyszólván jelentéktelen. Annál nagyobb viszont az író szerepe a dialógusok megírásában, hiszen ezek változatlanul és szinte változhatatlanul hangzanak el a filmvásznon is, ugyanúgy, mint ahogy azokat leírta. Különös módon (tapasztalatom szerint) a dialógusok megírásának művészete — és ezek nem drámai vagy nem feltétlenül drámai jellegű dialógusok — nálunk egyáltalán nem virágzik. A forgatókönyv írással kapcsolatban pedig, éppen azért, mert a film akár tetszik, akár nem, a rendező munkájának gyümölcse, nagyon sok a probléma, a kölcsönös panasz és keserűség. Látszólagos ellentmondásként azt kell megállapítani, hogy éppen azért van napjainkban több panasz írók és filmesek együttműködésére, mint régebben, mert ma ez az együttműködés szorosabb, mint régen. Hogy lehet ez? Régen, nevezetesen a Horthy-korszakban, tehát a kapitalista hangosfilmgyártás idején — és itt hangsúlyozom a gyártás szót, tehát az iparcikkek előállítását — valamirevaló író kapcsolata a filmmel többnyire csak az volt, hogy egy nyomtatásban már megjelent sikeres művét megfilmesítés céljaiból megvásárolták. Az író többnyire sejtette, hogy művének művészi szépségei el fognak veszni, de vagy mert mégis remélte, hogy ez egyszer az ő esetében ez nem így lesz, vagy mert engedett a csábításnak, a mű megfilmesítési jogát eladta. Ezzel rendkívül kényelmes helyzetbe került. Először is kapott körülbelül 5—6000 pengőt, csaknem annyit, mint a legnagyobb sztárok és többet, mint a film rendezője. Másodszor viszont egyáltalán semmi dolga és vesződése nem volt a film megírásával. Harmadszor pedig a film bemutatása után, sajnos, többnyire teljes joggal, kéjcsen szidhatta a filmet, ami tönkretette és kilúgozta regényét, drámáját vagy novelláját. Ezzel igazolta önmagát, elhatárolva magát a filmesektől, miközben pénze, amit a megfilmesítési jogért kapott, kényelmesen kamatozott, s miközben a valóban selejtes iparcikk

többmillió néző által való megtekintése folytán regényének újabb kiadását készítet-
ték elő. Ez a kényelmes helyzet napjainkban a szocialista kultúra egyik jelentős vív-
mányaként megszűnt. Ha élő íróinkat „filmésítik meg”, csaknem kivétel nélkül min-
den esetben magát az íróat kéri fel a forgatókönyv megírására vagy pontosabban:
az író is megkéri, vegyen részt a forgatókönyv írásában. Ezzel áldatlan és kelle-
metlen küzdelem kezdődik. Az író érvényesíteni akarja saját elgondolásait, a ren-
dező is érvényesíteni szeretné az ő elgondolásait. A jobbik eset az, ha az írónak olyan
film-ismerete van, hogy pontosan tudja, elképzelései miként valósulhatnak meg
filmen. A rosszabbik és gyakoribb eset az, hogy az írónak alig vannak elgondolásai
a kész filmről, mert nem ismeri a korszerű filmművészetet. Jeles íróink aránylag
ritkán járnak moziba, filmismeretük felületes, körülbelül a modern zene ismereté-
vel, vagy nem-ismeretével van egy színvonalon. Általában az az elterjedt közhit, hogy
mivel a film valóban más, mint az irodalom, képtelenség bizonyos gondolat-folya-
matokat, érzelmi állapotokat filmen olyan hűségesen visszaadni, mint például egy
novellában vagy költeményben, ezért „filmszerűen” át kell fogalmazni ugyanezeket
a gondolatokat. Emiatt gyakran előfordul jeles íróinkkal is, hogy az általuk írott
forgatókönyvben regényük, novellájuk, vagy drámájuk igen magas színvonalú gon-
dolatmenete naivvá, sekélyessé és felületessé válik. Holott tény az, hogy jeles ren-
dezők kezében a legkomplikáltabb gondolat-folyamatok és érzelmi állapotok is pon-
tosan kifejezhetők, mégpedig szavak, tehát dialógusok nélkül. Példa erre az olyan
film, mint az *Ilyen hosszú távollét* vagy a *Kés a vízben*. Viszont ha ez a helyzet,
akkor tulajdonképpen valóban nincs más feladat, mint az író művészién megfogal-
mazott gondolatait vele való egyetértésben és társalkodásban szakembereknek át-
fogalmazni, vagyis szakembereknek alkalmazni a film technológiáját, amit ő, az író
nem ismer. Elvileg tehát az a helyes munkafolyamat véleményem és tapasztalatom
szerint, hogy, ha könyvalakban már megjelent műről van szó, az író a rendezővel
vagy a film technológiáját jól ismerő hivatásos forgatókönyvíróval együtt dolgozza
fel a filmhez szükséges vázlatot, mert a forgatókönyvet nem tekinthetjük, s én a
magam részéről legalábbis nem tekintem másnak; ha pedig eredeti gondolatmenet-
ről, eredeti forgatókönyvről van szó, s véleményem szerint ez a jobbik út, s a magam
gyakorlatában lehetőleg erre törekszem, akkor az írónak ezt az eredeti gondolat-
menetét lehetőleg mások segítsége nélkül, de a korszerű filmművészet ismeretében
mindjárt filmre kell megfogalmaznia, tehát nem irodalmilag és nem azt kívánni,
hogy az később legyen „áttéve” filmnyelvre. Utóbbira jó példának tartom Csurka
István: *A kertés házak utcája* című filmjének forgatókönyvét. Ilyen esetben viszont
az író tulajdonképpen és elvileg nem mint író működik már, hanem mint filmíró.
Erről a fázisról majd a harmadik pontban szólok. Térjünk vissza az együttműködé-
ses forgatókönyvírásra, napjaink legégetőbb problémáinak egyikére, már ami a fil-
met illeti. Az író úgy érzi, hogy kifosztják, véget nem érő beszélgetések, tanácsko-
zások és szekatúrák sorozatán át lassan-lassan megrabolják minden értékes gondola-
tától; ezek a gondolatok szinte a füstbe mennek, mire a film megvalósul. Ez az érzés
egyrészt érthető, másrészt mégis helytelen. Érthető a mi gyakorlatunkban azért, mert
filmművészeink általában nincsenek azon a színvonalon, mint legjobb íróink. Film-
rendezőink nem jelentéktelen része mesterember, becsületes iparos, aki jó árut sze-
retne szolgáltatni a közönségnek. Komplikálja ezt a helyzetet, hogy a közönség egy
része tiltakozik az elgondolkoztató művészi filmek ellen, szívesen veszi az olcsón
szórakoztató, úgynevezett munka utáni kikapcsolódást elősegítő árucikket, emiatt
ilyen árucikket kér a MOKÉP is — írók számára mindennél többet mond, ha az
ÁKV-hez hasonlítjuk — és így az ilyenfajta mesterember-szemlélet kialakulása ért-
hető. De ennek történelmi okai is vannak, melyek részletes tárgyalása e helyen fölös-
leges. A rendező és az író közötti diskurzus tehát igen gyakran kiábrándító és az író
joggal érzi, hogy valahol becsapják. Ugyanakkor viszont és ezzel párhuzamosan a
rendező ugyanilyen világosan érzi, és ugyanilyen joggal, hogy az írók nem ismerik
a korszerű filmművészetet, nem tájékozottak a filmművészet alapvető kérdéseiben,
sokan még mindig csak az irodalom egyik leányvállalatát látják benne, és szintén
clkeserednek. Hogyan lehetne ezen segíteni? Véleményem szerint úgy, hogy maxi-
málisan lehetővé kellene tenni a film iránt érdeklődő írók számára, hogy a legfon-
tosabb filmeket a rendezőkkel és más filmművészekkel együtt nézhessék meg és ilyen
vetítések után például a Filmművész Klubban spontán baráti beszélgetésekben tisz-
tázódhassanak alapvető esztétikai kérdések. Ha ezt megoldanánk, nem fordulna elő
az a komikus helyzet, hogy a nagyközönség riadt és tanácstalan figyelmétől kísérve
egy Antonioni nevezetű olasz rendező filmjeit emlegetik ide s tova az ötödik magyar

filmmel kapcsolatban, akinek azonban eddig egyetlen filmjét sem vetítették nálunk, pedig első filmjét 1950-ben rendezte. De azt mondtuk, hogy van ennek egy másik oldala is, mert az említett keserű érzés az írók részéről amennyire érthető, annyira helytelen is tulajdonképpen. Miért helytelen? Azért, mert a film létrehozásának folyamata rendkívül sok áldozatot igényel s rendkívül sok elvetélt és soha meg nem valósult vázlatot kell az alkotómunka folyamata közben létrehozni. Vagyis annak az írónak, aki filmet ír, vállalnia kell az ezzel kapcsolatos szekatúrákat, új meg új nekifutásokat, gondokat, fejtörést, idegességet. Vállalni kell azért, mert egy film létrehozásának folyamata hallatlanul bonyolult és költséges vállalkozás, sokkal kevesebb film is jön létre a világon mindenütt, mint ahány novella vagy regény napvilágot lát és végelemzésben a kész filmért nagyobb összegű honoráriumot fizetnek ki, mint egy kész regényért vagy novelláért.

Fel szokott merülni az a probléma is, hogy a filmesek elzárkóznak az eleven irodalmi élettel való kapcsolat elől, kevés íróval dolgoznak, néhány ember nagyon jól keres, de a legtöbb igényes íróval szóba sem állnak. Ez olyan felelőtlen állítás, hogy már-már lelkiismeretlen rágalomnak nevezhető. Érthetetlen, hogy mégis tartja magát. Nyugodtan mondhatom, hogy úgyszólván nincsen olyan magyar író, akinek nyomtatásban több novellája vagy legalább egy kötete megjelent, hogy azzal valamelyik filmstúdió szerződést ne kötött volna. Bármelyik érdeklődőnek bármelyik stúdiócsoporthoz dramaturgiája örömmel ad erre vonatkozólag felvilágosítást, de elég az is, ha e sorokat olvasó vagy hallgató magyar író saját magának felteszi a kérdést, hogy megkeresték-e már filmesek valamelyik műve feldolgozásának tárgyában. A Hunnia Filmstúdió négy stúdiócsoporthoz dramaturgiai valósággal vadásznak az *Új Írás*, a *Kortárs*, az *Élet és Irodalom*, a *Jelenkor*, a *Tiszatáj* és más folyóiratok egy-egy jó novellájára, nem is szólva a regényekről. Persze elsősorban az olyanokról, amelyeknek megfigyelmesítése belefér a kilencven perces időtartamba. Amilyen igaz tehát, hogy az írókat éppen azért, mert a forgatókönyv létrehozása nem végleges műalkotást létrehozó folyamat, nagyon sok szekatúra éri a forgatókönyv írásakor a rendezők vagy éppen a stúdió értetlensége miatt, olyan tévedés az az állítás, mintha a filmművészek szerződészerű kapcsolatot az írókkal nem keresnének.

Mivel azonban, mint kifejtettem, az igazán maradandó írói alkotómunka a filmben a dialógus, íróinknak elsősorban igényes dialógusok megalkotására kellene törekedni. Ezek a dialógusok megítélésem szerint igen messze elmaradnak a világ filmművészeite legjobb alkotásainak dialógusaitól. Direkték, magyarázók, illusztratívák, szájbárágók, rengeteg bennük a közhely, a sablon. Ha pedig drámaiak, monológ szerűen színpadiak azok, nem tartalmazzák az élő beszédnek azt a természetes lüktetését, amit pedig novelláik vagy regényeik igenis tartalmazni tudnak. Némi túlzással szólva, elkeserítő dolog egy kész film dialógusait a már bemutatott filmből kiírni. Semmitmondó és üres frázisokat kapunk többnyire. Pedig éppen a modern filmművészet mutatja, hogy a dialógusnak milyen rendkívüli szerepe van az igazán művészi — és nem úgynevezett „irodalmi” — filmben. Példa erre a *Kés a vízben* rengeteg feszült, látszólag semmitmondó beszélgetése a vitorlás házaspár-tulajdonosa és a fölvelt fiatalember között, Tony Richardson filmjének dialógusai az *Egy csepp mézben*, amelyek ugyan egy dráma dialógusai, de a megfelelő képi környezetben sokkal nagyobb jelentőséget kapnak, mint az Odry Színpad kulisszái között, vagy a *Ballada a katonáról* rendkívül tömör párbeszédei. De mit értünk dialógus alatt a szónak persze annak az értelmében, amit a tanulmány elején kifejtettem? Rövid és túlzó általánosítással szólva a jó filmdialógus abban különbözik a színpaditól, hogy míg az olvasva képi közvetítés nélkül is apperceptálható, addig a filmdialógusban ugyan mérhetetlenül fontos szerepe van a szónak és a beszédnek, de az mégse érthető képi kíséret nélkül. A kettő együtt adja az alkotóművész mondanivalóját. Számítalan példát találhatunk erre, akár Alain Resnais *Szerelmem*, *Hiroshima* című filmjében, akár Csuhraj *Ballada a katonáról* című alkotásában. A mi filmjeink dialógusai vagy úgy jók, hogy azonnal első olvasásra pontosan annyit mondanak, amennyit majd a kép is közöl velünk, vagy olyan jelentéktelenek, hogy csak a művészileg megfogalmazott képeknek sikerül kiemelni azokat a szűrkeségükből. Persze ezek általánosítások, mert minden évben készül egy-két olyan igényes magyar film, amely részleteiben vagy egészében is kivétel e lesújtó példák alól.

Mindezeknek a problémáknak a tisztázásához hozzásegíthetne egy nyílt, akár kegyetlenül őszinte vagy akár nagy százalékban szükségképpen igazságtalan és elfogult vita is valamelyik folyóiratunkban vagy mindegyik folyóiratunkban. Az *Új Írás* tudomásom szerint megpróbálkozott ilyen vitával, azonban érdemleges cikkek és hozzá-

szólások nem érkeztek. S ez nagyon figyelemre méltó és mutatja, hogy valami nagyon komoly baj van irodalmunk és filmművészetünk kapcsolatában. Ugyanez az *Új Írás* ugyanis rendkívül széleskörű vitát indított képzőművészetünk kérdéseiről. Miért nem sikerült ez a filmmel kapcsolatban, mikor a kulisszák mögött annyi sötét pletyka és zavaros rágalmazás hangzik el kölcsönösen mindkét fél részéről, az írók és a rendezők részéről is? Alighanem azért nem sikerül, mert lényegében vagy teljes érdektelenség van ebben az ügyben éppen úgy, mint ama harmincas években, amikor az író kényelmesen szidta a filmet, amit nélküle csináltak meg, de amiért pénzt kapott fáradtság nélkül, vagy mert a film esztétikai, elvi kérdései olyan mértékben tisztázatlanok, hogy nagyon kevesen érzik csak magukat elméletileg annyira felvértezve, hogy nagy támadási felület nyújtása nélkül érdemlegesen vitázhatnak. Viszont a valóban kapott vagy vélt sebek fájnak és az irodalmi jellegű kávéházak, presszók, az Írószövetség tele vannak elkeseredett panaszokkal, amelyeknek egyik-másika a *Ludas Matyi* karikatúrái közé is eljut. Hadd mondjam el azonban, akár mindjárt vitatindítótul is, hogy véleményem szerint ebben inkább az írók hibásak. Mindjárt példát is mondok: az Írószövetség a kora tavasszal vitát rendezett filmművészetünk és irodalmunk kérdéseiről. Ezen a vitán minden jelentős filmrendező megjelent, megjelent a Hunnia Filmstúdió igazgatója, megjelent a Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatóságának több felelős vezetője, megjelentek a stúdiócsoporthoz vezetői és titkos igazgatottsággal ugyan, de várták a jogos és nagy „beolvasásokat”, várták a heves vitát, aminek során egy-két problémát talán tisztázhatnak. Ilyen vitára nem került sor, mert mindössze három vagy négy író jelent meg, akiknek semmi lényeges mondanivalójuk erről a kérdésről nem volt.

Jó lenne ezen változtatni.

Szólanom kell az általam harmadjára fölvetett lehetőségről irodalom és filmművészet kapcsolatában. S ez a lehetőség véleményem szerint a jövő lehetősége, a legnagyobb távlatokat nyitó lehetőség. Nevezetesen az, amikor az író maga készíti a filmet. Tudom, hogy a szakma részéről, a hivatásos rendezők részéről ilyen akciót nagyon komoly ellenállás, féltékenységi és kényéririgység fogadna. Ez azonban a jövőt illetően és a fejlődés szempontjából teljesen érdektelen. A világ minden táján a Szovjetuniótól az Egyesült Államokig megfigyelhető, hogy írók filmeket rendeznek s ez — amint arra már, ha röviden is, de a Nagyvilág 1962. októberi számában Pier Paolo Pasolini: *Accattone* című filmjéről írott cikkemben rámutattam — nem azonos azzal a korábbi, Cocteau, Marcel Pagnol, Zilahy Lajos által kezdeményezett irányzattal, amikor az írók irodalmi alkotásaikat lefényképeztetni óhajtották. Most más folyamatról van szó, arról, hogy az író felismeri: a film valóban önálló művészeti ág, amelyen belül olyan érdekes kifejezési lehetőségek nyílnak, hogy érdemes annak technológiáját, bizonyos művészi mondanivaló kifejezése végett elsajátítani. Éppen úgy, mint ahogy prózaírónak érdemes verset írni — ha tud —, vagy festőnek érdemes a hidegtű technikát megtanulni, szobrásznak érdemes az ecsetkezelésre odafigyelni és így tovább. S amint Michelangelo személyében akadt már művész, aki a verstől az épülettervezésen keresztül a freskótól a szoborig mindenhogyan ki tudta fejezni gondolatait, úgy bizonyára akadni fog olyan művész is, aki a tollat és a kamerát egyforma felkészültséggel kezeli. Vannak erre már példák. Ilyen példa Pasolini, aki jeles olasz író, s aki vállalta, hogy éveken keresztül egy nálunk mérhetetlenül megvetett foglalkozást űzzön, a bedolgozó-átíró foglalkozást, hogy így a technológiát elsajátítva megrendezhesse saját filmjét, vagy Tadeusz Konwicki, aki *A nyár utolsó napja* című kis remekművében hallatlan szakmai tudással ábrázolta egy magányosan üdülő nő életének válságos óráit. Ilyen törekvéseket kellene bátorítani nekünk is vállalva az ellenszenvet és a meg nem értést, ehhez azonban, mint már mondtuk, íróinknak is tisztázni kellene önmagukban a filmnek, mint kifejezési formának és a filmnek, mint művészeti ágnak lehetőségeit.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

KÉT ÚJ MAGYAR FILMRŐL

Az elmúlt évtized világszerte a filmművészet egyik legnagyobb belső megújulásának korszaka volt. Máris valóságos őserdővel kell szembenéznünk. Ahány iskola, stílust alkotó egyéniség, az általános jegyek mellett a valóság megközelítésének és filmre teremtésének annyiféle módszere, a képi nyelv átértékelésének, a kifejezés új lehetőségeinek annyi finom árnyalata született meg egyszeriben.

A csúcst jelentő Körhinta óta meghasonlott, s már-már a rossz emléké múltba tévedt magyar filmnek most ebben a nagy zajlásban kellene utat találnia. Évek óta egymás szájából kapkodjuk a szót, hogy ki-k a legjobb szándéka szerint eligazítsa. Az általános idegességnek ebből a zűrzavarából a következőkben két olyan alkotást szeretnénk kiemelni, amely újra szép és gondolatébresztő emléket hagyott maga után.

Regények filmre írása talán a leggazdagabb hagyomány. *Hubay Miklós*, aki az *Angyalok földje* forgatókönyvét *Kassák Lajos* klasszikusként számontartott regényéből, az *Angyalföldről* alkotta meg, ennek a hagyománynak a kiértelt, biztos tapasztalataira épített. A térben és időben egyaránt szerteágazó cselekményt sűrítette, alakokat vont össze. Valóban újratemtette a regényt, úgy maradt hű hozzá, hogy a lényegét keltette új életre. Nem valamelyik szálát emelte ki és bontotta szét a film műfaji lehetőségei szerint, hanem a teljességre törekedve tablót alkotott: a századeleji Angyalföld elesettségét, kiszolgáltatott nyomorát ábrázolta jellegzetes alakjaival, azokkal, akiket a nyomor a zűlésbe dönt és azokkal is, akik a kizsákmányolás súlya alatt rátáálnak az összefogás erejére.

A dramaturgiai építmény tehát a már sokszorosan kipróbált hagyományos lehetőségek igen kulturált, tudatos ötvözete. Látványos újítás nélkül fonja össze a sorokat, rövid, határozott jellemzést ad az alakokról, mindent alárendel a központi mondanivalónak.

Révész György rendezői koncepciójára elsősorban ugyanez a kulturált tudatosság a jellemző. Mintha valamennyi tapasztalatát, filmélményét itt kívánta volna felmutatni. Kévs eredeti vonást mutat fel, inkább rendkívüli tanulékonyaságból, öszszegező erőből vizsgálzik. A filmtörténet számtalan emlékezetes látószögét kelti új életre, de mindig egységes szemléletben, a maga természetéhez idomítva. A barakk-tábor képei az olasz neorealizmus legszebb pillanatait idézik, a városliget vurstlijában franciás ízeket kapunk, a nyomorúság elkeseredettségének bemutatásában néhol a Gorkij-filmek kísértenei.

Ez a feltámasztott hagyomány azonban minden tekintetben célszerűen és jól szolgálja a művet. Révész senkit sem követ, senkit sem fogad el kritikátlanul, hanem minden lépéséhez kiválasztja és imponáló mértéktartással használja fel a legcélravezetőbb módszert.

Rendkívüli mértéktartásáról tanúskodik minden képsora. A filmjeinkben oly sajnálatosan elhatalmasodott harsányságnak, a kiélezett hatásosságnak nála nyomát sem találjuk, noha a cselekmény és a helyszín adta lehetőségek bőségesen kínálnák erre az alkalmat. Az indító képsor egy gyilkosság erőteljes ábrázolása. Gyors váltások, visszafogott indulatok, feszülő ritmus, szinte a levegőben van, ami majd megtörténik. Abban a pillanatban azonban, amikor a további részletezés már csak az öncélú izgalmat szolgálná, azonnal vágás következik. A mozdonyvezető sorsát beteljesítő vonat-kisiklást ugyancsak előzményeiben látjuk, a szerencsétlenséget mindössze a boruló mozdony dörgése hozza a tudomásunkra.

Révész György már előző munkáiban is bizonyosságát adta, milyen jó érzéke van a líra iránt. A forgatókönyv, mely a Kassák-regény nyomaszó, sötét tónusai mellett annak költészetét is nagy nyomatékkal olvasztotta magába, a rendező e hajlandósága előtt szinte korlátlan lehetőségeket nyitott. Révész nemcsak a szerelmespárt bemutatott részletekben, a bensőséges érzés tisztasága és a környezet mocská-piszka kontraszthatásának ábrázolásában nyújt emlékezeteset, de az anyai féltés, a hitvesi hűség, a gyermeki ragaszkodás képsorainak finom árnyaltságában is.

Az Angyalok földje igen sok szereplőt mozgat. Cselekménye dramaturgiailag néhány napba sűrítődött ugyan, utalásaiban azonban egy egész korszak, az első világháborút megelőző évek munkáséletének hiteles ábrázolása. Annak a közegnek a bemutatása, amelyből majd a Tanácsköztársaság felnő. Hubay és Révész nagyon jó arányérzékkel mozgatják hőseiket. Minden sors kiszámítottan kapcsolódik a másikhoz, pontosan annyi helyet kap, amennyivel az egész körkép kiteljesítését szolgál-

hatja. A kintornás tanító telitalálatként ható alakja *Vargha Balázs* songjaival, *Maklár Zoltán* kitűnő alakításában összefogó kapocs, kommentár, a múlt és a jelen, sőt a jövő is, maga a folytonosság megszemélyesítője.

Szécsényi Ferenc operatőri munkájáról már sokszor írtak felsőfokban. Most is remeklések sorozatában kelti életre a rendezői elképzeléseket. Ő és a zeneszerző *Mihály András* nagymértékben részesek abban, hogy az Angyalok földje épp a közel-múltban nyerte el a Mar del Plata-i fesztivál nagydíját.

Noha e szép siker osztatlan örömmel tölt el mindenkit, mégis meg kell mondanunk, hogy Révész György filmje egy ponton kielégítetlenül hagyja várakozásunkat. Nem hozott újat, dramaturgiája és rendezői koncepciója egyaránt a már-már óvatosságnak tűnő mértéktartás álláspontjára helyezkedett, s így érdemben nem szólt hozzá ahhoz a forrongáshoz, amely világszerte jellemzi a ma filmművészetét. Tanulságos, gondosan értékelt összefoglalása annak, ami a hagyományokból még él, s önálló elképzelés híján bizonyára még sokáig felhasználható marad.

*

Az *Oldás és kötés*, a fiatal *Jancsó Miklós* munkája viszont felépítésében és esz-kozeiben egyaránt modern film. Az Angyalok földjével ellentétben nem egy társadalmi réteg életét eleveníti meg, hanem egyetlen ember belső konfliktusát.

Alapul *Lengyel József* azonos című írása szolgált. A novella szűkszavú tisztsággal ábrázolja egy elkapott fiatal orvos emberi megrendülésének és önmagára találásának drámáját.

A film alkotói elsősorban azért érdemelnek dicséretet, hogy a nagyobb ellenállás irányába törtek. Nem szűkítették le a történetet a nemzedéki kérdés problémájára, hanem társadalmilag és lélektanilag egyaránt igyekeztek kiteljesíteni: felidéztek a hős múltját, több oldalról mutatták be a jelenét.

A dramaturgiai vonalvezetés elveti a hatás-ellenhatás mechanikus sémáját, nem törekszik az iskolás magyarázatra és előkészítésre. Két szorosan egymáshoz kapcsolódó részben bontja ki a drámát, majd mindegyik részt ismét két-két, egymástól világosan elhatárolt részletre tagolja: Járom Ambrus mint orvos, mint magánember — a szülői házban, útban a megtisztult élet felé. Ez a négy részlet, a zenei tételek zártságát idézve, szimbólumrendszerével kapcsolódik egymáshoz.

Jancsó Miklós eszközei modernek. Azok közül valók, amelyek a nagy újítók — Csuhraj, Antonioni, Resnais — nyomán, mint a korszerű ábrázolás „kellékei” ma már mindenkinek a rendelkezésére állnak. Gondosan kimunkált lelkiállapotokat köt egymáshoz, szimbolikus jelentést ad a helyszíneknek és a tárgyaknak, mindent a kép-pel igyekszik kifejezni, a hősök kitűnő, tömondatos szóváltásai csak a legszükségesebbre szorítkoznak.

Az első tétel, a kórházi képsor és a műtét erőteljes, lényegre törő expozíció. Igen jó ritmusérzékkel váltakoznak a rövid, feltördelt képek az elnyújtottakkal, hogy aztán a szív-műtét szakszerű hűséggel ábrázolt jelenetében, az életért küzdő kezek és az egymással viaskodó tekintetek külön kis drámájában egyenesen a mondanivaló középpontjába jussunk.

A második tétel az első kiegészítése. Járom Ambrus a műtét délutánján egy mű-teremlakás fullasztó levegőjében keresi önmagát. Körötte férfiak, nők sorakoznak föl, írók, szobrászok, filmesek, akik hivatásszerűen kutatják a választ valami hasonló kérdés-re, amire a fiatal orvos is feleletet vár.

Ez az első pillanat, ahol *Jancsó* biztonsága megzavarodik. Az a rendkívüli részletesség, az a fiatalos „most mindent vagy semmit”, ami ezt a részt jellemzi, nem szolgál előnyére a műnek. Mintha az alkotó minden olvasmányélményét ide kívánta volna bezsűfolni. A világos vonalvezetés egyszerre megtörik, nehézkessé válik a film, a sok felesleges teher különböző irányokba kezdi húzni. *Jancsó* az előzőekben és a következőkben is emberi kapcsolataiban ábrázolta a főhőst, emberekhez való viszonyában fejtette fel a drámát. Itt egy közeget teremt meg, amelyben szükség-szerűen elmosódnak az egyéniség kontúrjai, s mindenki csak eszköz a nem is egészen igaz kiúttalanság és talajvesztettség bemutatásához. A főhősnek mindössze annyi köze van e nagy részletességgel ábrázolt művész-társasághoz, hogy rádöbben: nem az ő világát jelentik, nem szólhatnak hozzá belső kiforrásához.

A megvalósítás módjában azonban *Jancsó* itt is szép eredményeket mutat. A filmszerű jellemzésnek egy igen finom megoldását választotta, amikor két kisfilmrészletet szerepeltetett betétként, részben a művész-társaság meghasonlottságának szemléltetéséül, részben a fiatal orvos szerelmének költői szépségű leírásához.

Intellektuális film az Oldás és kötés. Egész világát egy értelmiségi ember kis-
csiszolt, problémákra, asszociációkra éles agyával láttatja. Ennek tulajdonítható, hogy
második felében a rosszlelkű parasztfilmekből oly unalomig ismert alföldi falu
eddig nem tapasztalt frissességgel jelenik meg a vásznan. Az orvos szemével látjuk,
tehát állandóan értékelve, összehasonlítva, valóban fejlődésében, ahogy a jelenbe
egy futballpálya, szalmakazal vagy baromfiudvar hívójelére emlékként finoman min-
dig belejátszik a múlt. Mindössze két beszélgetés az apával, kettő a diákkori szere-
tővel, akinek egzisztenciáját talán éppen Járom Ambrus akkori kegyetlen magabiz-
tossága roppantotta félbe. Mégis minden a helyén van, egyszerűen, keményen. Rövid,
tisztá jellemzéseket kapunk, a dráma itt nyeri el igazi súlyát, távlatát.

Aztán gyors váltás. A férfi elindul vissza a városba a munkájához. Hazait visz
magával, nemcsak kézzelfoghatóan a Skoda csomagtartójában, hanem lelkiekben is,
az apja példáján, a gyerekkor őszinte közegében visszanyert emberséget.

Ez az utolsó negyed az egész film szempontjából nagyon fontos. A világ egy-
szerre megváltozik, illetve a hős hozzáállása, értékelése változik meg róla. A kis-
katona-epizód szépen példázza ezt.

S Jancsó itt újra bizonytalan. A képi eszközök szinte klasszikus tisztaságú hasz-
nálatá után ismét külső elemekkel jellemez. Ahogy a rádióban Bartók a Cantata
profanát előadja, bármilyen szép, tartalmában bármennyire ide való, végső soron
azonban mégis külsőséges eszköz. Az utolsó kép, az alagút sötétjéből a Lánchíd nap-
fényébe kigördülő kocsit túl „könnyű” megoldás. A hirtelen felhangzó belső monológ,
amely a novella utolsó sorait idézi, visszatekintve is zavar, nem ad hozzá semmit
az elmondottakhoz, csak iskolásan összefoglal.

De hibái, botlásai ellenére az Oldás és kötés az utóbbi évek egyik legszebb
magyar filmje. *Jancsó Miklós* érett, kész művészként mutatkozott be. A falusi ké-
pesorokban megítélésünk szerint az egész magyar filmművészet szempontjából jelen-
tőset alkotott.

Az operatőr *Somló Tamás* képei kifejezőek, erőteljesek, *Sárosi Bálint* zenéje
szervesen illeszkedik a mondanivalóhoz. A felhasznált Bartók-részletek, noha a film
külsőleges asszociatív vonalát erősítik, mégis mindig a drámát szolgálják.

De az Oldás és kötés a modernség kérdésében is tisztázó. Az utóbbi időben a
legtöbb ellentmondás épp ennek a kérdésnek az értelmezése körül alakult ki. Ősz-
szefér-e Antonioni és Csuhraj, vajon egyetemes kategória-e a modernség, vagy csak
a zsákutcában fúldokló kapitalizmus önkifejezésének egyik eszköze, tehát semmi köze
sincs ahhoz, amit a szocialista realizmus megkíván — halljuk és olvassuk szinte min-
den héten.

Az Oldás és kötés, kisiklásaitól eltekintve, eszközeiben és módszerében ige-
nérig modern film, csak a szándékos rosszakarát tagadhatja, hogy élő magyar prob-
lémát tár fel, és mindenképpen a szocializmus építését szolgálja. Ez a fajta ábrá-
zolásmód tehát nem egy túlhaladott társadalmi formához kötődik, hanem a tech-
nika és a természettudomány korának egyik legalkalmasabb, bár nem egyedüli esz-
köze arra, hogy a felgyorsult időben tetten érje és belső teljességében mutassa be
az embert. A film modernsége ebben az értelemben a szubjektív, a belső ábrázolás
igényét jelenti, a képi nyelv átértékelését, azt a fajta nagy elszabadulást, amit Joyce
és Proust korában élt át a próza.

Aki tagadja, hogy a modern ábrázolás a haladás, a szocializmus, illetve a kom-
munizmus építésének szolgálatába állítható, az Csuhraj művészetét is tagadja, a len-
gyeleket is, mindenkiét, aki a megszokott s érthetetlen okokból nálunk sokak által
örökérvényűnek kikiáltott eszközöket korszerűbbekkel akarja felcserélni. *Jancsó Mik-
lós* külön érdeme, hogy a heves vitáknak ebben a sok tekintetben kiélezett korszak-
kában bátran mert dönteni.

Szeretnénk remélni, hogy ez a két mű a magyar film önmagára eszmélésének
kezdetét jelenti. Még csak az első lépés, sok tekintetben bizonytalan, tartózkodó is,
de mindenképpen tanulságos. Bizonyáságul szolgál arra, hogy nincsenek előregyártott
esztétikák, kizárólagos utak: a film öntörvényű művészi alkotás. Rendezőinknek és
íróinknak rá kell találniuk tehetségük igazi természetére, fel kell fedezniük a belső
igényeiknek legmegfelelőbb módszereket, amelyekkel a hazai valóságot a világ film-
művésztének mai igen magas színvonalán tudják majd kifejezni.

OLASZ GYÖRGY

A GONDOLAT EREJE

Érdeklődéssel olvastam a *Jelenkor* ez évi 3. számában, a fiatal és igen tehetséges Bertha Bulcsu „Változatok egy témára” című, kétrészes novella-ciklusát s a hozzáfűzött utóhangot. Összintén megragadott ennek az izgalmas írói anyagnak tiszta és világos gondolatossága. Bertha két novellája közül az első, „A hónap egy napja”, remekbesikerült irodalmi alkotás. Hirtelenjében nem tudnék rá jobb jelzőt keresni: telibetaláló. Berthának ez egyszer valóban sikerült a céltalanság, az erkölcsi nihil hazai életjelenségét, a műalkotás keretein belül, — a maga totalitásában, társadalmi és lélektani összefüggéseiben egyaránt, pontosan ábrázolnia. A furcsa szerelmi kaland, az „úriasszonynak” megmaradt Krajnc Kéti és a Brecht-frizurás Lemák Lukács szerelmi kalandjai — drámai jelentőségűvé emelkedik Bertha Bulcsu tolla alatt. Alakjai túlnőnek eredeti szerepükön, morálisan infantilis életükkel, nem csupán egyéni sorsukat jelképezik, de általánosabb magatartást, szellemiséget, erkölcsi pusztulásra ítelt társadalmi tendenciát. A 4321-ik percben mégiscsak felrobbanó bombaóra, szellemes és egyben ijesztően groteszk szimbóluma ennek az elkerülhetetlen megsemmisülésnek. A fiatal író morális ítélkezése hőseinek céltalan élete felett, a bizonyosság, a meggyőződés erejével hat. Az írásmű belső logikájának tisztasága és következetessége éppen a végszót kimondó aktusban teljesedik ki, s ezért a gondolati bátorságáért a fiatal író valóban tiszteltet illeti meg.

Bertha tulajdonképpen nem először nyúl az úttalanság, a belső káosz, a társadalom elől való menekülés tragikus-sorsú hordozóinak problémájához. Novelláinak egész sora jeleníti meg a mai magyar ifjúság lelkileg megsebzett, utat tévesztett típusait. Tagadhatatlan, hogy a fiatal pécsi író mindig tárgyilagosan közeledett bizonyult témájához. S a dolgoknak sohasem a könnyebbik végét fogta meg. Írói visszafogottsága és mértéktartása annál is inkább figyelemre méltó volt, mert saját belső ellenállását is le kellett győznie, hiszen — sejtetően — történeteiben önmaga sorsáról is vallott. Közélesen; szubjektíve is érdekelt volt ezekben a kérdésekben. A lélekállapot hiteles, belső rajzai tanúskodtak erről.

Az adott életjelenség társadalmi okai azonban nemegyszer homályban maradtak novelláiban. Bertha kezdetben csak a legáltalánosabb összefüggéseket, az úgynevezett korszellem hatásait érzékelt. Felfogása ebben a kérdésben megegyezett az általánosan elfogadott felfogással, amely szerint az úttalanság reálisan kimutatható eredői: a második világháború okozta idegmegrázkódtatások, az újkeletű félelem a nukleáris katasztrófától és a személyi kultusz következtelenségei, hitet romboló gyakorlata. Utóbbi érvelése jelzi, Bertha a hazai valóságban gondolkodott. A nyugati világ erkölcsi hitetlenségének hatását nem kívánta objektív társadalmi tényezővé tenni, nálunk ennek a hatásnak legfeljebb elmélyítő, színező jelleget tulajdonított. Az izgatta, amit a magyar valóság hord magában, ennek az úttalanságnak táplálására. Egyről azonban elfeledkezett. A háborús pszichózis nemcsak a különböző társadalmi berendezkedésű országokban, hanem egyes országhatárokon belül, a társadalom különböző osztályaira és rétegeire is másképp és másképp fejt ki pusztító hatását. S lényegében ugyanez vonatkozik a személyi kultusz kérdéseire. A félelem-érzésnek és menekülési vágyának közelsem csak lélektani, hanem nagyon is szociális okai vannak. S ezek a meghatározóbbak! Az általános emberi magatartás, morál és szellemiség, az egyén társadalmi helyzetétől, életformájától és életkörülményeitől függően alakul ki. Az emberi életnek ezekre a rendkívül fontos társadalmi viszonylataira eddig Bertha nem fordított elégséges figyelmet. Az úttalanság életérzésének konkrét szociális megindokoltóságát esetleges jelentőségű pszichológiai mutatóványokban oldotta fel. A lélektani motívumok önállósultak novelláiban s mindent meghatározó tényezőként léptek elő. Példaként említhetnénk Bertha egy régebbi, nagyobb lélegzetű munkáját, a *Novella a ködről* címűt. A kitűnő indítású és témájú elbeszélés, miután lényeges kérdéseket — amelyek szükségszerűen helyet kértek volna az alkotói munkában — kikerült, belefűlt a túlbujánczó pszichologizálásba.

Nem úgy a „Változatok egy témára” című, ciklusos írás. Bertha írói sikere itt éppen abban rejlik, hogy Lemák Lukácsban és Krajnc Kétiben megtalálta azt az igazi társadalmi típust, aki történelmi szükségszerűségből, megindokoltan hordozza magában a céltalanság hazai vulgáris filozófiáját. A jelenséget az író a gyökerénél tapintotta ki. Krajnc Kétinek már nem idegen a „mesterkelt világ” a maga életveszélyes köveivel s emberellenes mocanásaival. Ez az életeleme, a társadalomhoz, a többi emberhez fűződő viszonyának meghatározója. Ő már tulajdonképpen nem is fél ön-

önmaga démonaitól, beletörődött, belenyugodott helyzetébe, közönyösen és lenézés-sel szemléli a külső világot. „Kimenő van a szegényházban” — villan át rajta, mikor körülnéz a vidéki város kávézójában s lassan, méltósággal felhajtja konyakját. Ez a megnyilvánulása mindennél ékeesszólóbban jelzi megvetését egész környezetével szemben. Céltalansága, erkölcstelensége közelségem csak szubjektív eredetű, de társadalmi-történelmi megalapozottságú, társadalmi helyzetéből fakadó. Krajnc Kéti a meglévő polgárság erkölcstelen, de politikailag legtöbbször ártatlan rétegének képviselője — írja az utóhangban Bertha. A diagnózis tökéletes.

Némileg más a helyzet a novella tulajdonképpeni főhősével, a Brecht-frizurás Lemák Lukáccsal. Ő szellemi ember, értelmiségi s ugyancsak nyugati orientációjú. Ahogy ő nevezi magát — „ember.” „Mi az, hogy ember vagyok?” — kérdi tőle Kéti. „Az azt jelenti, hogy ember vagyok... Mindennél inkább ember, éjszaka is ember, meg nappal is ember. Most már akadnak olyanok, akik csak időnként emberek... Éjszaka, amikor elalszanak. Nappal főkönyvelők, uránmérnökök, vasutasok, pártcsoportvezetők... Választmányi tagok, felelős vezetők, öntudatosak. Én egész nap ember vagyok. Napról napra alakítom életemet, ahogy nekem tetszik” — feleli Lemák.

A főhős számára tehát teljességgel idegen maradt az új társadalmi rend. Idegensége, felfokozott bizalmatlansága az értelmes emberi haladással szemben, törvényszerű. Igaz, a társadalom is megsértette őt. Lemákot nem vették fel az egyetemre. Életének ezt a tényezőjét perdöntő tanúságul emeli maga elé védekezésül, enervált szellemiségének s életuntságának magyarázatául. Jelentőségét óriásivá növeli. „A 4321-ik percben” című második novellában, ahol Bertha már-már didaktikusan újra magyarázza Lemák tragédiájának okait, újra végigpergetve a már ismert történetet, de immáron kizárólag Lemák világának aspektusából, — az egyetemi felvétel siker-telenségének kérdése többször előkerül. A sértettség, a megfosztottság érzése kétségtelenül a várhatónál nagyobb erővel és tempóval lökte Lemákot a teljes nihil állapo-tába. Az átállás, az életből való dezertálás azonban enélkül is bekövetkezett volna, legfeljebb kevésbé kiélezett formában. A lényeg: Lemák Lukács, a kispolgári értel-miség morálisan életképtelen rétegének képviselője nem rendelkezett belső energiák-kal, hogy helyet leljen a maga számára az új magyar valóság viszonyai közepette.

Bertha tudatosan kíséri végig hőseit a pusztulásba. Kíméletlenül igazságos velük szemben. Ezt írja: „A novellák azonos befejezése nem véletlen, hanem a törvény aláhúzása. Lemák Lukáccsal és Krajnc Kétivel, ha a szellemiségüket, szemléletüket, társadalomhoz való viszonyukat a logikájuknak megfelelően végső hatványokon vizsgáljuk, nem történhet más, mint a fenti novellákban. Meg kell halniuk.”

A „Változatok egy témára” című novella-ciklusban Bertha Bulcsu nagyot lépett előre az írói tudatosság útján. Sikereinek tehetsége tisztelői ösztinén örülnek. Azon a vitafórumon, ahol „enyhe politikai éllel, a mai magyar életformáról és az egzisztencializmusról” folyik a polémia, Bertha súlyos és igaz gondolatokkal lépett fel írásaival. Reméljük, hogy a vitatkozók ezt figyelembeveszik.

JUHÁSZ MÁRIA

SZÉLJEGYZETEK

FELROBBANTJA-E LEMÁK LUKÁCS A VILÁGOT?

Már akkor gyanakodtam, amikor *k. s. i.* a **TISZATÁJ** című szegedi lap 5. szá-mában másfél hasábos JELENKOR-ismertetését azzal kezdte, hogy „csak úgy ízel-lette” Bertha Bulcsu „pompás” nevét. Ha a neve annyira tetszik, amiről B. B. nem tehet, gondoltam, akkor nyilván a novellája nem tetszik, amiről viszont tehet. Hát nem is tetszik *k. s. i.*-nek, illetve tetszik, csak... az a baj szerinte, hogy B. B. „fokozat-osan kiragadja hőseit a társadalomból, s mítikus intenzitású pusztulás-víziójuk ábrá-zolásával akkora robbanást idéz elő, ami szinte ennek az egész társadalomnak a pusztulását sejteti.” B. B. nyilván Arany Jánossal felelne erre, mondván „akarta a fene”. És erről csakugyan szó sincs. Hiszen a novella így fejeződik be: „Hirtelen villámfény hasítja ketté a szoba egyhangú, színtelen egét... Lemák Lukácsnak már nincs arca... Rideg paraszti racionalista, de azért ravasz eszem egészen *k. s. i.* felfedezé-

séig ezt nem is álmodta. B. B. ugyanis csak Lemák Lukács urat és tisztelt ágyastársát robbantotta fel, és nem is ragadta ki őket a társadalomból, mivel ők a novella egész idején kávéházban és az ágyban tartózkodtak. Nem lehettek ennél fogva tehát sem a Kőedény síkságon, sem a Szajna hídján alatt, sem máshol. De hogy engem Lemák úrnak a bombagyújtó szerkezettel egy évtizede folyó játszadozása a másodperc ezred-része alatt amaz amerikai külpolitikai tételre eszméltetett rá, miszerint a világot, állandóan a háború szakadékaának legszélén kell tartaniok, cseppet sem tagadom. Lemák Lukács önmagát és t. ágytársát robbantotta fel, amint ama hidegháborújába belehibbant amerikai hadügyminiszter is önmaga, szólóban ugrott ki az n-ik emeletről. És *nem* a világ robbant, és *nem* embermilliók haltak meg. Hogy *erre* emlékeztetett B. B. novellapárja reflex módján, szerintem éppen a jó. S művészi ereje mellett éppen ezért gondolatserkentő is.

Ami pedig k. s. i. amaz óhaját illeti, hogy „ezek a szédelgők a műben is egy való-ságos társadalmi keret karámjában agonizáljanak”, tapasztalatom szerint igen bajos eleget tenni, mivel ezek a lények nem igen mennek olyan társadalmi „karámba”, amilyent k. s. i. kíván. Ezek ut. nem verejtékeznak gyárakban, tsz-ekben, még könyvelő-nek is ritkán állnak be. Azt azonban minden, újságtárca igénynél többre törő novel-lista tudja, hogy *nem* az „Eldobta-e Stanci néni az öttalálatos lottószelvényt avagy ellopták tőle a huligánok” keretben lehet egy társadalmi osztály, réteg, embercsoport, foglalkozás feszítő kérdéseit kifejezni, hanem a fehérholló-ritka *egyedi és sajátos ese-tekben*. Azt pedig k. s. i. is jól tudja, hogy hiába „tisztá” eszmeileg Szabolcska Mihály és hiába olvasnák még ma is sokan, azért *nem költészet az...* S szocialista áttételben sem válik azzá!

Az az erőlködés pedig, hogy bizonyítsa e világos logikájú és közvetve az élet diadalmas erejét igazoló novellapárról, hogy egzisztencialista, erősen emlékeztet ama régi módszerre, amikor Biharugrán ugyan összesen egy nagygazda volt, de tizet vetett ki rá a hivatal, hát kineveztek másik kilenc kulákot is. Csakhát ennek a módszernek egyszersmindenkorra lóttek. Pontosabban úgy, ahogy Lemák Lukács (et companie!) nem robbantja és *nem is robbanthatja fel* a világot.

— a i —

HOL IS KOSLAT VÉGÜL?

Ilyenkor tavasz táján sok furcsaságot elkövet az ember. A Magyar Nyelv Értel-mező Szótárában is például különös szavakat keresgél. Olyanokat, mint teszem a „koslat”. Meg is találja annak rendje-módja szerint. Közvetlen s átvitt, illetve népi értelmében egyaránt. Világos, pontos fogalmazásban. Sőt az átvitt értelmű jelentése-nél példákat is talál. Köztük egy irodalmi, így: [Egy költőre] *Mit koslat ködgyűrők* [= ködöt eloszlatók] körül... *ha nem vívódik emberül a népek nyomorával!* Józ s. (Vagyis: József Attila.)

Idegesen nyúl a József Attila-kötet után. 1962-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, Szabolcsi Miklós rendezte sajtó alá. A 293. lapon a vers-részletet így ol-vassa: „Mit koslat ködgyűrők körül...” Megnyugszik, tehát mégis a „kődgyűrők” és nem a „kődgyűrők” a helyes, hiszen ő is így tudta. De aztán megint nyugtalan-kodni kezd. Majd inkább a kritikai kiadásban ellenőrzi: József Attila összes művei. (Sajtó alá rend. Waldapfel József és Szabolcsi Miklós.) Bp. 1952. Akadémiai Kiadó... 1—2 köt. Ezt a kiadást Bóka László és Németh Andor lektorálta. A 2. kötet 25. lap-ján meghökkenve olvassa: „Mit koslat ködgyűrők körül...” Hát mégis „kődgyűrők”? Vagyis: rosszul tudta.

S akkor már csak az érdekesség kedvéért is elmegy egy könyvtárba s előhozatja az ott lelhető valamennyi József Attila-kiadást. Meglepetése nőtton-nó. Mert hol így, hol úgy találja a rejtélyes szót. Az 1950. évi Révai-féle kiadásban „kődgyűrők” áll, a „Külvárosi éj” címmel 1958-ban megjelent Olcsó Könyvtár-válogatásban ugyan-csak s hasonlóképpen az 1940-es Cserépfalvi-kiadásban. Viszont az „Aranykönyvtár” 1961-es kiadásában „kődgyűrők” olvasható, s ami még furcsább: a „Magyar Klasz-szikusok” sorozatban 1952-ben (tehát az akadémiai kiadás évében) megjelent: József Attila válogatott művei c. kiadásban szintén, stb. Pedig... pedig ez utóbbi kiadás szerkesztőbizottságában pl. ott lelhető Bóka László neve is, aki az akadémiai ki-adás egyik lektora volt; az akadémiai kiadás egyik sajtó alá rendezője viszont az a Szabolcsi Miklós, aki az 1962-es kiadást is sajtó alá rendezte.

A szegény olvasó reménytelenül felsóhajt: Hol is koslat végül? Mert hát nem egészen mindegy. Arról nem is beszélve, hogy még ha a „ködgyűrők” is a hiteles szó, (bár a vers nem ezt sugallja), a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának azt a magyarázatát, hogy *ködgyűrők* = *ködöt eloszlatók* aligha hiszi el, mert maga a Szótár is pl. a „gyűr” ige jelentései között egyetlen olyat sem sorol fel, ami valamiféle „eloszlatásra” utalna.

Ugyanakkor a szegény olvasót a szokásosnál is mélyebb tisztelet önti el a filológusok iránt, hiszen milyen nehéz lehet egy *nagyon-nagyon* régi, mondjuk 200 éves szöveg hitelességének a megállapítása, ha ezé a 30 éves, *nagyon* régi szövegé is megoldhatatlan.

— ag —

ELLENTMONDÁS

Eötvös óta nagyot fordult a prózai nyelv. Életünk is sietősebb lett, mondataink is. A hosszú mondatokat rövidebbek váltották fel, egyszerűbb, áttekinthetőbb lett a tartalmuk. Nem kell elejétől a végéig megfeszített figyelemmel olvasni, hogy megértsük a tartalmukat. A rövid mondatok világosabbak, könnyedebbek.

De nem mindenhol uralkodnak ezek. Fodor Józsefnek, a jeles költőnek az emlékezéseit olvasgatva a Kortársban, erre a mondatra bukkanok a 363. lapon: „És jöhetnek most már, — amikor egy győzelmes irodalmi korszakot ennek íróiból (s nagyszerű kölcsönösségben: írókat) kiigézett-, könyörgött-, pofozott és teremtett, — avval, hogy Osvátnak, e hittérítői buzgalmű szerkesztőnek ilyen vagy amilyen tévedései voltak.” — Hát ez a mondat nem könnyed! A világos megértést nemcsak az indokolatlan szörendcsere (irodalmi korszakot ennek íróiból... stb.) zavarja, hanem az *amilyen* névmás is, mert nem tudjuk egyik mondatrészre sem vonatkoztatni. Zavaró az is, hogy a gondolatjelekkel elhatárolt részben az igék után kötőjelet tesz. A felsorolásban akkor használunk kötőjelet, ha olyan összetett (vagy képzett) szavakat sorakoztatunk egymás mögé, melyeknek az utótagja (ill. képzője) azonos. Ilyenkor csak az utolsó szónál írjuk le az utótagot (vagy képzőt), az előzők végére csak kötőjelet teszünk. Itt erről szó sincs. Inkább arról beszélhetünk, hogy talán az igékötő azonossága miatt a *ki* szótagot röstellte annyiszor leírni. Azt akarta kifejezni, hogy *kiigézett, kikönyörgött, kipofozott*; s az írásban így egyszerűsítette: *kiigézett, -könyörgött, -pofozott*. En egyik módot sem ajánlanám szépprózában, mert félreértést okozhat, és csúnya. Ugyanezt a hibát láthatjuk a 16. lapon is: „ál-megváltás-, ellenzéki-ség-, igazság látszatával...”

Az írásjelhasználat hibáira egyébként is sok példa akad a 16. lapon; ezek a megértést akadályozzák. Különösen a vesszők sokaságával van baj: „Sárközi György mindenestre derék oszlop volt a becsületesek rendjében; hogy kiesett, annyi omlással együtt, az ő hulltával is mállott egy nagyot, az örvény felé, a tisztesség, amelyen egyedül áll meg egy világ.” Most ne vegyük észre, hogy a mondat végén határozatlan névelőt használt határozott helyett (egy világ ~ a világ), hanem gondolkozzunk azon, mi a csudának kell figyelmünket megakasztani a *kiesett, nagyot, felé* szavak után tett vesszőkkel! — S vajon hogy kerül a felkiáltójel a zárójel mögé itt: „(be jó is, gyakori kegyetlenségében, kegye és üdve a sorsnak, hogy nem tudjuk, mi vár reánk!)” —; hiszen nyilvánvaló, hogy a be indulatszó miatt van szükség rá? Bizony így nem könnyed, nem elegáns a stílus!

Es nem világos helyenként. A 168. lapon olvashatjuk, „Mint egy egész fa-rendszert, zakatoló, forró, rohanó nedveket, rostokat igénybevevő, kisajtoló — s végül is csak néhány — gyümölcset: szeretné azt ember összezúzni, visszaautalni, mint rossz vásáron a becsapott, itt-ott és köröskörül, a hajh, oly drága árú verseket...” Nehéz kideríteni, hogy tulajdonképpen mit akar közölni a szerző ebben a mondatban. A 175. lapon pedig az az érzésem, hogy talán a költő a mondat végére érve elfelejtette, mit akart az elején: „— Hol van Mikes? — kérdezte Gyula bátyánk, a szokott nagyúri grandezzával, amelynek oly játékos-ellentmondóan sütött át méla szemén a gyermek meg álmodó, és olyan szeretettel fogta meg a kezemet, mintha halálom hírét költötték volna, és most, íme, ott talál, mint máskor, a szerkesztőségi szobában.” — Az írásjelek jó elrendezése és más írásjelek bevonása vajon segítene-e? Vitéz János ominózus mondata jut eszembe.

Látjuk, mennyire bele lehet gabalyodni a hosszú mondatokba. De nemcsak megírni nehéz ezeket, hanem olvasni is. Igen fárasztó a 364. lap 55 sorát végigolvasni,

mert állandó megfeszített figyelemre van szükség. Ugyanis a 363. oldalról átjövő fél mondattal együtt teljes oldalt tölt ki 12 és fél mondat. Ebből 4 és fél mondat 10 sor; a maradék 8 mondat 45 sorban terpeszkedik. Olvashatunk 4 soros megszólítást a 171. lapon, sőt akad 10 soros mondat is (168. lap).

Már hónapok óta csóváltatom a fejem: hogy lehetett ezt a remek témát ilyen fászasztó stílusba szorítani. De nem szóltam volna, hiszen tisztelem Fodor Józsefet. Csak azt ne mondta volna a legutóbb (363. lap): „mindig szerettem a könnyed, elegáns és főleg rövid megoldásokat.”

F. Kovács Ferenc

A KÖNYVILLUSZTRÁCIÓRÓL ÉS EGY KÖNYV ILLUSZTRÁCIÓIRÓL

A könyvek, amelyek mostanában Magyarországon megjelennek, zömükben igen szépek; illusztrálásukban legkülönb művészeink vesznek részt (Borsos Miklós, Hincz, Martyn, Bartha László, Csohány Kálmán, Csernus, Kondor Béla stb.); könyvművésztünk immár európai rangú. A legtöbb kritikus mégis beéri avval, hogy odabigyeszt recenziója végére néhány semmitmondó, vállveregető szót a grafikaművész munkájáról, amely „izléses”, „kultúrált”, „csiszolt”, „a szerző mondanivalóját hűen tolmácsoló” stb. (S még van 8—10 hasonló epiteton ornans, amelyeknek használata igen kényelmes, mert majdnem mindenre és mindenkire aggatható.) Ritka, mint a fehér holló az olyan bíráló, aki alaposabb figyelemre méltatná a rajzoló teljesítményét. (E tiszteletreméltó kivételek közé tartozik például Varga József, aki az „Irodalomtörténeti Közlemények” című folyóirat ez évi 1. számában szépen, avatottan, a kiváló művésznek kijáró tiszteletadással elemezte Borsos Miklós Ady-illusztrációit.)

Van azután olyan kritikus is, aki foglalkozik ugyan a szöveget kísérő rajzokkal, de olyan módon, hogy abban nincs sok köszönet. Ilyesfajta írás Rózsa Zoltán ismeretűje — az „Irodalomtörténet” 1962. évi 3—4. számában — az Európa Könyvkiadó 1961-es Boccaccio-járól. A cikkíró Szántó Piroska Munkácsy-díjas művésznak a Dekameronhoz készült rajzait „kispolgári izlésűeknek” tartja, szerinte azok „történetietlenek”, a „boccaccioí szöveg szellemétől idegenek”, s ezen okok miatt a renaissance nagy írójához és Révay József fordításához „méltatlanok”. Hogy Rózsa Zoltánnak mi a véleménye Szántó Piroska ragyogó rajzsorozataról — amelynek nem kis része volt abban, hogy e Dekameron-kiadás az elmúlt évek egyik méltán legnagyobb sikert és tetszést aratott könyve lett —, ez az ő ügye, ez végeredményben képzőművészeti fogékonyság és egyéni ízlés dolga. (Persze, azért felmerül a kérdés: illik-e egyéni ízlésünket ilyen ellentmondást nem tűrő hangnembem megfogalmazni?!) Sem Szántó Piroska (aki az elmúlt évtizedben Lukianosz-, Suetonius-, Villon-, Gogol-, Thomas Mann-, Fazekas Mihály-, József Attila-, Weöres-gyermekversek stb. rajzaival legelső könyvillusztrátoraink között biztosított magának helyet), sem az olasz klasszikus novella-gyűjteményhez készült, a szövegnél *seholsem durvább, pajzánabb vagy sikamlósabb* színes képecskék nem szorulnak védelmünkre. A tárgyilagos szemlélő könnyűszerelemmel meggyőződhet a kritikus megállapításainak méltánytalanságáról.

Hogy mégis miért nem megyünk el szó nélkül a cikkben foglaltak mellett? Mert a „történetiség”-nek ilyen merev és ortodox értelmezése (amennyiben „uralomra jutna”, — amitől az Isten őrizzen bennünket, bibliofileket, irodalom- és művészetbarátokat) nem kegyelmezne a *Matisse* által illusztrált Ronsard-nak és Charles d'Orléans-nak se, — mérlegén könnyűnek találna *Chagall* „Holt lelkek”-je, „Daphnisz és Chloé”-ja, La Fontaine-ja; *Picasso* Arisztophanésze, Ovidiusa és Diderot-ja, *Braque* Hésziodosza, a svájci Hans *Erni* Oedipusz királya, a magyar *Bálint* Endre Biblia-illusztrációi, *Csernus* Tibor szürrealisztikus formanyelvű Cyrano-ciklusa: a „Holdbéli utazás” című könyvhöz stb.

Klasszikusainkat is másként látjuk, mint elődeink, — nyilvánvalóan más a viszonyunk hozzájuk. (A kiegyezés utáni kor Petőfi-képét a pesti Dunaparton álló, ágáló szobor fejezi ki, — a miénket Ferenczy Béné... S a példákat lehetne folytatni.) Művészeink, illusztrátoraink is a húszadik század gyermekei, a kubizmussal s a közelmúlt többi nagyjelentőségű stílusforradalmával a hátuk mögött. Mindez nem múlt el nyomtalanul. Az „izmusok” hoztak sok tiszavirágéletű jelenséget és „vívmanyt” is, amelyek ma már a műtörténet lábjegyzeteiben szerepelnek, — de ugyanakkor előre is vitték és gazdagították is a művészetet, irodalmat. Ne feledkezzünk meg erről és ne kösse meg a kritikus a művész kezét idejétmúlt posztulátumokkal,

meddő formulákkal... Ne írjuk elő Szántó Piroskának, hogy a „kereskedői bölcseséget” fejezze ki rajzaival (mint ahogy Rózsa ezt kéri számon a művésztől); bízzunk a tehetséges művészekben: meg fogják találni a *korunk szemlélete és az alkati adott-ságaik* szerinti legmegfelelőbb megoldásokat.

Dévényi Iván

ÜNNEPI KÖNYVHÉT 1963...

Vagy nem is csak egyezerkilencszázhatvanhárom. Illetékes szerveink ilyenkor előadásokat, irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat rendeznek évek óta, nagy gond-dal, komoly előkészítő munkával, anyagi áldozatokkal, plakáttal, meghívóval, újság-cikkkel, hangosbemondókkal, üzemekben, hivatalokban, iskolákban. S az eredmény? — Városi nagyüzemeinkben legtöbbször 10—15 odalasszózott, vagy szívességből ott maradó jovialis hallgató. Avagy legutóbb a megyeszékhely központi művelődési há-zában, a 120 000 lakos közé érkezett két Kossuth-díjas, József Attila-díjas és SZOT- meg egyébdíjas író személyes szereplésével rendezett irodalmi esten alig látok magyarszakos tanárt, még kevesebb magyar szakkörös diákot, de jóformán senkit a Tanárképző Főiskola hallgatói közül, akikről feltételezhető lenne, hogy nem muszáj-ból, s nem a tananyag végett, hanem spontán érdeklődésből kíváncsiak élő irodal-munkra. Á, nem — csak „finom” városi közöny. „Tüke”-előkelőség? Sznobság? — mit tudom én, mit jelent ez pontosan.

De...

De ugyanakkor például Dencsháza. Rossz utazási körülmények. Költő barátom-mal, Galambosi Lászlóval zötykölődünk Szigetvárig vonaton. Útközben kitör a vihar. Villám vág valahová. Olyan csattanás, hogy azt hisszük, a mozdonyba csapott. Sziget-várról gépkocsival megyünk tovább. A kultúrotthon igazgatója és az iskola egyik tanára fogad. És hullasötét: — az a bizonyos csattanás a transzformátorba vágott. Az egész falu sötét, akár száz évvel ezelőtt. Gyufaláng fényénél ismerkedünk, s az igaz-gató fia futkos, hogy késő este petróleumot szerezzen a lámpába. Addig a kocsmába húzódunk, ahol már ég az egyetlen gyertya. Egy féldeci, és mégegy — aztán a ven-déglátóipar dolgozója figyelmeztet, hogy induljunk, itt a kezdés ideje, ő is jön, ne várakoztassuk meg az embereket.

Úgy zuhog, mint talán utoljára Noé idejében. De végtére mégis át kell mennünk a kocsmából a művelődési házba, ötven méter az egész, fogjuk a petróleumlámpát, felhajtjuk a gallérunkat, és futás!

A petróleumlámpa a mi asztalunkra kerül, s a nagyapás romantikájú félhomály-ban úgy olvassuk a verseket, az elbeszélést, hogy fogalmunk sincs róla, vajon hall-gatja-e valaki, hiszen a szemünk előtt pislákoló fénytől nem látunk messzebbre, a lámpa mögé: ülnék-e, állnak-e ott valahányan?

Befejeztük.

De nem, nem lehet. Valaki kérdez valamit. És beleszól még egy hang.

Tehát vannak a teremben.

Hát igen: félóra múlva már twisztról, háborúról, a nehéz természről, fiatal bajok-ról és régi betegségekről vitatkozunk. Nem látjuk az embereket, csak hanghordozásuk árulkodik: van köztük diáklány, parasztbácsi, tanító, talán vasutas, talán motor-vezető is.

Mindjárt tíz óra. Milyen öreg idő ez más napokon — falun! Felállunk, búcsúzkodunk. Kifelé menet, kiszabadulva a lámpa fényköréből, látjuk, mennyien állnak ott hátul.

Meleg, mosolygó jóérzés csalja számra a szót:

— Mi lett volna, ha nem zuhog így...?

Hát igen. Falu és város... Óriási különbség? Az. Csak nem mindig ugyanannak a javára... — jut eszembe 1963-ban, az Ünnepi Könyvhéten.

Kende Sándor

KÉPEK, ALKOTÓK

Takáts Gyula színes rajzai*

A költő Takáts Gyula — akinek sajátosan egyéni hangú és meleg emberségű lírája élő irodalmunk élvonalában hat és munkálkodik negyedszázada — most egyszerre alkotó tevékenységének másfajta eredményével lepett meg bennünket, költészet híveit és tisztelőit. Igaz, a művészet valahol a lényegében oszthatatlan; az alkotó szempontjából a műfaj eszköz csak az önkifejezésben és forma, hogy alakot kaphasson a léleknek az a többlete, melyet tehetségnek nevezünk, vagy képességnek, hogy a művész minket is részeseivé tudjon tenni az általa szintézisben látott világ és létezés különös élményének. A meglepetés helyett ezért én inkább azt mondom, hogy Takáts Gyula ismét megajándékozott bennünket. S valóban érezhetjük is, hogy ez az ember örömmel ad, szinte nem is csak képletesen mondva: két kézzel. A pompás versek mellé most rajzait is.

Verseit ismerve, költői munkássága természetes velejárójának tekinthetjük, hogy egyidőben a rejszerek után is nyúl, hiszen költői látásmódja is feltűnően festői. Strófaiban a szavakkal is fest, gondolatait és érzéseit erős színhatásokkal uralkodó képekben fogalmazza meg. S nem elvont reflexiókkal, hanem a természetből érzékenyen megfigyelt, kiválasztott és pasztellfinomságúra fogalmazott képsoraival fejezi ki a mondanivalót. Takátsnak ez a művészi tulajdonsága és képessége nemcsak előkelően külön helyet biztosít neki mai költészetünkben. Azt is, persze, egyikét a legmegbecsültebbeknek. De lehetőséget is, hogy többféleképpen rögzítse s tárja elénk látomásait, s ezzel mintegy megélheti a művészi igazságkeresés változatosabb örömet és izgalmát, a kifejezés küzdelmének azt a jó érzését, hogy a szemsugarába fogott világot más-más dimenzióból megközelítve, mind közelebb jut a mélyebben rejlő igazig. Nehéz is volna eldönteni, melyik műfajban végzett tevékenysége egészíti ki a másikat. Verseiben a sorok, rajzain a vonalak az idő és tér szorításában a mindig szebbért küzdő ember érzéseit, gondolatait összegezik. A keretbe fogott színes rajz-költeményeken, mint tiszta ablakokon, ugyanoda láthatunk ki, ahová a vesszorokon: tiszta, harmonikus világába.

Külön öröm nekünk, hogy a táj, amelyből Takáts művészete felnőtt és a valóság, amelynek égi mása az ő életműve, egészen közelről a mi világunk, dunántúliaké. Hadd legyünk most büszke lokálpatrióták, amikor annak a költőnek rajzkiállításán állunk, aki volt olyan bátor és hálásszívű, hogy ennek a tájnak örökre elkötelezte életét és tehetségét, vállalva merészen, hogy szülőföldjéből fölmutatja a szépet s fölhozza egy nemzetnek, sőt, az egyetemes emberi kultúrának. Takáts Gyula életművének — már hozzá kell számítanunk itt látható munkáit is — meleg színekkel pompázó harmóniája, élénk, de nem harsányságával, inkább melegségével megkapó színessége, egészséges derűje és érett bölcsessége máris bizonyítja, hogy amit vállalt, sikeresen teljesítette. Néhány évvel ezelőtt, mikor költészetéről írva, verseit rokonságba hoztam Rippl-Rónai festményeivel, nem tudtam még, hogy a rokonság talán közelebbi is; hogy Takáts kezében a színes kréták ugyanúgy eszközök életünk szépségének megörökítésére, mint a töltőtolla és benne a zöld tintája. Pedig sokirányú érdeklődése mindig is ámulatba ejtett. Olyan kivételes költői-művészi magatartás az övé, mely csak e táj évezredes és kivételesen gazdag tradícióiból eredhet. S ezért is érezhette mindig s joggal, hogy tevékenysége, munkássága nagy elődökének a folytatása, s hogy a gyökerei a legigazibb hagyományokba nyúlnak le.

Szellemében van is valami latinos tisztaság, sokoldalúságában — talán az előbbiből következően — a reneszánsz emberének teljességre törekvéséből. Derűje, optimizmusa az ember jövőjébe vetett hitéből ered, mert aki annyira benne él a természetben, amely az ember munkája által lesz egyre inkább az ember tiszta, boldog otthona, az tudja, miért hisz az emberi szépségben és nagyságban. Itt találkozik és kapcsolódik egymáshoz a szocializmus humánuma és Takáts Gyula emberi szépség-élménye.

* Megnyitóbeszéd a költő Pécsen megrendezett kiállításán.

E színes rajzok meghitt vallomások; úgy vallja meg szeretetét a vidéknek, hogy megörökíti legszebb pillanatait, s ezzel mindannyiunkhoz közelebb hozza. Hallgatónádásai, balatoni napfölkeltéi, szőlőhegyek önzetlenül termő gyümölcslái, mind-mind azt mondják az ő képein: lássatok meg és gyönyörködjete bennünk, hisz értetek vagyunk!

Ahogy a művész tehetsége, alkotókedve, kutatászenvedélye is a mi gyönyörködtetésünkre munkálkodik. Kívánok Takáts Gyulának ehhez a munkálkodáshoz erőt, egészséget, s kívánom, hogy műzsái járják ki hétköznapi hivatali sorsa mellett művészi munkájához a mind több időt és lehetőséget.

SIMON ISTVÁN

Szántó Piroska kiállításáról

A kiállításlátogató közönséget az elmúlt években általában alig érték meglepetések, felrázó események. Sokkal kevésbé, mint a könyv-olvasót, vagy a zene-hallgatót, akit a művészi szemlélet, az életanyag sokfélesége e művészi ágakban teljesebb élménnyel gazdagíthatott. Az országban (nem beszélve a külföldön) születő képek és szobrok oly — nem tudni milyen elvi és gyaníthatóan inkább személyi — indokokból megszűrve kerültek a publikum elé, hogy az egyöntetűség a közepszerű néző lelki nyugalma bízósította. Az olvasó mérlegre tehette, hogy Steinbecktől és Hemingwaytől Kalkáig, Camusig, Németh Lászlótól Ottlik Gézáig, Galambos Lajostól Fejes Endréig mi szolgálja lelki épülését, világnézete gazdagodását, s ugyanilyen érettséget tételnek fel a hangversenylátogatótól, amikor Sztravinszkijtől Bartókon, Schönbergen át az elektronikus zenéig a XX. század valamennyi irányzatát és fordulatát elérték. Nem így a képzőművészetben: a kiállítások csak töredékét tükrözik a magyar művészet sokoldalú termésének, valamiképpen a posztimpresszionizmus és a dekoratív stilizálás köré kerekítve, szelídítve azt, ami lehetséges; ami ettől elütő, visszakényszerül a műtermek magányába, a magyar összkultúrát tekintve, légüres térbe. S ez nem azt jelenti, hogy az elmúlt években nem volt egy-egy kiemelkedő gyűjteményes kiállítás, de sok esetben ezeket is úgy igyekeztek megrendezni, a képeket, szobrokat válogatni, hogy valami módon beilleszkedjenek az összképbe (ugyanaz a helyzet a külföldi művészek kiállításai esetében, amikor sokszor inkább mutatunk be közepszerűt, semhogy a szokatlannal megbotránkozást keltsünk). De ami évekig, sőt évtizedekig nem kerül a közönség áramába, elsorvad, kibontakozás és folytatás nélkül marad, s nem válhat a nemzet alakító tényezőjévé. S a kettős és összefüggő következmény: alig-alig épül az áhított híd a művészet és közönség között — mert ma már köztudott tény, hogy a középületekben, köztereken oly nagy arányban terjesztett modernizált „realizmussal”, „négyeszőgésített naturalizmussal”, nem sikerült ezt a célt elérni, talán éppen e művek tenyésztett jellege, őszintétlensége miatt — s a másik következmény: alig van kapcsolat az egyes magyar művészgenerációk között.

A művészgenerációk közötti kapcsolat hiánya nem újkeletű a magyar művészetben és rengeteg nagyszerű kezdeményezés elsorvadásához vezetett. Talán a nagybányaiakon kívül senkinek sem sikerült a szerencsétlen történelmi körülmények következtében ezt az átkot megtörni, sem Markó Károlynak, sem Szinyei Mersének, sem a Nyolcoknak, sem Kassáknak, sem Derkovitsnak, sem Vajdának, sem Gadányinak, sem Martynnak —, hogy csak kapásból említsünk néhány festőt, a szobrászokról nem is beszélve. Annál bénítóbban tudott hatni mindig az akadémikus, megcsontosodó maradiság.

E kitérő bevezető kellett ahhoz, hogy megértsük az üdvözllet melegségét, amelyvel a nézők Szántó Piroska kiállítását fogadták. Ő egyike azoknak, akik a magyar művészet rejtett áramát alkotják, s egy nagy — igaz, hogy nem közismert — hagyomány képviselői. A neve és könyvillusztrációi már eljutottak a nagyközönséghez, de hogy festő, ezt alig tudták róla. A kevesek pedig, akik tudták, hogy fest, igyekeztek képeit is az illusztráció műfajába sorolni. Ezt az állítást arra alapozták, hogy Szántó Piroska képeinek nagy része rajzos jellegű, fehér, ill. szürke alapon szénrel, krétával, tussal húzott alakzatok, olajképeiben is szerepet játszik a kontúr, itt is sokszor sík fehér háttér előtt mutatkoznak a formák. Márpedig a festészet körének szűklátó-

körü meghatározói még a múlt század szellemében a vonalat számúzik a területről, műfajellenesnek ítélik. A másik kifogás Szántó Piroska festő-volta ellen, hogy képei nem nevezhetők sem tájképnek, sem csendéletnek, sem zsánerképnek, az ugyancsak szokványos meghatározás értelmében. Mindhárom témakör felbukkan, de sajátosan értelmezve és keveredve s ez az értelmezés Szántó Piroska művészetének lényeges eleme.

A vonalasság a „festőiséggel” szemben, s e témaköri „szabálytalanság” Szántó Piroska alapvető festői magatartásából következik: naturalista, amennyiben minden képe a természet élményéből fakad, de nem *másolja* a természetet, nem utánozza, külső megjelenésének hangulatát sem értékeli. Szántó Piroska különös adottsággal rendelkezik. Kihallgatja a napraforgók beszédét, örömeiket és szenvedésüket, előtte éppúgy megszólal a ló, mint a szentendrei padlások figyelő arca, éppúgy meglátja a virág szemét, mint a lepke szárnyáét, vagy mint az emelkedettségében szomorú magányra ítélt templomtoronyét. Az emberi sors öröme és torguma ismétlődik minden sorsban, amelyet Szántó Piroska érzékeny lényé követ, a virágában, az állatában, a parasztasszony kezének vonalaiban, a vasciráda vidám, a korpus megrendítő kalligráfiájában. A tárgyak és lények belső életét festi meg, tehát nem lehet tekintettel a külső megjelenés egységére, a felszíni látszat-hűsége. A külső megfigyelés egysége, s a felszíni látszat-hűség — éppen ezek a tulajdonságok, amelyeket a „festőiség” védelmezői számonkérnek tőle. S nem veszik tekintetbe, hogy az általuk kedvelt felfogás mellett még számos egyébrek is létjogosultsága van, s Szántó Piroska festészete még csak nem is egyedülálló sem a magyar, sem a külföldi művészetben. Ez utóbbiból a kínai és japán festészetet említhetnénk, amellyel a formai rokonságot a természet jelenségeiben való szeretetteljes szemlélődés rokonsága határozza meg.

Ami a magyar művészetben való beágyazottságát illeti: itt Vajda Lajos és Szentendre nevét kell említeni. E kis várossal, Szentendrével függ össze a magyar művészet egyik nagy megújulásának sorsa, amely a harmincas évek közepén vette kezdetét. Itt alkotott Vajda Lajos és vele közös szellemben egy sor más művész, Szántó Piroska, Korniss Dezső, Bálint Endre, stb. Vajda halála tragikus gyorsasággal következett be, de a szentendrei hagyomány mindmáig élő módon folytatódik. A harmincas évek közepén a történelmi tragédia végső kibontakozása felé rohanó Magyarországon vette kezdetét e festészet, amely ha ezt a történelmi tudatot vagy sejtelmet ki akarta fejezni, nem elégedhetett meg a jelenségvilág külső összefüggéseivel. A felszín mögött lejátszódó drámát akarta érzékeltetni. Ehhez különös anyagot szolgáltatott a múltjában megmerevedett szerb kisváros, a középkorból és a barokkból vett, de a népművészet nyersségével alakított formavilágával, parasztivá alakult kultúrájával. Ez az anyag szolgáltatta az életnek és pusztulásnak jelképeit, amelyek e festők műveiben jelentkeznek. Egy-egy motívumot emeltek ki és montázsszerűen összeillesztették azokat, ami az azokban kifejeződő tartalmat eredeti hatóerejük sokszorosára fokozta. Ez a sűrítő, elhagyó felfokozás, amely mellőzi a látszati összefüggéseket, nem túri a természetes háromkiterjedésű tér érzékeltetését. A régi értelemben vett háttér eltűnik. E képek a képzelet síkjára előtérbe kerülnek. Realitásuk fokozódik azáltal, hogy a látszat esetlegességeit nem csillogtatják meg. A semleges háttér előtt a rajz végtelen érzékeny eszközével az anyag vaskos érzékiségét szellemivé, mozgékonyvá kényszerítik, a motívumoknak külsőleg önkényes, belső logikának engedelmeskedő kapcsolásával a belső igazságot hozzák felszínre.

Szántó Piroska képei kevésbé komolyak és drámaiak, mint Vajda Lajosé voltak. Mások a körülmények, amelyek között születnek és más az ő egyénisége. Kevésbé intellektuális, kevésbé kiélezett, nőies-ösztönös, lágyabb, derűsebb, nagy adottsággal a dolgok játékos változékonysága iránt, a formákban kevésbé szigorú és puritán. Bőbeszédűbb és oldottabb. Képzeletvilága csapongó. A Hold, e női égitest uralma alatt virágai elvarázsolt leányalakoknak látszanak, a szentendrei kert dús vegetációjában a közönséges szem számára fel nem ismerhető virágegyéniségek rejtőznek, akiknek külön élettörténetük van s sorsukat magukban hordozzák. A városképek, e nagy szénrajz-montázsok, a jólismert paraszti motívumokkal borítottan, szellemet idéznek, a múlt, a nagy élmények és a magas eszmények szellemét, furcsa, néha sötét mélybe, máskor derűs magasba szálló hangon.

Nagy öröm volt látni Szántó Piroska kiállítását, amely nemcsak önmagáért beszélt, de felkeltette a reményt, hogy mind több és több, még a műtermek magányába zárkózó régi és új művet ismerhetünk meg.

KÖRNER ÉVA

Erősen gondolati és érzelmi töltésű festészet a 31 éves Orosz Jánosé, aki első gyűjteményes kiállításával egyszerre fiataljaink első sorába került. És mert az, képépítésének jellege elválík a természetelvű képétől. Még tájképein is. Ezen a ponton tapinthatunk rá elsősorban Orosznál a modern képkonstruálás szándékára. Érzelem és hangulat nem azonos fogalmak. Festőnél különösen nem; s különösen nem a természet előtt festő-szándékkal sohasem elmerengő festőnél. Ha nagybányai neveltségű festő pillant Orosz képeire, alighanem fanyar izre húzódik a szája. Ősei nem is kereshetők az impresszionizmus frontján, a naturalizmus hadállásaiban különösen nem. E tekintetben dúsabb gyökérzetű genézisre hivatkozhat az a mai művész, aki — mert a „való világ” megismerését annak kemény és bizony keserű magva felől kezdi — *eleve elveti* az optikai festészet igazságának alapállását.

Alapállást mondtunk; amire Orosz festészetének talpát veti: akár a kora-renezsánsz szigorú szerkesztő rendje, akár az ikon transzcendens belső fűtöttsége. Vagy, nemzeti viszonylatban, egy Nagy-Balogh, Nagy István antinagybányai szemlélete.

Vagyis nem „letapintó” festő. Képeinek rendje nem a természet szín- és valórendjével azonos. Holott jellegzetesen emberi — több: társadalmi — aspektusú festészetet művel, élesen szembeállít az objektív nonfiguratívval is. Oktat? Illusztrál? Még a valóságot sem, nemhogy valamiféle — rosszlemkű vagy félreértett — tematikát.

Bizonyára akad kritika és kritikus, aki megrója ezért. En dicsérni és buzdítani tudom. Most már — mert tíz év alatt a volt tanítványból festő lett — nem mester-tanítvány módon; festő a festőtársnak mondja legbelülről: így, ekként tudsz, nem tükröt — mert az csak tükröz — magasabb önmegismerést tartani a veled-egy társadalom emberei számára.

Képeiről külön itt, ilyen szűk helyen nem szólhatok. Orosz festői habitusát, művészi énjét, emberi tendenciáit vázoló csupán.

Emberék és emberek. Emberített tárgyak, emberített tájak. Ridegnek is mondják. Rossz meghatározás. *Díszítetlen*. Nyers? Nem; szemérmes. Konok is? Amennyire a szemérmes művész mindig az. Amilyen módon ő: figurái is azok. Az érzelmi energia hőként süt át a formai rend és szerkesztő szándék szigorán. Fojtott sugárzás. Nem mindig emelkedik ekvivalens formai rendbe — ez ma még csak legjobb képein sikerül — de munkássága egészét stílusra és meghatározott formarendre való ösztönös vágyódás, komoly tudatosság boltozza át. Ábrahám és az angyal birkózásában az áldást nem sikerül mindig kicsikarnia; képeiben gyakran szól még külön érzelem és forma, vagyis lebegés és rend. Szecesszióra és expresszióra is utalnak; néha az érzelem nyírka, máskor a gondolat-jelkép kesernyős füstje párállja el szemünktől a kép művészi rendjét. Birkózást említettem az angyalal, az áldást-kérés irdatlan áhítózását, mely elválasztja a művészt az iparostól, az alkotót a virtuóztól. Egyiknek a művé-válás anyala sugároz áldást, másiknak a siker és bőséges honorálás.

Orosz — a keményen dolgozó művész, ezt kitűnő, érett és tiszta hangzású rajzai, faragott kövei is tanúsítják — aligha kerül az utóbbi „áldás” jutalmazottjai közé. Ezt szívből kívánjuk neki; birkózzék tovább is önmagával és az angyalal. Fiataljaink — s ő még igazán az — néhány legjobbjá közé számíthatjuk máris s ez megér egy ábrahám csípőficamot. Keresse önmagát az eddigi úton, kalapálja még szenvedélyesebben érzéseit és tartalmait a forma csengő és egyedül-üdvözítő üllőjén. Afelől nem lehet kétségünk: mennyire azonosul avval a társadalommal, amelyből vétetett.

Erre egész kiállítása s annak belülről sugárzó heve, igen komoly elszántsága mond egyértelmű választ. Ha „komor”, ha „rideg”, ha „nem-tetszős” is. Betűsoros névmutató sem fűzhető e kiállítás végére. *Vagyis nem témákat fest, csupán — s e „csupán” rangot jelez —, az embert*. Korunk emberét, a mi korunk emberét. S ezt ludomásul kell venniök azoknak is, akik a művész szándékát, meggyőződését előregyártott képzetnek elemeinek Prokrüsztesz-ágyához szeretnék méretezni, vagy — csonkítani. Orosz János munkás művészete üllők és kalapácsok, komoly szerszámok, okos és hű szívek világáról ad híradást.

BENCZE LÁSZLÓ

Ferenczy Béniről*

Ha sorrendet kellene felállítanunk, mi az, ami számunkra alkotásaiból a legfontosabb, legmodernebb, elsőnek művészi és emberi erkölcsét említeném, azt a bátorságot és erőt, mely alkotó tevékenysége legbensőbb értelmének az erkölcsi jót merte választani. Hogy mit jelent ez egy szobrász számára? Gondolom, annak a felismerését — a felismerés időtlenségében —, ami egy emberi test, egy-egy emberi arc jelentőségét, igazát, egyszeri sorsának rejtőző értelmét és életét szolgálja.

Ferenczy Bénit mindig, minden alkotásában ennek a felismerésnek látványa és megrendültsége vezette. Ebből az áhítatos felismerésből sohase engedett, innét szobrainak ereje és ökonómiaja.

Alkotásainak másik csodája a végtelen gyengédség, amellyel fölismeréseit, — sokszor szinte tapogatózva, — egy igazi látó vak áhítatával nyomon követte. Felületei fokozhatatlan érzékeny vallomások, egy szemérmes élet legszemélyesebb megnyilatkozásai. Pusztán formai vonzásnak sohasem engedett. Inkább hibázott, inkább vált tétovává, hogy aztán — híven az alkotás belső igazához — szobrainak épp ezek a belső megrendüléstől elbizonytalanodott vonásai épüljenek be legtitokzatosabb, legintimebb tökélyrel az egészbe, olyan előkelőséggel, amilyenre pusztán művészi vonzásoknak engedő formaművész sohase képes.

S valahol itt gyökerezik Ferenczy Béni modernsége is. Átélté és ismerte korának minden szélsőséges művészi és szellemi hívását; érzékenysége, nyitottsága, lázas érdeklődése, a fiatalok iránti örök vonzalma, csillapíthatatlan intellektuális érdeklődése mindent szinte kivétel nélkül felfogott és megemésztett. Merészelt örök gyermek és örök tanítvány lenni, hogy mindvégig mester lehessen.

S talán épp ezért mert vállalkozni a szinte lehetetlen feladatra, hogy a kor szélsőséges vonzásait biztonsággá és egyensúlyá, szélsőséges hívásait a szeretet derűjévé és bátorságává szelídítse. Zúrzavaros időben, tiszta nyelven ezért merhetett és tudott is szólni egy új komolyság nyelvén a jelen és a jövő gyermekeihez. Szeretete tette éretté, érettsége merésszé, merészsége komollyá s komolysága valóban modernné. Azt az utat választotta, amit mai művészek között csak kevesen, de épp napjainkban, ha tétován is, de egyre többen választanak: a formai zúrzavar korában az összes hívást hallva és kihallgatva, döntéseiben mindig az erkölcs, a jóság, a szeretet elvitathatatlan előjoga vezérelte. S ha ezek után még szükséges volna meghatározni művészetét, realistának nevezném a szónak talán legnemesebb, legidőtlenebb értelmében: megadta a természetnek, ami a természeté, — és a léleknek, ami a léleké.

PILINSZKY JÁNOS

Ősztöndíjas művészek kiállítása Pécsen

Az ember, amikor letette kenyérkereső szerszámain, hazavitte a gyereket a napköziből, útnak indul, és időnként betéved egy-egy kiállításra. Megáll a terem közepén, s a modern képek között ugyanazt a zavart, idegenséget érzi, mint a korszerű laboratóriumokban, gépházakban, vagy egy tervrajz előtt, mely a rakétadarú működési elvét ábrázolja. Hosszas nézelődés után egy-egy vonal, színskála ismerős lesz, megörül neki, és sietve kutatni kezd az emlékezetében, hogy az összefüggéseket is értse. Érzésvilágában ugyanaz a folyamat játszódik le, mint amikor felnyitják előtte egy gépkocsi motorházának a tetejét, és felismeri a dinamót... Nézegeti a vezetékeket, hogy honnan is jönnek, hová mennek, és gondolkodik, mert hallott már különböző áramkörökről, megszakító kalapácsról meg kondenzátorról... Az összefüggést általában nem találja meg, s megelégszik néhány banális, nyugalmat hozó gondolattal: „A gépkocsinak érdekes a szerkezete... Jó, ha az embernek autója van...” A képeket szépnek és érdekesnek találja, megnézi az árjegyzéket, és azonnal megnyugszik, mert pillanatok alatt látja, hogy ez az egész ügy kívül esik az életkeretein...

A modern festészetet tudatosan élvezni csak a szakemberek tudják, akik tanulmányaik segítségével végigkísérték a festészetet minden kanyarodón, kitérőn, zsákutcán és lendületes újrakezdésen a barlangrajzoktól egészen Piet Mondrianig, Picas-

* A bécsi Künstlerhaus-ban megrendezett kiállítás alkalmából.

sóig, vagy még tovább a ma élő, összekeveredett filozófiákat cipelgető, kitörni készülő magyar festőművészekig.

1963-ban nagyon nehéz művésznek lenni, nehéz, mert a festő, mint egy kötél-táncos egyensúlyoz az ecsetjével a vulgáris realizmus, a naturalizmus és a „tiszta festészet” geometrikus szakadécai között. A festészet egyszer már világvizonylatban eljutott a vonalak, színek végleges geometriai, gépi rendjéig, s a második világháború utáni viszonylagos konszolidáció nagyot fordított a szekere rúdján. Sokan ijedten felkiáltanak: „na mi az, vissza a relizmushoz?” A művészek képzeletvilágában nem is a realizmussal lenne baj, hiszen alig akad festő, aki elismeri, hogy képei nem reálisak, hanem absztrakt alkotások, inkább a „vissza” szócska okoz riadalmat és kapkodást. Mindenki érzi, hogy valamit tenni kell, mert a művész nem juthat el a teljes emberi kifejeződésig a geometriai montázs ismételtetésével, átcsoportosításával, s a másik oldalon állandóan ott áll a néző, akinek a számára a modern festészet egyszerűen mágia.

A pécsi festőművészek ösztöndíjas kiállítására is a keresés, a kitörési vágy jellemző, egy-egy művészre a félelem, a régi formák göcsörtös őrizgetése. Meglepő az a törekvés, hogy a konstruktivista stílushoz erőnek-erejével tartalmat keresnek, s ha a tartalom és a forma nem együtt jelentkezik, hát beleerőltetik a formába a tartalmat. Az ösztöndíj lehetővé tette a művészeknek, hogy hosszabb időt töltsenek gyárakban, üzemekben, termelőszövetkezetekben, különböző munkahelyeken, így a tartalom adott, a munka és a munkáját végző ember ábrázolása szükségszerűen jelentkezik.

Az első impresszió kedvező, az optimista színek, a felfelé törő vonalak hatalmasat lendítenek az ember tartózkodó, szürke hangulatain. A pécsi festőművészek alkotásai valami lényegeset, erőtől duzzadót igyekeznek ábrázolni a monumentális korból. A képek többsége mentes minden pepecseléstől, ráérős aprólékoságtól, s széles, magabiztos vonalakkal, erőteljes színekkel jeleníti meg a mai ember környezetét, érzésvilágát, munkával teremtett birodalmát, melyet a saját képmására formált. Az összetört, megkeveredett fények, a konstruktivista vonalak sokasága ugyanakkor a kor összetettségét, bonyolultságát is sejtetik. Az összkép tehát pozitív, de további gondos mérlegelés, elemzés után a pécsi festőművészek eredményes munkájának az árnyoldalai is felbukkannak.

A kiállított képek többsége realista alkotás, nyugodt tájlíra, a munkáját végző ember higgadt, mértéktartó képi megjelenítése, ábrázolása. A kiállításon nagy hangsúlyt kaptak a kísérletező művészek is, így a tárlat hangulatát és színvonalát Kelle Sándor, Platty György, Vincze Győző színvonalas, realista hagyományokon nyugvó festészete, valamint Simon Béla, Lantos Ferenc, Bizse János, Soltra Elemér merészebb hangvételű művei határozzák meg. Itt nemcsak a képek számára, nagyságára gondolok, hanem a művek hatására is. Simon Béla merész színei, Lantos Ferenc és Bizse János meglepetésként képépítése és látásmódja azonnal felhívja magára a figyelmet, Kelle Sándor viszont inkább nyugodtságával, egyértelműen pozitív látásmódjával hat.

A kísérletezés megpezsdítette a pécsi képzőművészeti életet, nagyot lendített hagyományos átlagszínvonalon. A kísérletezés azonban egészen mást jelent Simon Bélánál, akinek a festői világa, látásmódja már véglegesnek tekinthető, s megint mást Lantos Ferenc és Bizse János festészetében. Egy azonban tény: a kísérletezés hasznos, a kifejezésformák fejlődése, nyughatatlan, merész fantáziájú művészek nélkül elképzelhetetlen. A kísérletezés szükségszerű. Ha a művészet nem fejlődik, nem lesz napról napra korszerűbb, elveszti kontaktusát az élő világgal, a XX. századi ember szellemével, amely atomerőműveket, kibernetikát, bonyolult műszereket teremt, úrhajókat indít ismeretlen égitestek felé, s mindezt napról napra, rendes munkáját végezve, szinte egykedvűen hozza létre. Tehát nem csodákról van szó, hanem nyugodt, tempós fejlődésről. A művészek világvizonylatban igyekeznek megteremteni a korszerű létformákkal együtthangzó, új művészetet. A művészet helyzete mindenképpen érdekes, izgalmas, öröm figyelemmel kísérni új útjait.

A kísérletezés minőségéről külön kell beszélünk. Simon Béla „pirosgazdag” korszakának legszebb festményeit hozta el a kiállításra. Örültünk a „Szentmártoni tér” új feldolgozásának, a „Hárman” című pásztorkép piroskék asszonáns színeivel kifejeződő új világának, ahol még a pásztorkat is a vas és acél fényei foglalják keretbe, s legjobban a „Pécsi utca” és „A szőlőhegy” című mozgalmas vízfestményeinek, melyekre a biztos ecsetkezelés, főlényes színhasználat mellett a keresés a legjellemzőbb. Simon Bélánál nem a vonalak, hanem a vad, erőteljesen duzzadó színek okoztak meglepetést és meglepetést.

Lantos Ferenc továbbfejlesztette konstruktivista festészetét, mely Malevics vagy Mondrian kizárólag szellemi elemekre épülő, tiszta festészetétől leginkább tartalmában különbözik. Hasonló jelenséggel találkozunk Bizse Jánosnál is, aki nagy örömmel ábrázol építkezéseket, gyárakat, üzemrészeket, ahol nyugodtan, a szükségszerűség keretein belül a tartalom és a forma egyensúlyának felbillenése nélkül tobzódhat a vonalrendszerek labirintusában, a színek végtelen skálájának villogtatásában. Lantos és Bizse rengeteget tanultak a nyugati festészet kísérletsorozataiból, s meg-hökkentő vonalaikkal, váratlanul felbukkanó színeikkel hitelesen ábrázolják a XX. századi ember környezetét. Gazdagodtak technikai tudásban és látásmódban, s mind-ezt örömmel fogadja az ember, ha újszerű stílusuk nem válik öncélúvá, ha segítségével tartalmat fejeznek ki, ha ábrázolnak, ha segítenek az embernek a világ meg-értésében, ha úgy gyönyörködhetnek, hogy mondanak is valamit a nézőnek. A mű hatása csak akkor lehet egyöntetű és vitathatatlan, ha a tartalom és a forma együtt születik, ha a korszerű tartalom szinte magában hordozza a korszerű forma igényét.

Lantos legszebb képei a komlói szénosztályozót ábrázolják szokatlan forma-megoldásokkal és színhatásokkal, a valóság, vagy talán még inkább az igazság érzé-sét kelte. Legizgalmasabb festménye az „Öröm” című olajkompozíció, melyben a kollektív érzést olyan szuggesztíven ábrázolja, hogy az öröm a képen áramló fénnel és levegővel szinte azonos, s a boldogság életérzése megfoghatatlanná válik, mert a vonalakból és színekből, a szerkezet dinamizmusából egyaránt árad a szemlélőre, tehát különválaszthatatlan. Problémát csak a figurái okoznak, melyek eléggé ember-szabásúak ahhoz, hogy ne oldódjanak a tájban, de annyira mégsem emberszabásúak, hogy jó érzést keltsenek a szemlélőben. A figurák elhagyásával vagy elvontabb meg-jelenítésükkel a szintézis tökéletesebb lett volna. Elismeréssel kell beszélnünk Lan-tos tollrajzairól, Balaton-parti pasztelljeiről, vitatkozunk azonban „Balatoni emlék” című teljesen konstruktivista kompozíciójával, mely vitathatatlanul szép, s mint dí-sztítő elem elképzelhető egy előszobafalon, de nem kép. „Balatoni emlék” hirdeti a cím, s a Balatont a fekete átható vonalak között, a felvillanó esetleges színekben még az inycnc műkritikus sem képes felfedezni. A „Balatoni emlék” esetében a művész eszméjét eltemette a forma. Ez az a pont, ahol Lantosnak meg kell állni, s át kell gondolnia kísérleteinek minőségét és irányát, s tovább közeledni az ember-hez, a valósághoz.

Bizse János tudatos, többszörösen megszerkesztett képei jól kifejezik, ábrázolják a gyárak és üzemek világát, ahol a mértani formák és a felvillanó hideg fények labi-rintusában az ember uralkodik és csinál rendet. Kifejező és erőteljes alkotás a „Kokszmű”, „Építkezés”, „Szerelés” és „Üzemben” című kompozíciója; töredezett, egy-mást keresztező, de felfelé tartó vonalakban az ember megérzi a korszerű világ bo-nyolultságát és veszélyeit is. Akad azonban néhány képe, ahol az ember már eset-legesen hat a mértani világban, s alig emberszabású. Olyan érzéseink támadnak, mintha az embert legyőzték volna a saját gépei, félelmet érzünk. A képek azonos formai megoldása, konstruktivista vonalrendszer örökös alkalmazása nemcsak a kísér-letezés eredményét jelzik, hanem mélypontjait is. Bizse képeit egymás mellett aligha lehetne elhelyezni, mert a vonalrendszerek áthajolnának egyik képről a másikra, s a modorosság nyilvánvalóvá válna. Úgy érezzük, Bizse a geometrikus vonalrendszerek rabjává vált, s zavarba jönne, ha nem üzemrészeket akarna egyszer festeni. Lantoshoz hasonlóan tehát Bizsének is tovább kell lépni, elindulni egy újabb ösvényen, mert a konstruktívizmus sematikus alkalmazása formalizmushoz vezet.

Soltra Elemér festészetének új magaslatait a „Tél”, „Új istálló épül” és az „Épül a tsz-istálló” képei jelzik. Az „Épül a tsz-istálló” című pasztell képe különösen meg-ragadó az ég kékjébe hajló, a végtelenben feloldódó emberalakjaival. Kísért még nála bizonyos Domanovszky-hatás, melyet leginkább az „Anyá gyermekkel” és a „Mozaik vázlat” című képein érzünk. Új alkotásai legtisztultabb, egyénibb hangvételre mu-atnak.

Tisztultabb és színvonalasabb Tóka Vendel művészete is, bár utánérzésektől figuráinak többségénél még nem szabadult meg teljesen (Ferenczy Béni). Horváth Olivér, Vincze Győző, Platthy György és Zágon Gyula nem okoztak meglepetést, kiállított képeik jelzik, hogy az ösztöndíjas idejüket becsületes munkával töltötték, de sem saját színvonalukhoz és stílusukhoz, sem a kiállítás egészéhez viszonyítva nem jelentkeztek újdonsággal.

BERTHA BULCSU

SZÍNHÁZI KALEIDOSZKÓP

Egy könyvről és egy sorozatról

Czimer József: *Korunk színháza*

Azt hiszem, azzal kellene kezdenem, hogy eltűnődjem: miért nem kritikus tol-láblól származnak ezek a nagyon jó és nagyon korszerű tanulmányok. Csakhogy őszin-tén szólva én ezt nem tudom. Hogy a szerző dramaturgi tapasztalatai, műveltsége, tájékozottsága, egyéni látásmódja hogyan vezetik őt eredményekhez — olyan ered-ményekhez, amelyekben nemcsak színikritikánk, hanem kritikai, sőt esztétikai iro-dalmunk is szűkölködik — azt még csak meg lehetne magyarázni. Hogy azonban miért nem azok írnak így, akiknek ez hivatásuk, „fő foglalkozásuk”, azt már ke-vésbé.

Mikor mondhatjuk, hogy egy tudományos mű, egy esztétikai tanulmány ered-ményes? Vagy akkor, ha fényt derített valamire, ami eddig nem volt világos, vagy ha felszínre hozott egy olyan kérdést, amivel eddig — helytelenül — nem törődtünk, vagy ha új megvilágításba helyezett egy rosszul értelmezett fogalmat — egyszerűen: ha elindul valamerre, és ki is lyukad oda, ahová elindult.

Sokrates, aki nemcsak az első nagy gondolkodója, hanem az első nagy kritikus a is volt az európai kultúrának, a fogalmak tisztázásával kezdte. Azóta is ezzel kezdi mindenki, aki azt szeretné, hogy megértsék, amit beszél. De mostanában mintha meg-feledkeznénk erről. Vajon miért? És miért éppen most, és miért éppen mi, amikor a dialektikus és történelmi materializmus tudományos módszere van a kezünkben? Lehetséges, hogy úgy gondoljuk: a marxizmus klasszikusai mindent megoldottak, s számunkra nem maradt más, mint a kész fogalmakkal operálni?

Valóban, mintha ebben a hitünkben forgatnánk oly elegáns könnyedséggel pél-dául a pesszimizmus divatos és harcias fogalmát, mint valami kecses vívótört, — a legkevésbé sem gondolva azzal, hogy kit döfünk meg vele, és miért. Czimer éppen csak érinti ezt a fogalmat a „Bevezető a modern drámához” című írásában, mégsem mulasztja el, hogy összefüggéseibe néhány lényeglátó megjegyzéssel be ne világítson. A nyugati drámairolalomról szólva ezt mondja: „Meglepő módon kiderül, hogy a nagy pesszimista írókkal szemben éppen ezek (az optimisták) képviselik a reakciós iro-dalmi felfogást. (A pesszimista) ... pesszimistává éppen azért lesz, mert társadalma válságát igen mélynek és — hiszen nem kommunista — megoldhatatlannak látja.”

Az olvasóban máris megindul a gondolatsor, amely egy helyesebb, átgondoltabb értékelés felé vezet. Pedig Czimer semmi különöset nem csinált, csak éppen dia-lektikusan gondolkodott, és érthetően fejezte ki magát.

Talán nem lesz érdektelen, ha alaposabban szemügyre vesszük egyik tanulmá-nyát: „A pozitív hős konfliktusa.”

Már maga a cím ellenkezést vagy helyeslést vált ki, hiszen sokak szerint pozi-tív hős és konfliktus egymást kizáró fogalmak — mások tudják, hogy sokaknak ez a véleménye; nekik meg éppen ellenkező a felfogásuk. Czimer nemcsak, hogy gon-dosan megválasztja a címet, hanem még külön fejezetcímekkel is ellátja írását. Ilye-nekkel: „Hibával vagy hiba nélkül?”, „A küzdés maga”, „Meztelen társadalom”, „For-máltni, de mire?”

(Azt hiszem, nem kell külön magyarázni, milyen szerepük van ezeknek a cí-meknek egyrészt az érdeklődés ébrentartásában, másrészt a lényeg kiemelésében.) Gondolatmenete — melyen minden tudományos mű áll vagy bukik — jól követhető, világos, logikus. Előbb gyors és sikeres támadás a főbb téveszmék ellen, aztán a po-zitív hős fogalmának tisztázása — és máris kizárt minden mellébeszélés. „... a drá-mában nem azzal kell kezdenünk a pozitív hős alakjának megragadását, hogy ére-nyes ember kis hibával vagy hiba nélkül, hanem olyan ember, aki a maga konflikt-usát — méghozzá a maga drámájában sorsdöntő konfliktusát — szenvedéllyel vé-gigküzd.” Íme, egy félreérthetetlen meghatározás.

„A pozitív hős mindig a nép mellett küzd. De ki a nép?” „És ha a hős szembe-kerül a néppel, mert a nép kívánsága nem azonos a nép érdekével?” Ezek a kér-dések vezetnek el aztán a megoldásig, melyet ez a találó fejezetcím jelez: „A helyzet, a helyzet...” És ez ragadja aztán befejezésül, mintegy a távlatokat megnyitva, to-vább, szükségszerűen, a kényes kérdésig: ki a pozitív hős *ellenfele*? Mert Czimer

nem ismer kitérőt, végigjárja a megkezdett utat. Ebben egy olyan — mai napság sajnálatosan ritkán fellelhető — tulajdonsága segíti, amelyet pártos szenvedélyességnek nevezünk. Ez teszi félreérthetetlené eszmei hovatartozását, ez vezeti itt is, mást is az igazsághoz.

Akár a sablonos színikritikából való kikeveredés módjait kutatja, akár a tragikum helyes értelmezéséről („A gyűlölet iskolája”), a formabontásról vagy a drámafordítás problémáiról ír, mindig előre néz, előre mutat. Könnyed, természetes, közvetlen stílusa, humora élvezetessé teszik írásait, nemcsak a színházi szakemberek, a színikritikusok, hanem az igényes olvasók számára is.

A „Korunk színháza” fájó hiányosságokat szüntető, gyakorlati hasznú, elméleti értékű tanulmánykötet. Kár, hogy a Színháztudományi Intézet lehetőségeiből mindössze egyezres példányszámra futotta.

MIHALIK ZOLTÁN

Korszerű Színház

A Színháztudományi Intézet *Korszerű Színház*-sorozata alighanem színházi szakirodalmunk eddig legnagyobb fontosságú és értékű produktuma. Olyan vállalkozás, amely három világrész és több mint ötven év színház- és drámaelméleti termésének javát adja a szakemberek és az érdeklődők kezébe; amely a nagy idő- és térbeli szabadság ellenére — vagy éppen azért — sem vált összefüggéstelen, laza tanulmányhalmazzá, vagy csak múzeális értékű ereklyegyűjteménnyé; amely minden kötetében eleven vallomás, hatni akaró tanulság korunk örök-egy és mégis mindig változó színházáról.

A huszadik század legkitűnőbb színházi művészeinek, alkotóinak írásai kerültek a sorozat egy-egy darabjába, s ezeknek a szó legszorosabb értelmében vett korszerűségét az biztosítja, hogy a szerzők — nem véletlenül — a haladás harcosai voltak, általános emberi és szűkebb szakmai szempontból is sok vonatkozásban megelőzték korukat, felül tudtak emelkedni bomló, a hanyatlás jegyeit mutató társadalmukon.

Romain Rolland 1903-ban így ír (*A nép színháza* c. kötetben): „A nép színháza... parancsoló erejű kifejezése, hangja és gondolata egy új társadalomnak; válságos órákban pedig, a dolgok természeténél fogva, harci fegyvere a roskatag és elöregedett társadalom ellen... Arról van szó, hogy a színházat a nép által és a nép számára emeljük fel. Arról van szó, hogy új művészetet teremtsünk egy új világnak.”

Napjainkig helytálló szavak, a színház feladatát ma sem fogalmazhatnánk meg különkül.

Es Romain Rolland lelkesedése, hitvallása nem romantikus álmodozás, a gyakorlati elszakadt szívérvány-elmélet! Hiszen ő és mások is hasonló szellemben fogant kísérletekről és megvalósulásokról írnak, már ekkor olyan színházkultúráról, amilyent a szocializmus fog nagyobb méretekben megteremteni, illetve amilyent már is teremtett (*Gémier: Színház és világhézet, Miller: A realizmusról, Vilar: Újítás és hagyomány, Copeau: A színház megújulása, Barrault: Gondolatok a színházról*).

Es ugyancsak a mi színházunk mellett érvel — negatív tényeivel — John Gassner (Válság a színpadon), amikor olyan előadásokról számol be, mint egy néhány évvel ezelőtti Faust-bemutató, melynek legmaradandóbb emléke az volt, hogy a darab folyamán Margit valamelyik amerikai óriáscég reklám-varrógépén dolgozott.

Jelentős szerepet kaptak már eddig is a sorozatban *Sztanyiszlavszkij* (Cselekvő elemzés, Új ösvényeken), *Nyemirovics—Dancsekó* (Az igazság színháza), *Bertolt Brecht* (A színházról; Epikus dráma — epikus színház), századunknak a színjátszás stílusa terén vitathatatlanul legnagyobb alakjai. Tanulmányaik néhány — munkásságukkal kapcsolatos — nálunk közkeletű félreértést is eloszlatnak. Véglegesen világossá válik például, hogy Sztanyiszlavszkij addig szokatlanul alapos próbamódszereinek lényege a *színészt minden gátló tényezőtől függetlenné és szabadná tenni*. — Olyan, szinte reneszánsz teljességű művészé, „... aki jobban átérzi a szerepet a szerzőnél, jobban elemzi a kritikusnál, jobban tanulmányozza a darabot a rendezőnél, jobban ismeri tehetségét, lelki és kifejező eszközeit, mint bárki más, aki virtuóz technikát fejlesztett ki magának és alaposan kifejlesztette testét, hangját, arcjátékát, megismerte a művészet elméletét, a festészetet, az irodalmat és minden, amire szüksége lehet a színésznek, egyszóval aki tökéletesen elvégezte a színész teljes előkészítő alkotó munkáját.”

Ugyanilyen tömören és világosan fejt ki nézeteit az annyiszor meg nem értett elidegenítési effektusról, annak céljáról Brecht: „...úgy kell játszani, hogy a néző ne tudja magát egyszerűen beleélni a dráma szereplőibe. Az új színész arra törekszik, hogy a szereplők kijelentéseinek és tetteinek elfogadása, vagy elvetése ezentúl ne a néző tudatalattijában menjen végbe, hanem tudatának hatókörébe tartozzék.”

A sorozat fontos részét képezik a ma élő vagy a legközelebbi múltban elhunyt szerzők kötetei, melyek mindegyike egy-egy kisebb területen finomítja, fejleszti tovább századunk legfontosabb színházi vívmányait — vagy éppen teremt új elképzeléseket. *Ohlopkov* (Dráma és játéktér; A képzeletszerűségről), *Burian* (Színház és rendező), az írók közül *Pagogyin* (Író és színház), *Wolf* (Az időszerű színházról) tanulmányai, az *India színházművészete* és a *Kínaiak a színházról* című kötetek szervesen beleilleszkednek a vállalkozás egészébe (utóbbi kettő nálunk eddig elhanyagolt vagy éppen ismeretlen területen ad számottevő tudásanyagot).

A *Korszerű Színház* már eddig, alig három év leforgása alatt is több évtizedes elmaradást számolt fel vagy csökkentett színházi szakirodalmunkban. Ha csak legfontosabb mozaikjaiban is, de — hihetetlenül rövid idő alatt — alapvetést adott egy nagyon fontos, napjainkban sok problémát felvető művészeti ág legújabb történetéről, jelen kérdéseiről, miközben elméleti és kultúrtörténeti ismereteket nyújtott, a nem szakember számára is érthető, élvezetes stílusban.

Érdemes olvasni, *elolvasni* ezt a sorozatot, melynek következő kötetei, „mozaikjai” nyilván csak még színesebbé, plasztikusabbá, teljesebbé teszik majd a mai színház forrongó, folyton változó képét.

DANISS GYÖZÖ

Két ősbemutató dunántúli színpadon

Győr — *Lilian Hellmann: Kisvárosi játékok*

Lilian Hellmann neve kevésbé ismert a magyar színházlátogatók előtt. Egyik darabját, a *Kis rókákat* 1948-ban ugyan bemutatta a budapesti Művész Színház, majd az egri társulat és a Déryné Színház is játszotta, mégis drámaírói munkássága ismeretlen hazánkban. Pedig az író a mai amerikai szerzők közül való, azoknak és baloldali csoportjához tartozik. Sok átdolgozás és adaptáció fűződik személyéhez. A *Kisvárosi játékok*-at 1959-ben mutatta be a Broadway egyik színháza. Azóta ez a dráma megjárta Londont, a bécsi Burgtheatert, Berlint és Hamburgot.

Ezek után érthető érdeklődéssel vártuk a győri ősbemutatót. Érdeklődéssel azért is, mert napjaink amerikai drámája sok-sok problémát tartogat, s akarva-akaratlanul is leleplező. Ugyanakkor a modern dráma egyik megteremtőjét, O'Neillt vallhatja magáénak, akitől tanulva léphetett csak tovább Miller vagy T. Williams, Wilder vagy Saroyan, William Inge, Maxwell, Robert E. Sherwood, és a sort még folytathatnánk.

Ezt az utat járja Lilian Hellmann is. Az O'Neill-i szemlélet, amely sivárnak, elviselhetetlennek ábrázolja a világot, ahol nincs helye az értékes embernek: az amerikai életforma ürességét, kilátástalanságát tárja a néző elé. Családtörténeteiben, akár az Amerikai Elektrára, akár az Utazás az éjszakába c. drámájára gondolunk, azonnal érezzük: mindegyik túlnő egyetlen család történetén, bennük a modern amerikai életforma tragédiája bomlik ki a színpadon.

Lilian Hellmann *Kisvárosi játékok* című darabja erre az O'Neill-i örökségre támaszkodik. A leleplezés szándékával ábrázolja azt az izolált én-világot, amely kilátástalanságával, önöz könyörtelenségével megfosztja az embert közösségi eszményeitől. Darabjában a maguk szűk körén belül keringő sorsok vergődését figyelhetjük meg, s életük igazi tragédiája éppen az, hogy e körökhöz még érintők sem húzhatók, az emberek sohasem találkozhatnak.

Füledt, eseménytelen, ábrándokból táplálkozó légkörben él a *Kisvárosi játékok* mindegyik szereplője. Vágyak és illúziók között, de tehetetlenségük következtében ebből soha és semmit sem tudnak megvalósítani. Julian a nagy vagyoni utáni vágy tartja rabságban, nővérei, Anne és Carrie európai útról álmodoznak. Amikor azután Juliannek „bevág” az üzlet, s hatalmas összeg birtokosa lesz, a hirtelen jött változás megbolygatja eddigi látszólagos nyugalmaikat, s a nővérek rádöbbennek, hogy megcsalatottak, egymás számára is kibírhatatlanok, s önmaguk okozzák öccsük bukását,

akitől a gengsztervilág elszedi pénzét, emberi mivoltában alázza meg, szánalmas figurává silányítja. Vége a gazdagságnak, Juliannek mindent előlről kell kezdeni. És a nővéreknek szinte ez a jó: újból meglik helyüket a világban: értelmetlen, illúziókba burkolódzó elzártágukban. Az ábránd szétfoszott: nincs európai utazás, nincs gazdagság. Természetesen nem is lehet, hiszen ők a pénzt csak eszköznek tekintik ahhoz, hogy vágyaikat teljesíthessék. Így azután a harmonikus élet utáni vágyuk eleve bukásra ítélt, beteljesíthetetlen. Alapjában véve meg sem érdemlik ezt a harazert is, mert napjaink amerikai drámája sok-sok problémát tartogat, s akarva akamoniikus életet. Mindegyikük rögeszmés megszállott, önkörén belül vergődik, s az igaz emberséget csak ideig-óráig játssza és hazudja. Ezért nem is sajnáljuk őket, hiszen életformájukban a kispolgárság csődjét érezzük. Szánalmas, pusztulásra ítélt egész világuk, az a füledt, fojtogató, könyörtelen és kilátástalan légkör, ahol élnék, mozognak.

Ezek szerint jó darab a Kisvárosi játékok? Csak jó darab lehetne, ha a dráma egészében megnyilvánuló szándék egybeesne a megoldással.

Ami háborzongatóan sikerült O'Neillnek említett műveiben e beteges lelkek színrevitelénél, nem sikerült Hellmannak, mert írói vénája nem tud olyan fojtogató és önemésztő feszültséget teremteni, ami el is hitetné a nézővel mindazt, ami a színpadon történik. Amíg az O'Neill-i drámákban érezzük, hogy a szereplők halálraírtélt tehetetlensége ezer szállal kapcsolódik magához a társadalomhoz, Hellmannál inkább a légüres tér sivarságát sejtjük. Az író ó realista igénye ellenére is csak aberrált és pszichopata személyek önemésztő vergődésének lehetünk tanúi. A darab dramaturgiai struktúrája sem szerencsés. Az első felvonás elnyújtott expozíciója nem a várt füledtséget leheli, hanem az emberábrázolás, a lelki megformálás gyengeségéről győz meg. A téma váltakozó ritmust kíván, olyat, amely meghatározott pontjaiban kulminál, tud feszült és lefojtott szenvedélyeket váltani.

Egy dolog sikerült az írónak: a szereplők halálraírtéltségének ábrázolása. Nincs ebben a darabban tragikus alak, csak szánalmas és beteges figura. Mindegyikük valamilyen rögeszmének a megszállottja, s hiába igyeksenek ezt palástolni, leplezni, nem sikerül nekik.

A rendezést eleve befolyásolták a darab hibái. A fogyatékoságok kiütköztek, mint valami járványos betegség jegyei. Sándor János diplomarendezésekor nehéz feladatra vállalkozott, s valószínűen nem is sejtette a dráma buktatóit. Elsősorban azt, hogy az I. felvonás elnyújtott és íróilag rosszul megformált expozícióját igen bonyolult dramaturgiai munkával lehetett volna csak elfogadhatóan megoldani. Hogy szinte sorról sorra ki kellett volna tapogatni azokat a helyeket, amelyek a korai leplezés veszélye nélkül megadják ennek a felvonásnak íróilag sem kellőképpen megragadott fojtottságát, állandóan levegőben lógó, de kellő időben lecsillapuló feszültségét. Ennek elmulasztása vontatottságot eredményezett. Ez a hiba a már jobban szerkesztett II. és III. felvonásban eltűnt, bár a robbanásszerű pontokat itt sem sikerült minden esetben megtalálni. Rendezői munkája a darab végén a legjobb. Képszerkesztő készsége jó, azonban az előadás ritmusa kifogásolható. Általában a részletek jobban izgatják, mint a mű egésze.

A győri Kisfaludy Színház legjobb művészei léptek színre a darabban. Szükség is volt erre, hiszen a Hellmann-darab főbb szerepei nehéz feladatot rónak a színészekre. És nem is mindenkor hálás feladatot. Hogy nagy részében mégis sikerült jó előadást teremteni, az a színészek érdeme. A legmaradéktalanabb alakítást Szilassy Ibolya nyújtja. Eszköztelensége, puritán egyszerűsége, gyűlölködő kitörései és megszállott vágyai egyszerre jelennek meg játékában. Demjén Gyöngyvér az önző kételkedő figuráját játssza sok színnel és tehetséggel. Még túlzásai is megborzongatnak. Olsavszky Éva Jászai-díjas Carrie-je ellágyulásában és gyűlölködésében a kiábrándult vénlány figuráját alakítja kitűnően. Kun Vilmos Julianje a társadalom sokszor arcul vert szerencsétlen álmodozóját formálja meg elhitetően, különösen a III. felvonásban.

Az előadás nyomán önkéntelenül felmerül a kérdés: ha mindenáron nyugati „kórképet” akart a színház adni, nem állt volna rendelkezésére jobb darab, hasonló mondanivalóval? Mert Lilian Hellmann drámájának híre úgy tetszik, sokkal nagyobb volt, mint amit az előadás adni tudott.

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Majdnem azt írtam a cím után, hogy „válás francia módra”. Nem véletlenül jutott az eszembe. Nemrégiben nagy sikerrel vetítették nálunk egy filmet, amelynek az volt a címe: „Válás olasz módra”. A műfaji különbözőségek ellenére — az film volt, ez pedig színdarab — egy sor dologban emlékeztet Jean Anouilh darabja az olasz filmre. Mindkét mű alaphangja egyfajta fanyarság, keserűség, groteszség. Az már szinte egészen mindegy, hogy a film egy romantikus, rajongó szerelem furcsa fíntorával végződik, a színdarab viszont egy kiábrándulás után mutatja meg az egykori boldog találkozást, amellyel a szerelem kezdődött. Ez a csalódás után megmutatott boldog kezdet legalább annyira mehökkentő és fanyar szájízű hagyo, mint a film utolsó képkockáin látható groteszk láb-játék.

Mert hát miről is szól Anouilh 1951-ben írt, s Magyarországon most először bemutatott színműve, az „Erkölcös szerelem”? (Eredeti címe: „Colombe”) Természetesen a szerelemről. Az ezer színben játszó, mégis változatlan és örök szerelemről. Talán nincs még egy dolog a világon, amiről annyit és annyiféle összeírtak volna! De még mindig nem annyit, hogy ne legyen titok a köznapi ember és a művész számára egyaránt. A világirodalomban az „Énekek éneké”-től Szabó Lőrinc „A huszonhatodik év”-éig ezer hangon, ezer szöveggel zeng dallama. Az udvarlás, a hűség, a széptevés, a féltékenység, a csalás és megcsalás, a gyanú, az önvád — és még ki tudja felsorolni, hogy hány árnyalata, változata van. Definálni, szabályba foglalni aligha lehet. Aforizmakat lehet róla mondani, de nem meghatározásokat, elméleteket. Hallom, még a szovjet Nagy Enciklopédiából is hiányzik ez a címszó: Szerelem. Láthatóan nem is a filozófusokra tartozik ez az ügy, hanem akik ábrázolják az életet, a művészekre, és főként, akik gyakorolják — a szerelmesekre.

Jean Anouilh nem filozófus, legfeljebb egy szellemes „bemondás”, egy csattanós válasz erejéig. A mű a jelenleg ötvenhárom éves szerzőnek, akit a modern francia színpad egyik legigényesebb, legtehetségesebb művészeként tart a kritika (munkásságának legbővebb magyar nyelvű ismertetését lásd Bajomi Lázár Endre: A mai francia irodalom kistükre c. könyvében) — a könnyebb fajsúlyú, nem nagygényű darabjai közé tartozik. Talán csodálkoznak is azok, akik a pécsi színpadon két évvel ezelőtt a lodziak vendégszínházában a „Pacsirta”-t láthatták, s még emlékeznek a darab fekete rácsos, gyertyafényes díszleteire, a színpadról hallatszó fojtott, átszűrt gregorián zenére, s a lengyel nyelv burkán is átható „optimista tragédiára”, Johanna végtelen érzéseket, vérszínű tragédiát és harangzúgásos örömet kavaro történetére: hát ezt is ugyanaz az Anouilh írta? A történeti és mitológiai témákat feldolgozó, azokat új mondanivalóval megtöltő, újszerű, eredeti szellemben átfogalmazó Anouilh itt csupán nagyszerű színpad- (és közönség-) ismeretéről győz meg. A darabban elhangzik néhány szellemes megfogalmazás a szerelemről, az életről, az emberekről, de az író ezúttal nem ás le a gyökerekig, nem akar „komoly” lenni és „mély”, — megelégszik a könnyed, de korrekt, színvonalas szórakoztatással. Ilyeneket mond Anouilh: A szerelemben van valami titok, amit nem szabad minden áron megérteni. A szerelmet az önzés öli meg. Vannak dolgok — s a szerelem is ilyen —, amelyek addig szépek, amíg le nem meztelenítjük őket. A virág nem mag+nedvesség+napfény, nem ezek mértani összege, hanem valami egészen új, valami más, valami „csoda”. — A darab külön „pikantériája”, hogy a cselekmény egy színházban játszódik, öltözőkben és a színpadon, próbákön és az előadás szünetében, s így a színen tulajdonképpen két dráma folyik: az egyik Anouilh-é, a másik — persze ezt is ő írta, — amelyet a darab szereplői — javarészt színészek — adnak elő. Élet és színház, szerep és valóság összekeveredése, egymásba olvasztása persze megintcsak nem új dolog a színpadon, de Anouilh az ebből a helyzetből adódó lehetőségekkel is szellemesen eljátszik. — Néhány lélekzetalállító kép, mint például a második felvonás végén a két testvér csók-jelenete, egy-egy pillanatra felvillantja, hogy vérbeli drámaíróval van dolgunk. A kitűnő ritmusérzék, az ellentétes hangulatok mesteri keverése, a hatásos drámaépítés is jelentős drámaíróra vall.

Dobai Vilmos, a rendező jól találta el a darab hangulatát és stílusát. Franciásan könnyed és pergő az előadás. Hangsúlyt csak az kap, ami a gondolatiság vagy a cselekmény szempontjából fontos. Az átkötő részek árnyékban maradnak. A színészek is szemmel láthatóan jól érzik magukat ebben a nekik való közegben. A kissé érdektelen, súlytalan expozíció után kitűnő hangulati váltásokkal, jó ritmusban pereg az előadás. A második felvonásban a tempó felgyorsul, szinte váltott hangszereken játszódik az együttes. A humor és a meghatottság ellentétes érzéseit jól „vágja” egymásba

a rendező. Kár, hogy a záró kép meghatottságában is groteszk fintora (talán az író hibájából?) nem érvényesül eléggé. A túl nagyra méretezett, nyitott és szellős játéktér helyett is inkább kamaraszínpadra kíváncszott volna a darab.

A színvonalas színpadi játéknak szép példáját adta a kitűnő szereposztású együttes. Anouilh persze jó és hálás szerepeket tud írni. S a pécsi színészek ebben a modern, társasági, csevegő stílusban mintha jobban otthon volnának, mint a páncélba merevített, naturalista elaprózottságban. Alexandrát, a híres tragikát, hajdani nagy szerelmek hősnőjét Takács Margit alakította. Egyszemélyben tudott kegyetlen hisztérika és nagyvonalú nő, szellemes kerítő és „művészkirálynő”, fiatal primadonna és derékfájós öregasszony lenni. Ambrus Edit szinte testére szabott szerepet kapott a varázsosán szép Colombe alakjának életrekeltésében. Átváltozása a félénk, férjét tisztelő fiatalasszonyból kacér színésznővé — igaz és megnyerő volt. A két testvér, a talpig hecsületes, tisztességes Julien és a nagyvonalú, könnyed Armand alakját megformáló Bánffy György, illetőleg Karikás Péter közül az előbbi nyújtott érettebb, igényesebb játékot. Az epizódszereplők közül Báza Éva és Galambos György nevét jegyeztük meg. — Bajomi Lázár Endre magyarul először elhangzó fordítása külön figyelmet érdemel: színpadra termétt nyelv, tele olyanféle leleménnyel, mint versmenés (annak van, aki kritikátlanul sokat ír), aggancsos (a felszavazott férj), szívpörkölt (a szerelmi áldozatokból készül) és társai. A produkció megérdemelte volna, hogy a tévé útján az ország nagyobb nyilvánossága is megismerje Anouilh friss darabját a Pécsi Nemzeti Színház méltó előadásában.

T. T.

A pécsi balettegyüttes Londonban

Az angol főváros szívében fekvő Piccadilly Theatre-ben vendégszereplő magyar táncegyüttes látogatása fontos esemény volt; bár a közönség Robert Helpmann új táncjátékát tüntette ki nagyszámú pártfogásával, s inkább ez utóbbról „beszéltek a városban”. Sajnos a két bemutató végzetesen egymás mellé került: ez érthetően előnytelen volt a fiatal pécsi együttesre —, az angolok itt is alkalmazzák a „védjük a hazai ipart” már régebben meghonosított jelszavát.

A sajtóvisszhang mégis sok tanulsággal szolgálhat, de helyes szemlélettel kell a közleményeket megközelíteni: nem szabad figyelmen kívül hagynunk pl. írójuk személyi háttérét, vagy az illető lap gazdasági, társadalmi, sőt politikai beállítottságát sem. Éppen ezért érdekesebbnek tartom, ha a magam beszámolója helyett, amelybe bizonyára jókora elfogultság is belevegyülne, inkább a „benszülöttek” véleményét tolmácsolom.

Abban mindnyájan egyetértenek, hogy érdemes volt ezzel a magukat *Ballet Sopiane*-nak nevező fiatal együttesel megismerkedni. The Times és The Guardian megemlíti az egyetemi várost, amelynek latinos formája szerepel a csoport nevében, s utalnak Pécs művelődéstörténetileg évszázadokra visszatekintő vezető szerepére. The Guardian, amely az összes lapok között legbővebben és legméltányosabban beszélt az eseményről, vázolja még az együttes történetét, felemlíti, hogy Eck Imre, az együttes szervezője és táncmestere az Állami Operaház tánckarától vált meg három esztendője, hogy saját ötleteit és elképzeléseit a nagy színháztól függetlenül valósíthassa meg. Általában nem helyeslik az előadáson szereplő táncműveletek mindegyikét egyetlen táncmesterre bízni: ezt az összteljesítmény változatosságára hátrányosnak tartják. A komolyabb súlyú lapok bírálói — The Times, The Guardian, és a magasszínvonalú vasárnapi lapok, mint The Sunday Times, The Observer — szinte egyöntetűen állapítják meg az együttes hiányait a „klasszikus táncudás” terén, de ugyanakkor elismerik testmozgásuk, „akrobatikájuk” kápráztató ügyességét. Mindegyik lap, kivétel nélkül igen meleg hangon nyilatkozik a szereplők fiatalos frissességéről s főként a lányok elbűvölő üdeségű szépségéről.

Nézzünk csak néhány lapot egyenként! The Times mindkét műsorról részletesen, közel félhasábos terjedelemben ír: a pontosságával és megbízhatóságával kitűnő nagy tekintélyű lap ebben az esetben is részleteiben pontos, ítéleteiben szigorú, de meggondolt véleménynyel lép olvasóközönsége elé. Íróját, hagyományaihoz híven, nem nevezi meg. Ez az egyetlen újság, amelyik név szerint említi a táncjátékok zeneszerzőit, bár magát a zenét csupán mint az összbenyomás egyik tényezőjét hangsúlyozza, s különösen Gulyás László „Pókháló”-ját dicséri. Valamivel részletesebben beszél

William Bukovy művéről, amelyben különösen a kísérleti elemet dicséri, s megemlíti, hogy az elektronikus partitúra sem rögzített hangmagasságot, sem rendszerhez kötött ritmust nem alkalmaz, lehetőséget nyújtva ezáltal túlnyomóan rögtönzészerű megjelenítési módra. Maros Rudolf zenéjét azonban erőltetettnek, „botorkáló”-nak érzi, bár véleményét bővebben nem indokolja.

A lap a táncművészek közül az „Oly korban éltam” címűt tartja a legjobbnak, s ebben a véleményében a többi lapok is osztoznak. Jó véleménye van még a „Hétköznapi Requiem”-ről is, itt csupán az zavarja a kritikust, hogy a klasszikus tánc és a modernebb, Béjart-ra és Jerome Robbins-ra emlékeztető akrobatikus szemlélet között nem talál sem átmenetet, sem összefüggést. „A szereplők feltűnően vonzó külseje nem kárpótól az eleminél nem sokkal különb tánc tudásukért; ilyen és hasonló korlátozottságok bizonyára megkötötték a táncmester Eck Imre kezét: jobb vagy élmesebb táncműtemény nyilván elkerülte volna a túlságosan igényes mozdulatok alkalmazását, ami csupán a technikai fogyatékoságok hangsúlyozására vezetett.” The Times ugyancsak névszerint említi a szereplőket, s még a karmester, Sándor János működésére is talál néhány kedves szót. Megjegyzi, hogy keményen kell dolgoznia, mivel kevés próba állhatott rendelkezésére, s úgy véli — ismervén a helyi gyakorlatot —, hogy a zenekart alkalmilag, helyi angol erőkből verbuválták össze.

A Daily Telegraph tekintélyben mindjárt The Times után következik, bár művészeti rovatában sokkal kisebb helyet engedélyeznek. Az első műsor beszámolója Eck Imrében határozott tehetséget lát, s kijelenti, hogy teljesítménye, elsősorban a „Hiroshima” című táncjáték, egyenesen kétségbevonja a tánc kimagasló fontosságát a modern balettben. Hangsúlyozza, hogy az újabb törekvésekhez híven az együttes korlátozott mozgással, de annál nagyobb „színjátékkal”, mimikával és gazdag fantáziájú világítással éri el hatását. A „Pókháló” szerinte a legsikeresebb, s ebben jelentős szerepe van Gulyás László zenéjének, ugyanitt a klasszikus balett és az akrobatikus tánc szövetsége is a legsimább. A második műsorról más, szigorúbb bírálad beszámolót: elítéli a szereplők eleminél alig többremenő tánc tudását, ugyanakkor dicséri Eck Imre tánc-képzetét, s kijelenti, hogy bár az együttes fellépését fejlődésük jelenlegi stádiumában elhamarkodottnak találja, egy-két év múltán bizonyára igen érdekes teljesítménnyel fogják gazdagítani a tánc-színpadot.

The Guardian James Kennedy-je mindkét műsort végignézte, s hosszú cikkében az együttes „szellemi” háttérére igyekezett rávilágítani. Elsősorban elkülöníti az együttes stílusát az Angliába gyakrabban látogató különféle népi együttesek stílusától, kijelentvén, hogy a pécsi együttes munkájában igen kevés, jóformán semmi szerepe sincsen a népi elemeknek. Bár előadói hagyománya nyilvánvalóan a klasszikus balett, mégis modernségében Béjart-re vagy Jerome Robbins-re emlékeztet. Nehéz elhinni, hogy a magyarok ne ismernék ezeket a nyugati áramlatokat — bár filmekről, fényképalbumokról eltekintve nemigen láthatták képviselőiket. Célzást tesz a „Hiroshima” táncjáték szerinte „politikai ízű” tartalmára, de nem idegenkedik annak eszmei tartalmától. Itt, de különösen a „Pókháló”-ban hangsúlyozza a táncmester koreografikus képzelőerejét és találékonyságát. Legszembetűnőbb fogyatékoságuk szerinte: a tánc-készség gyenge mivolta. Helyteleníti Eck Imre táncjáték-alakítói egyeduralmát: még Balanchine is elbírhatatlan volna, ha monopolizálná együttesét. A „Variációk”-at különösen vonzósnak találja, de kétszer olyan jósnak tartaná, ha fele hosszú lenne.

A többi napilap beszámolója általános színvonaluknak megfelelően a látottakról vagy felületes és élcélődő ízű tudósítást, vagy pedig komolyabb, de az általánoságok keretén belül mozgó megjegyzéseket közölt, melyeket akár láthatlanul is elmondhatott volna ismertetőjük. A Daily Mail például avval kendőzi banalitásait (melyek szerencsére rövidke), hogy féloldalmi fénykép alá helyezi őket. Hogy kedvező hangulatot teremtsen saját maga mellett — mert nem szabad nagyon szigorúnak lenni, hátha a „nagyfejük” véleménye érvényesül; de túlságosan rajongani sem szabad, mert még azt hiszik, hogy „lekenték” —, a „műbírálatot” vállveregetően úgy fejezi be, hogy „boldog érzéssel vettem tudomásul múlt este a közönség kitörően lelkes ünneplését, amellyel a társaságot üdvözölte.”

A Daily Express ezen is túlment. A névvel ellátott beszámoló, ami egy magát zenekritikusnak valló tollnok teljesítménye, tudósítást azzal kezd, hogy vastagbetűs szedésben felkiált: „Segítség! Dobjatok le egy mentőövet!” Rövidke cikkében aztán még gyorsan, de mintegy mellékesen, bevallja, hogy a „Hétköznapi Requiem”, mely a műsorismertető szerint az emberi sorsot példázza, őt teljesen megzavarta. „Hal, halász, háló?... Sülyvedek!” Később sajnálkozik, hogy Eck műve képtelen tartósabb

érdeklődés felidézése, aminthogy a klasszikus és a modern stílusok zűrzavara sem leplezi a képzelőerő hiányát.

A szenzációhajhászás netovábbja a Daily Mirror hasábjait díszíti, ahol a tudósító kijelenti, hogy „pártvonalas” táncjátékról van itt szó; ez pedig körülbelül olyan érdekes, mint a paszírozott krumpli (a gyorsan és olcsón összezsapott vendéglői tömegbédék generálszaft-szerű állandó tartozéka).

Tanulság? Egy fiatal művészegyüttes hagyományos kifejező eszközökkel olyasmint igyekszik kifejezni, amit ebben a megjelenítési művészetben itt Nyugaton még nem próbáltak (ne feledjük, hogy Bartók „Mandarin”-ja eredeti formájában eddig csak egyszer, a „Fából faragott királyfi” pedig egyszer sem került színre Angliában): az emberiség sorsát fenyegető erőket, vagy az egyedülvaló ember tragikus erőtlenségét próbálták megszólaltatni a maguk különleges orkeszterén a szokványos szerelmi kettősök, jólnevelt és udvarias eszmecserék helyett. Talán sokat akartak egyszerre és túl gyorsan. Talán nem szabadott volna a két világot, a régit és az újat egyesíteni: ez mindig zavart okoz. Talán fokozatosabban kellett volna a régiből kiindulva ennek belső dialektikája arányában átváltani az újra... mindezekre a feleletet majd itthon kell keresni, s megtalálásához kitartást és sikert kell kívánnunk.

SCH. WEISSMANN JÁNOS
(London)

Kecskeméti Kálmán: Mezőn (monotípiá)

„HOMMAGE Á LA JOS KASSÁK”

Maga a cím — bár nem első e nemben —, legyőzve egyelőre a fordítások összevetésének, ízeletetésének kísértését is, általánosabb gondolatokra indít. Egyszer talán mégiscsak ki fogjuk küszöbölhetni nyelvünkől azt a már-már megmerevedett formulát, szinte szóképpé tömörült feltételes mondatot, amellyel manikusan kísérjük a magyar irodalom legnagyobbjainak pályáját: *Ha franciának (vagy tetszés szerint: orosz, angolnak) születik...* Amit kellő időben el szoktunk sóhajtani róluk, s amit — jogos keserűségeikben — maguk is sorra elsóhajtottak magukról, Adyától Kosztolányiig, Krúdytól Móriczig. S aminek talán még csüggesztőbb fonákja egyeseknél szerencsétlen elzártágunk mágikus szerencseként való sámánizálása...

Hátha mégsem kizárólag, mégcsak nem is elsősorban nyelvünk gyönyörű árvasága teszi tündöklő szépségű költészetünket a világirodalom hamupipókéjévé? Hátha körmére kellene nézni a gonosz (s ami nem kisebb vétek: nemtörődöm vagy rosszízű) mostoháknak is, akikre kultúránk a világban való forgatásának gondja háruult? S akik mindig a maguk csúnyácska lányait vezették elő a leánynező mesebeli királyfiaknak. S ha már módjukban állt magyar író Nobel-díjra javasolni, hát (szerencsére ez esetben eredménytelenül) Herczeg Ferencet javasolták, — Babits, Móricz, Karinthy működésének fénykorában. Vagy Zilahy Lajos, Körmendi Ferenc, Földes Jolán műveit hívták meg — összeköttetések révén —, és piperézték ki — jó befektetésül — a nagyvilági bálókra.

Mert hisz nem annyira a nagy nyelvekre lefordított magyar irodalom csekély mennyisége fájhatott mindenkinek, akinek a magyar kultúra ügye fáj (úgy, mint a saját szervezete, ha baj éri), sokkal inkább még annál is silányabb minősége, mondjuk, a két háború közti szakaszban (s nehezen tagadható, hogy részben még a felszabadulást követi időben is). Hiszen, ha annyi, amennyi, de az igazi nagy magyar irodalom jutott volna el a külföldi kultúrák közelébe! De a magyar irodalom termékei a más nemzetek valódi kultúréletének a közelébe se kerültek! Csak bazári termékeinket juttattuk el a külföldi könyvpiacokra, a húszadi századi olvasmánykereslet zsbváisaira. Az itthon-is-öcskaságokat. Mikor voltak olyan fejszésein, akik az európai művészet századeleji nagy őserdő-törőinek is sokszor elébükváltak.

Kassák Lajos verseit íme, megírásuk után félévszázaddal az úttörőknek kijáró *hódolattal* tiszteli meg az avant-gard művészet éles levegőjében nevelkedett idősebb és fiatalabb francia költők fényes csoportja, Follain és Guillevic, Pierre Emmanuel és Michel Manoll, Alain Bosquet és Marc Alyn. Mi lett volna, ha ezeket a verseket, amelyek vibráló idegszálakkal szövődtek a századelő európai költészetének végsőkéig felizgatott idegrendszerébe, s az akkor született sokfajta új érzékenység közé is valami hasonlíthatatlanul egyénit, fel-nem-fedezettet kapcsoltak be, a maguk kora is észreveheti? Ha nemcsak Kassák ismeri, idézi fel és olvasztja a maga költészetébe a *Zone-t*, hanem esetleg Apollinaire is az *Eposz Wagner maszkjában-t*, nemcsak Kassák a *Transzsibériai expressz prózáját*, hanem Cendrars is a *Ló meghal a madarak kirepülnek* poézisét?

A „mi lett volna” ugyan, a *ha* szócska kötőfékjen sok kősa és terméketlen ábrándot kényszerít maga mellé, lendítésül mégis ezek az ábrándok szolgálhatnak, hogy helyesen mérjük fel mai feladatainkat; és helyesen értékeljük elért eredményeinket is; amelyek a legutóbbi időben nem csekélyek. Statisztikák nem állván rendelkezésemre, nem tudom, hogy a „Hommage à Attila József par les poètes français” című, e nemben elhatározó jelentőségű kiadvány megjelenése (1955) óta eltelt nyolc esztendőben francia nyelvre fordított magyar művek száma meghaladja-e, mondjuk, az 1930 és 38 közötti években megjelentekét. Az a sorozat azonban, amely a magyar költészet antológiáját és a XX. századi magyar novellák gyűjteményét, Füst Milán regényét és Illyés Petőfijét, önálló József Attila-, Illyés- és Kassák-válogatásokat foglal magába, minőségével és jellegével átlépi a számszerűség minden fontosságát. Úgy látszik, mégis van mit adnunk a világirodalomnak. S legnagyobbjaink világirodalmi rangja és hatása nem múlik ama feltételes mondat reménytelen szónokiasságán.

Az első francia József Attila-kötet kapcsán írtam arról, hogy idegen irodalmak alkotásai csak abban a ritka szimbiózisban válhatnak a befogadó nemzeti irodalomban valódi hatóerővé, amelynek feltétele nemcsak a fordított művek értéke, hanem a fordítók személyének helye is a maguk irodalmában. A magyar irodalom legújabb francia fordításait nemcsak az eredeti szerzők és művek kiválasztása teszi alapvetően különbözévé a régiéktől, hanem a fordítók személye, a fordítók művészi értéke és szerepük az élő francia irodalomban. S itt nem lehet újólág nem figyelmeztetni a „közvetítők közvetítőjének”, Gara Lászlónak egyedülálló munkájára, aki egymaga, mint egy egész „költészeti kirendeltség” (bár senki se „rendelte ki”), lankadatlanul és kétirányú finom érzéssel szervezi a magyar és francia költészetnek ezt az egyre izgalmasabb és termékenyebb cseréjét.

Kassák Lajos tehát hetvenötéves korára kivívta a francia költők tevékeny hódolatát. Szakadatlan küzdelmek, értetlenségek, mellőzések ballasztjával rakott pályájának mai magas pontján nem kis elégtétel lehet számára franciául is találkozni ifjúsága immár végleg megoldott nagy *vagy-vagy*-ával;

*deux solutions pour le poète
édifier une oeuvre où il se reconnaisse
ou se faire carrément ramasseur de mégots
soit
eh bien soit*

*(bizonyos, hogy a költő vagy épít magának valamit amiben kedve telik
vagy bátran elmehet szivarvégszedőnek
vagy
vagy)*

Ő valóban egy hosszú élet példátlan (és példás) erőfeszítésével valami olyat épített, amiben kedve telhetik. Ki is érdemelte érte — be sokszor! — Apollinaire szavaival, a kortársak, újságírók és sznobok gúnyolódását. És íme megérhette, hogy másoknak is kedvük telik benne, távoliaknak is, idegen testvéreknek. S a művésznek, bármily mélyen, sőt minél mélyebben összefonrt nemzetével, annál inkább, végső próbája és elégtétele csakis az egész emberiségben lehet.

Ambár, ami a hazai értékrendet és megbecsülést illeti... Nem emlékszem, felfigyeltünk-e eléggé a magyar irodalom egy új jelenségére. Egyik oldala persze a közhelyig ismert. Hogy legnagyobbjaink a múltban ifjan haltak. Legnagyobb költőink az ifjúság s a kora pusztulás hősei. Az általános életkor növekedése hozzá-e magával, alkotóink életkörülményeinek javulása-e? — mindenesetre, irodalmunknak most vannak először igazán hódolatot parancsoló, alkotóerejük teljében lévő „nagy öregjei”. A nemrég hetvenötéves Kassákot szoros rendben követi a háromnegyedszázad elérésében Tersánszky, Füst Milán. Nem lehetne-e nekik, pályájuk megkoronázásaként a francia költők hódolása nyomán — vagy azt megelőzve — a magunk hódolatát is műyüknek szentelt méltó emlékkönyvekben átnyújtani?

SOMLYÓ GYÖRGY

László Ibolya: KÖZNAPI LOBOGÁS

Sokáig váratott második kötetére László Ibolya. Az első, *A vándorlás dicsérete* 1955-ben jelent meg, s azóta nem túl sokszor publikált. Egy költő jelentőségét nem verseinek száma, hanem azok értéke határozza meg, mégis — vagy éppen ezért — a kevésszavú költőnél fokozottan csiszolt formákat és művi finomságot vár az olvasó. Sajnos a *Köznapi lobogás* c. kötet ilyen formai felkészültségről nem győz meg bennünket, pedig az öncélú művészkedés veszélye sem fenyegette volna a költőt: a verseiből kicsendülő közösségi

felelősségérzet és szeretet a mai Magyarországra irányított biztosíték erről.

Már első kötetében is realista célok tükröződtek, őszinte hite és lelkesedése adták meg az alaphangot. Ezzel a mostani verseskötetével újra a krónikás és tanító költő szerepét vállalja („Vagyok rikkancs és agitátor” — írja Majakovszkijra emlékeztető szavakkal); az emberek, tájak, érzések ábrázolása mellett a gondolatosság igényével lép fel. A tűnődést vallja társának, s valóban, minden versében valamilyen politikai vagy általános humánus gondolat bukkan fel. Felhőtlen derű, töretlen optimizmus jellemzi életszemléletét. A mozgást, a változást, a vándorlást

dicséri, olykor szertelen könnyedséggel, mégis ez az érzés a szabadságnak nem féktelen, hanem okos szeretete:

„Csendesülve és komolykodva
látom, hogy többé nincs mért féljek,
szívem földedben gyökeret vert,
a féktelenség nem kísért meg.”

(A szabadságról)

A versekben szocialista szemlélet és mondanivaló szólal meg, ez azonban a forma jelentőségének figyelmen kívül hagyása miatt sokszor elsikkad, ellaposodik. Önkéntelenül újra felmerül bennünk az Új Írás hasábjain a múlt évben folyt vita problematikája a fiatal költők és a forma viszonyáról. László Ibolyának — aki eddigi munkássága, de még évei száma szerint is fiatal költőnek számít — rá kell jönnie, hogy mondanivalójának hatékonysága, így művészi alkotómunkájának értelme múlik azon, hogy gondolatnak megfelelő formát talál-e.

Néhány különösen jól sikerült vers bizonyítja, hogy László Ibolyában meglenne a képesség az igazi hangulatteremtésre és költészetének hatékonyabbá tételére. A *Magyarázat* drámai soraiban rejlő szépség és erő fedezetét a szenvedélyesség jelenti, amely szenvedélyességet, illetve annak őszinte voltát hiányoljuk másutt. A *Buchenwaldi elégiát* az ész, s nem érzés diktálta, ezért elégia helyett csak dokumentum lett, a *Botráncoktató* szenvedélyessége pedig költői póznak tűnik csupán. Mennyivel hatásosabbak a záróvers, a *Pöröljünk már a múlttal* sorai!

„Ki szárnyas eszmékhez kötődtél —
már semmi el nem oldoz,
nem vetheted le gondjaidat,
mint köpenyét a boltos”

— kezdődik a vers, s az ilyen szemléletes hasonlatok, általában: a képszerű látásmód László Ibolya egyik nagy költői erénye. Minden tárgy, anyag életre kel; új ötletet, képet ébreszt benne minden látvány. Ez az örök képekben-, hasonlatokban-gondolkodás azonban egy hibát is hordoz magában: a költőnő már megírt képeket is magáénak érez, így néhol ráismerhetünk Petőfi, Vörösmarty, József Attila és Simon István hangjára vagy egy radnóti versszerkezetre.

László Ibolya a népköltészettől is tanult, s annak eszközeit tökéletesen elsajátította. Ezért jelenhetett meg *A vándorlás dicsérete* c. vers — szívesebben mondanám népdalnak — kötetben már harmadszor (a két önálló gyűjteményen kívül egy 57-es antológiában); ez magya-

rázza, hogy a ritmussal egyébként nem igen vesződő költőnő a hangsúlyos versekben sosem téved, s hogy az oly bőven termő képek éppen e népi hangvétellű versekben tiszták és természetesek mindig. Őrizni kell a népköltészet formai eszközeiben rejlő kincseket, s az ilyen versek a kötet értékes darabjai, ám pusztán ezek nem alkotják az életművet: eredeti alkotássá csak úgy válhatnak, ha a népi elemeket mai gondolatok, problémák kifejezésére használja a költő, modern formai eszközökkel ötvözve, s nem merülve el egyfajta időtlenségben, mint azt László Ibolya helyenkint teszi.

Dicsérnünk kell néhány versénél a derűs, lágy hangot. A költőnő azonban minden versét ezen az egy hangon mondja, így azok szép lepelhez válnak hasonlóvá, amely elfedi a valóságot, s csak a maga puha redőit mutatja. Az 1955 óta elért fejlődés tükré kellene legyen ez a könyv, az azóta eltelt nyolc év magánéleti és politikai eseményei azonban megingathatatlanul derűs hang mögött vesznek el, így a versek — a költő szándéka ellenére — nem válnak a ma tükrévé. A legtöbb vers láza, sóhajta vagy kiáltása csak a versé, a költőé s nem az életé.

A *Köznapi lobogás* c. kötet olvastán így azt kell mondanunk, hogy László Ibolya költészete szocialista állásfoglalása, képszerű látásmódja és a népi hagyományok sikeres átvétele ellenére — minthogy a mindennapok lüktetését még nem tudja követni — továbbra is csak lehetőség maradt.

WINTER ISTVÁN

Fábián László:

IGOR SZTRAVINSZKIJ

A régóta várt könyvet, az első magyar Sztravinszkij-életrajzot, megkönnyebbüléssel veszi kezébe az ember: íme, ide is eljuthattunk. Ez a könyv, kicsiny alakban, két és félszáz oldalon, hivatott összefogni a modern zene ma élő legnagyobb mesterének életművét. Sorra veszi műveit, tárgyalja stíluskorszakait, hatását kortársaira, kortársainak hatását reá, vázolja végül a nyugati és szovjet kritika állásfoglalásait és a magyarországi vonatkozásokra is kitér.

A kötet szerzője, Fábián László, régi muzsikusszá vált: már évtizedekkel ezelőtt egy Debussy-kötettel jelentkezett. Sztravinszkij életművével sem először foglalkozik, szintén évtizedekkel ezelőtt több cikke jelent meg róla zenei szaklapokban. Feladata ezúttal nem volt könnyű. Félév-

százados hazai úrt kellett elsőül betöltenie: a Sztravinszkij művészetéről szóló külföldi (német, francia, angol nyelven megközelíthető) anyagból egyszerre kellett összesűritenie — komolyabb előzmények nélkül — egy bonyolult pályafutás mégis áttekinthető képét és érthetővé, megfoghatóvá tenni Sztravinszkij jelentőségét a magyar olvasó előtt.

E feladat problematikus voltához képest meglepően színes olvasmányt kapunk, az egyes kompozíciók megszületésének körülményeit gondosan feltárja e könyv, s első elolvasása után azt érezhetjük: a bemutatkozás és a megismerkedés jól sikerült. Az olvasóban megmarad a népi ihletésű ifjú forrongó, a neoklasszicizmust megalapozó érett mester és a szeriális irányzatba hajló öregember portréja. Több mint fél évszázad zenei termését persze nem lehet mindig ilyen egyszerűen taglalni, s éppen Sztravinszkij valóságos stílus-karneválja (primitívizáló korszaka után mechanizál, archaizál, klasszicizál, dzsessz zenét ír és misét komponál, Pergolesi és Csajkovszkij, Bach és gregorián — mindez szüntelenül változó körképben bontakozik ki életművében), ez a hihetetlenül hajlékony, mindig új formákat öltő, új kapcsolatoktól termékenyülő művészet lehet próbaköve a zenei életrajzíró képességeinek, felkészültségének, ügyességének: hogyan teremtet rendet ebben a zürzavarban? Ilyen tekintetben Fábíán László könyvecskéje széles horizontokat nyit, s ahol nem bírja mélységgel, mindig tud a felszínen is valami érdekességet, számunkra újat mondani. A kötet képanyaga is változatos.

Ezzel elmondtuk mindazt a jót, ami elmondható erről a könyvről. A bajok a második olvasásnál kezdődnek. És most keményítsük meg szívünket, hogy az első örömeink burkán át a keserű magig érijünk. Ez kritikus kötelességünk.

A második olvasásnál derül ki, mi hiányzik ebből a könyvből: a magyar vonatkozás. Azt mondhatja, magyar tradíciókra nem támaszkodhatott, arra a kevésre, ami van, könyve koncepcióját nem bízhatta. Azok zöme a Bartókért vívott zenei szabadságharc hevében készült, történelmi becességű írás, de egy Sztravinszkij-könyv alapjául, kiindulópontjául — úgymond — nem szolgálhat. Ez igaz. De azért gazdálkodhatott volna velük. Egy országban, ahol a modern zene fogalma (jól-e vagy rosszul?) annyira — a szó egyszerre jó és egyszerre rossz értelmében — Bartók zenéje köré jegecesült, a modern zene eddig kevésbé ismert jelenségeit nem lehet légüres térben tárgyalni. Itt érzem leginkább Fábíán könyvé-

nek fogyatékoságát. Mert akár Sztravinszkij és Bartók párhuzamba állítására, akár szembeállításukra — egyikük vagy másikuk rovására — számtalan példát találhat a magyar esztétikai irodalomban. Molnár Antalt említi, de nem ártott volna egy-két szóval megemlítenie, milyen állást foglalt el ez a kiváló zenetudós Sztravinszkij értékelésében. Fábíán László ezt nyilván ünneprejtésnek vélte volna egy Sztravinszkij-rehabilitációra törő könyvben.

Ebben nem adhatok igazat neki. Helyesen mondja ugyan: „nálunk két zeneszerző-nemzedék nőtt fel Sztravinszkij ismerete nélkül, s ez a mi fiataljaink számára nem bizonyult éppen előnyös negatívumnak!” Szeretném azonban ezt kiegészíteni azzal, hogy az sem tartozna az előnyös negatívumok közé, ha egy harmadik nemzedék már a nagy magyar zenetudósok idevágó tanításainak ismerete nélkül nőne fel! Sztravinszkij megismeretéseinek hevületében ne söpörjük félre a magyar zeneesztétikai irodalom állásfoglalásait — nincs szükség arra sem, hogy szégyelljük, takargassuk.

Fábíán László a könyv magyarországi vonatkozásainál Sztravinszkij két látogatását tartja számon: 1912-ben a Gyagilev balettel járt itt az orosz mester, azután 1926-ban, amikor kompozícióit vezényelte a Zeneakadémia nagytermében rendezett hangversenyén. A harmadik látogatásig Fábíán László már nem jut el. Ha nem őrizném e harmadik koncert ifjúkori emléket az első találkozások szépségével, Fábíán könyvéből bizony nem tudnám meg, hogy Igor Sztravinszkij 1933. április 3-án a Vigadóban koncertezett. Nézzem csak utána a korabeli lapokban, mit írtak róla akkor? A Pesti Naplóban Tóth Aladár írt remekbeszabott kritikát, amit tanulságos lenne felidézni ma is. Még akkor is, ha a Nyugat nemzedék e kimagasló zenekritikusa, Bartók krónikás hűségű esztétája, rosszcímű dolgokat mond. De a magyar esztétikai hagyományok bőségszarujából ellenkező értékelések is kiemelhetők. Találomra idézek: „Sztravinszkij, mint Picasso és Joyce, nem szenvedett abban a műpánikban, amelyben oly sok modern művész szenved, aki fél műve befejezetlenségétől, ideiglenességétől s ezért minden áron befejezést erőszakol ki, holott tudja, hogy művét éppen azáltal tudná kiérlelni, ha a lezárással nem törődne. A tökéletes lezártág úgyis fantazmagória. Csak a klasszikus forma felől alkotott tévhit keltette azt a hiedelmet, hogy vannak befejezett életművek.” Ezt írta valaki 1946-ban, és éppen Bartók új klasszikája, szemünkben oly tökéletes

művei elé! Megvallom, nekem kedvesebb, talán legkedvesebb az a dokumentum, amely még az első világháború előtti utolsó békeévből való: Zágon Géza Vilmos, Debussy első magyarországi propagátora küldi haza Franciaországból a két legmodernebb muzsikusról — Sztravinszkijról és Bartókról — szóló üzenetét. Mennyire együtt látja őket, mennyire tudott mindkettejüknek örülni!

Időközben azonban sok minden történt. Kétségtelen, hogy Sztravinszkij letért arról az ihlető népzenei alapról, amely Bartók és Kodály lehatárában a legdrágább kincs. Hogyan lehetett ezt odahagyni? Joggal haragudtak reá sokan.

Az életút végefelé minden másképpen látszik. Az idők szintézist követelnek. Az elvek feladását nem, de az *anyag* mélyebb ismeretében, az *egész* felmérésében: a tények új módon való megközelítését.

Fábián László e kis könyvében — buzgó igyekezete tragikus fonákjául — éppen ezt kerülte meg.

DEMÉNY JÁNOS

Lőrinc Péter:

VÁLSÁGOK ÉS ERJEDÉSEK

A nemzetközi munkásmozgalom a XX. századi nagy számadásában legjelentősebb események közé sorolja azt a tényt, hogy a háborútól kialakított társadalmi viszonyok és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatására, a magyar nép átvette a hatalom gyakorlását. Emellett szinte feledésbe merültek a munkásmozgalom mellékhadszíntérének, Baranyánál akkori politikai eseményei, amelyek pedig nem egy ízben foglalkoztatták a nemzetközi közvéleményt. A szerb katonai megszállás ideiglenes státusában sajátos körülmények között került sor arra a társadalmi harcra, amely idegen fegyverek árnyékában is megőrizte forradalmi intrazigentiáját, biztosította a baranyai munkásuralmat. Amikor ezeknek az eseményeknek negyvenéves jubileuma közeledett, Pécs városi Tanács Művelődési Osztálya lehetővé tette a Pécs-Baranyai Emlékkönyv összeállítását, tizenhárom szakember kollektív kutatói munkásságában. Ennek a műnek célja volt az is, hogy rávilágítson az akkori baranyai események nemzetközi jelentőségére, amelyet egyébként nemzetközi sajtóközlemények és politikai nyilatkozatok is hangsúlyoztak.

A jubileumi Emlékkönyv összeállításánál olyan nehézséggel kerültünk szembe,

amely a munka menetében mind nyomasztóbban jelentkezett. Az akkori baranyai események jelentőségét mértékben nem követte a dokumentumok méltó mennyisége, és az Emlékkönyv csak torzója maradt az eredeti elképzeléseknek. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a trianoni döntést követő huszonnéggyórás baranyai kiűrités tragikusán kész helyzet elé állította a baranyai munkásmozgalom exponenseit. Az emigráció védelmi megmondólásból, az itthon maradtak érdekében, magával vitte történelmi dokumentumait. Érthető, hogy a szerb királyság az emigrációnak csak a nemzetközi jogban biztosított menedéket nyújtotta, a további politikai aktivitás lehetőségei nélkül. Az európai politikai konstelláció szélső jobboldalra tolódása sem kedvezett a forradalmi emigrációnak, amely társadalmi bázis nélkül szervezetében lassan fella-
zult, még saját dokumentációitól is elszakadva. Lőrinc Péter kortárs és szereplő is ezt igazolja (270. oldal): „Meg kell mondanom, hogy a Jugoszláviában megtelepedett baranyai emigránsoknak csak kis töredéke maradt meg nálunk továbbra is a mozgalomban és vett részt az illegális párt munkájában... Aztán meg Jugoszláviában „menhelyet” élveztek az idekerültek és ezt sokan (egészen komoly emberek is) igen komolyan vették, s úgy érezték, hogy vétenének a vendégjog ellen, ha a „patrónus” ellen harcolnának”. Egy másik helyen Lőrinc Péter a magára maradt emigrációra ezt írja: A társtalanság szörnyű kerítő.

Ily körülmények között Hajdu Gyula közismert élménybeszámoló kötete, a Pécsi Állami Levéltárban visszamaradt kevés anyag (mint például a pécsi polgármester sásdi emigrációjának iratai), és a Munkás című pécsi napilap az az alapdokumentum, amely a veteránoknak még írásban nem biztosított visszaemlékezései mellett a történetírás számára megmaradt. Az új dokumentumgyűjtésről most egyszerre két helyről érkezett hír, az egyik Doktor Sándor tevékenységének folyamatban levő feldolgozása, a másik pedig Lőrinc Péter Újvidéken, a Fórum kiadónál megjelent munkája.

A „Válságok és erjedések” című kötet elsősorban arra a folyton visszatérő kérdésre ad választ, hogy mi történt az 1918—1921. évek baranyai munkásmozgalmának jugoszláviai emigrációjával? Lőrinc Péter szinte személy szerint követi emigrációs társai tevékenységét, illetve eltűnését, hősi harcát vagy politikai dezolációját, amely már szorosan a jugoszláv munkásmozgalom fejzeleihez tartozik, de visszahat a magyar munkásmozgalomra:

is. Lőrinc visszaemlékezése nagy hiányt pótol a baranyai események helyes megítélésének, az itteni tájorientációknak feltárában is, amelyek az annexió és ellen-tábor, a pécsi, bajai, sőt siklósi, sellyei frakciós kísérletekben tükröződtek a mozgalom nagy kárára, amelyről Hajdu Gyula is megemlékezik, főként a Hajdu-Polácsi vita éles megfogalmazásánál.

Lőrinc könyve Belgrád—Pécs—Újvidék háromszögében lezajlott eseményeket foglalja visszaemlékezései körébe, amelyhez szervesen kapcsolódik Pancsova, Eszék, stb. munkásmozgalmainak fejezete. A szerző személyes részvétele a harcokban, a mozgalmak akkori vezetőivel való együttműködése, vitái, véleményeltérései szinte érinthető közelségbe hozza a baranyai munkásmozgalmaknak azokat a részleteit is, amelyeket elveszettek hitünk. Bár a szerző Hajdu Gyulával nem mindenben ért egyet, a lényegtelen ellentétek mellett a két beszámoló jól kiegészíti egymást. Negyven év távlatából, az egykor résztvevők túlnyomó többségének halála után, minden kis részletet a megismerés mohóságával fogadunk. A rekonstrukciót azonban megnehezíti az, hogy Hajdu Gyula a bécsi emigrációt választotta és 1944 óta a magyar politikai és tudományos életben talált jelentős szerepre, addig Lőrinc Péter a désláv politika küzdőterén és az újvidéki egyetemen nyerte el eszméi fórumát. Ennyi év után, beleszámítva az eltérő környezet külön-böző társadalmi és egyéb hatásait, a retograd visszaemlékezés természetesen a két szerző között egy olyan egészséges antagonizmusra mutat, amely az akkori sajtóságság idők még nem tisztázott részleteiben segíthet előbbre jutni.

Lőrinc Péter eszméi hűséggel megtartotta csaknem veszélyes tárgyilagosságát. Amíg idézi, hogy a nagyszerb sovinizmus folytán a „Vajdaságban a magyar már elnyomott nemzet, „nemzetiséggé” vált és megfosztották minden jogától”, ugyanakkor ismerteti, hogy a magyar burzsoázia hogyan paktált le a szerb burzsoáziával.

A könyv negyedik fejezete, a Szabadságsziget, Pécsre, Közép-Európa akkori egyedüli forradalmi centrumára mutat, amelytől még a nemzetközi munkásmozgalom is sokat várt. Kassákot idézi Pécsre, a bányavárosra vonatkoztatva szavait: „Kiejtettük kezünkől a jószerencsét!” Ez a fejezet, mozgalmi vonatkozásain túlmenően, a várostörténet rendkívül érdekes és eddig ismeretlen részleteit tárja fel, amelynek birtokában az előjáróban említett Emlékkönyvet sokkal helyesebben tudtuk volna megszerkeszteni.

Lőrinc visszaemlékezéseit abból a szempontból is értékeljük, hogy a pécsi eseményeket az országos mozgalmak kapcsolatába helyezi, s így mentesül a helytörténetírás szűk perspektívájától. Ezzel sok, eddig nehezen megértett jelenség összefüggéseit mutatja ki. Kiemeljük például az oly fontos szerepet játszott, de szerepében kellően nem tisztázott Linder Béla volt hadügyminiszter, majd pécsi polgármester ténykedéseit. Az a megállapítás azonban, hogy a már Budapestre bevont Horthy uralma alatt a magyar munkásság „a magyarországi elnyomott dolgozó nép, a munkás és paraszt, újra fegyvert ragadhat, különösen, ha Pécsről megkapja a felszólítást” — nélkülözte a politikai realitást, mert az akkori európai konstelláció ezt csak politikai ábrándnak hagyhatta meg. Nem szólva arról, hogy ha a budapesti munkásságnak erre lehetősége lett volna, cselekvése szabadságában nem a szerb királyi hadsereg által megszállva tartott területtől várt volna ösztönzést. Lőrinc könyve továbbá segít a pécsi munkásmozgalom akkori vezetőjének, Doktor Sándornak politikai judiciumban, emberi méltóságban mindenki által megbecsült portréját kialakítani.

Lőrinc, mint szemtanú, belletrisztikai készséggel ismerteti Pécs és Baranya akkori társadalmi életét. Személyek cselekedetein, szinte egyenként véve róluk számadást, rakja össze az akkori pécsi politikai élet dinamikus és fordulatokban gazdag szintézisét, amelyek eddig előttünk teljesen ismeretlenek voltak. A pécsi utcák akkori képét, az egykori politikai harcok színterét nemes nosztalgiával idézi: „Ez volt az ódon Pécs, a középkor, sőt a katakombák kora, az ókor is egyúttal. Aktivista, gyors tradícióromboló hevemben őszintén nem láttam különbséget az újonnan festett templomok, a székesegyházi freskók és a mázólok kerítésre kent reklámképei között, de megállított a régi építészet, a történelmi légkör a gótikától a barokkig, és onnan előre vagy visszafelé, és itt sokkal inkább, mint az ódon budai vár építészetében. Szerettem ezekben az utcákban sétálgatni, meg-megállni, ahol szinte minden második ház homlokzatán „Emlékmű” tábla állt...”

Lőrinc Péter könyve kettős arculatú. A politikai harcok élményei mellett az író-ember szubjektív világa is helyet kért a komor történelmi lapokon. Vitatható, hogy nem lett volna-e helyes a maga egyéni boldogságát, házasságának történetét, mégha ez harcinspiráló lényege is volt egy emberi életnek, külön megírni. Bár a könyvnek az erre vonatkozó lírai és szenvedélyes vallomásai bennünket

tiszteletre köteleznek, két külön témájú könyv kontaminációjának érezzük a művet.

Az újvidéki jelentkezés ismét hitelesítette azt a véleményt, hogy az 1918–21. évi baranyai események megörökítése a még élő néhány személy és a déli szomszédos államba emigráltak közös összefogásából sikerülhet.

VÖRÖS MÁRTON

S. Dobos Ilona:

EGY SOMOGYI PARASZTCSALÁD MESÉI

Az Új Magyar Népköltési Gyűjtés új fejezetet nyitott a magyar mesekutatásban. Ortutay Gyula, a kiváló nyírségi mesemondó, Fedics Mihály meséinek közreadásával és ismertetésével feloldotta a folklórisztikában is uralkodó metafizikus merevséget, és a társadalom anyagi életfolyamatainak, valamint a mesemondás törvényszerű kapcsolatainak felismerésével évtizedekre irányt mutatott. S. Dobos Ilona az előző kötetek munkatársaihoz hasonlóan tovább lép a megnyitott úton, a mesét mozgásában, alakulásában szemléli, azokat a tér- és időbeli meghatározókat kutatja, melyek a mese arculatát, jellegét, struktúráját alakítják.

Egy olyan somogyi parasztszalád mesekultúráját vizsgálja, ahol a hagyományok ma is elevenen élnek, több-kevesebb meghatározó jelleggel bírnak. A kisbajomi Tót Szőke Józsefné mesekincsét tanulmányozva a mese életét négy generáción kíséri nyomon, élénk tárja azokat az alakulásokat, amelyeken a mesék a dédszülőktől az unokákig átmentek. Dialektikus összetettségében elemzi a mesék szülőágát, a pusztai környezetet, a gazdasági, vallási és nemzedéki ellentétektől feszes társadalmi viszonyokat, a nincstelen cselédség életkörülményeit, egymásrautaltságát, hagyományoktól determinált emberi magatartását. A társadalom életébe mélyen beágyazva jeleníti meg a mesét, mondát, hiedelemtörténetet. Gyűjteményéből látható, hogy az a történelmi világ, ami az első generáció számára még élő valóság volt, időről időre alakult, formálódott. — ahogy a generációk egymásnak továbbadták, egyre ártályosodott, egyre több lett benne az általános érvényű, egyre közelebb került a költészet-hez.

A kötet legtehetségesebb mesemondója a második nemzedéket képviselő Tótné. Ízig-vérig alkotó, újjáformáló alkat; nála az alkotókészség azonban nem úgy nyilvánul meg, mint Fedicsnél vagy Pandur-

nál, olyan bátran, magabiztosan, lényegét érintően sohasem alakít, újjáformálására inkább az állandó belső éres, csiszolás a jellemző. Oeuvre-jében a tündérmesék vannak túlsúlyban (ellentmondásosnak tetszik, mégis az az igazság, hogy a szegénység álma, akarása a tündérmesékben realizálódik legmaradéktalanabban, minden esetben a pozitív erők végérvényes felülkerekedésével oldódnak fel az ellentétek), a néhány tréfás és állatmese mellett új szint jelentenek a folklórisztikában a jó ízű igaz történetek.

A gyűjtő Veres Péterhez hasonlóan („Azt tapasztaltam odahaza a faluban és a tanyákon meg a pástorkunyhókban, de a laktanyákban, barakkokban, fogolytáborokban, börtönben, munkásszálláson, hogy a mese mellett, amely igazán mese, és mindenki tudja róla, hogy mese, csak még egy műfaj válik igazán az emberek mindennapi szellemi kincsévé: az igaz történet.” Olvasónapló, 16. old.) felismeri az igaz történetek folklórisztikai, történelmi értékét; Tótné szenvedélyes hangú. minden sorában izzó élettörténete mellett több igaz, valóban megesett történetet is közöl.

Dobos Ilona élesszemű megfigyelő, tanulmányában a problémák egész sorát veti fel és oldja meg. Érdekesekek azok a fejtegetései, amelyek a mesemondó dunaujvárosi éveire, a munkáskörnyezet meseformáló (elsősorban formai, nyelvi) hatására vonatkoznak. Érdekes tanulságok levonására nyújt alkalmat a négy nemzedékhez tartozó mesemondók egyazon típusba sorolható meséinek összehasonlítása. Hiányossága azonban a munkának, hogy nem foglalkozik Tótné dunaujvárosi éveinek elemzésekor a paraszt- és munkáskultúra találkozásával. Tótné a munkásszállásokon gyakran mesélt, a hallgatósága közt feltétlen akadt olyan munkaslány vagy asszony, aki a meséket megjegyezte és a munkások hagyományos szemléletéhez alakítva továbbadta. Egy-egy ilyen szöveg azon túl, hogy mutatná Tótné meséinek a munkások közti alakulását, a munkásfolklór számos vitás kérdésének a tisztázását segítené elő.

S. Dobos Ilona nyolc évi lelkiismeretes munkájának az eredményei figyelemreméltó előrehaladást jelentenek a magyar mesekutatásban, hozzájárulnak a vitatott problémák hosszú sorának eldöntéséhez. Könyvét a néprajztudomány barátain és művelőin kívül a rokontudományok munkásai és az írók is felbecsülhetetlen haszonnal forgathatják.

BÁCSKAI B. SÁNDOR